

Π.Μ.Σ.: Διεθνές & Ευρωπαϊκό Δίκαιο & Διακυβέρνηση
Ειδίκευση :Ευρωπαϊκό Ποινικό Δίκαιο και Πολιτική
Ακαδημαϊκό Έτος: 2021-2022

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
του Κωνσταντίνου Κουϊτώρου
A.M.:1221M068

ΤΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑ ΣΕ ΔΙΚΑΙΗ ΔΙΚΗ ΒΑΣΕΙ ΤΟΥ ΝΕΟΥ ΠΟΙΝΙΚΟΥ ΚΩΔΙΚΑ
ΚΑΙ ΚΩΔΙΚΑ ΠΟΙΝΙΚΗΣ ΔΙΚΟΝΟΜΙΑΣ ΜΕ ΕΜΦΑΣΗ ΣΤΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑ
ΠΑΡΟΧΗΣ ΝΟΜΙΚΗΣ ΑΡΩΓΗΣ

Επιβλέποντες :

- α) Δημήτριος Γιαννουλόπουλος, Πρόεδρος του Τμήματος Νομικής του Πανεπιστημίου Goldsmiths του Λονδίνου
- β) Όλγα Τσόλκα, Επίκουρη Καθηγήτρια Παντείου Πανεπιστημίου
- γ) Δομίνικος Αρβανίτης, Δρ. Ευρωπαϊκού Δικαίου

ΔΗΛΩΣΗ ΠΕΡΙ ΜΗ ΠΡΟΣΒΟΛΗΣ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ
ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗΣ ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑΣ

Δηλώνω υπεύθυνα ότι η διπλωματική εργασία, την οποία υποβάλλω, δεν περιλαμβάνει στοιχεία προσβολής δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας σύμφωνα με τους ακόλουθους όρους τους οποίους διάβασα και αποδέχομαι:

1. Η διπλωματική εργασία πρέπει να αποτελεί έργο του υποβάλλοντος αυτήν υποψήφιου διπλωματούχου.
2. Η αντιγραφή ή η παράφραση έργου τρίτου προσώπου αποτελεί προσβολή δικαιώματος πνευματικής ιδιοκτησίας και συνιστά σοβαρό αδίκημα, ισοδύναμο σε βαρύτητα με την αντιγραφή κατά τη διάρκεια της εξέτασης. Στο αδίκημα αυτό περιλαμβάνεται τόσο η προσβολή δικαιώματος πνευματικής ιδιοκτησίας άλλου υποψήφιου διπλωματούχου όσο και η αντιγραφή από δημοσιευμένες πηγές, όπως βιβλία, εισηγήσεις ή επιστημονικά άρθρα. Το υλικό που συνιστά αντικείμενο λογοκλοπής μπορεί να προέρχεται από οποιαδήποτε πηγή. Η αντιγραφή ή χρήση υλικού προερχόμενου από το διαδίκτυο ή από ηλεκτρονική εγκυκλοπαίδεια επιφέρει τις ίδιες δυσμενείς έννομες συνέπειες με τη χρήση υλικού προερχόμενου από τυπωμένη πηγή ή βάση δεδομένων.
3. Η χρήση αποσπασμάτων από το έργο τρίτων είναι αποδεκτή εφόσον, αναφέρεται η πηγή του σχετικού αποσπάσματος. Σε περίπτωση επί λέξει μεταφοράς αποσπάσματος από το έργο άλλου, η χρήση εισαγωγικών ή σχετικής υποσημείωσης είναι απαραίτητη, ούτως ώστε η πηγή του αποσπάσματος να αναγνωρίζεται.
4. Η παράφραση κειμένου, αποτελεί προσβολή δικαιώματος πνευματικής ιδιοκτησίας.
5. Οι πηγές των αποσπασμάτων που χρησιμοποιούνται θα πρέπει να καταγράφονται πλήρως σε πίνακα βιβλιογραφίας στο τέλος της διπλωματικής εργασίας.
6. Η προσβολή δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας επισύρει την επιβολή κυρώσεων. Για την επιβολή των ενδεδειγμένων κυρώσεων, τα αρμόδια όργανα της Σχολής θα λαμβάνουν υπόψη παράγοντες όπως το εύρος και το μέγεθος του τμήματος της διπλωματικής εργασίας που συνιστά προσβολή δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας. Οι κυρώσεις θα επιβάλλονται, ύστερα από γνώμη της τριμελούς εξεταστικής επιτροπής με απόφαση της Συνέλευσης της Σχολής, και μπορούν να συνίστανται στον μηδενισμό της διπλωματικής εργασίας (με ή χωρίς δυνατότητα επανυποβολής), τη διαγραφή από τα Μητρώα των μεταπτυχιακών φοιτητών, καθώς και την επιβολή πειθαρχικών ποινών, όπως η αναστολή

της φοιτητικής ιδιότητας του υποψήφιου διπλωματούχου. Επιπλέον, παρέχω τη συναίνεσή μου, ώστε ένα ηλεκτρονικό αντίγραφο της διπλωματικής εργασίας μου να υποβληθεί σε ηλεκτρονικό έλεγχο για τον εντοπισμό τυχόν στοιχείων προσβολής δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας.

Ημερομηνία

20/12/2022

Υπογραφή Υποψηφίου

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΚΟΥΪΤΩΡΟΣ

Ευχαριστίες

Η παρούσα δεν θα είχε εκπονηθεί χωρίς την ιδέα, καθοδήγηση και έμπνευση την οποία παρείχε ο επιβλέπων καθηγητής Δημήτριος Γιαννουλόπουλος, στον οποίο εκφράζω τις βαθύτατες ευχαριστίες μου.

Θερμές ευχαριστίες επίσης οφείλονται στους διδάσκοντες και τις διδάσκουσες του Π.Μ.Σ Διεθνές & Ευρωπαϊκό Δίκαιο & Διακυβέρνηση Ειδίκευση: Ευρωπαϊκό Ποινικό Δίκαιο και Πολιτική, καθώς και σε όλες και όλους τους συμφοιτητές και συμφοιτήτριες για την εξαιρετική και γόνιμη συνεργασία μας κατά τη διάρκεια του ακαδημαϊκού έτους 2021-2022.

Στις αδερφές και τη μητέρα μου

Copyright © Κωνσταντίνος Κουϊτώρος, 2022

Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος. All rights reserved.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας εργασίας, εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα.

Οι απόψεις και θέσεις που περιέχονται σε αυτήν την εργασία εκφράζουν τον συγγραφέα και δεν πρέπει να ερμηνευθεί ότι αντιπροσωπεύουν τις επίσημες θέσεις του Παντείου Πανεπιστημίου.

A. Εισαγωγή	8
I. Η προέλευση του δικαιώματος	8
II. Η νομική κατοχύρωση του δικαιώματος της δίκαιης δίκης	18
B. Πρότυπα αντεγκληματικής πολιτικής για την ποινική διαδικασία	24
I. Η θεωρία του Ελέγχου του Εγκλήματος (Crime Control model)	24
II. Η Θεωρία της δέουσας Δίκαιης Διαδικασίας (Due Process)	26
III. Εν είδη συμπεράσματος των κεντρικών θεωριών	27
Γ. Η πρόσβαση σε συνήγορο κατα το δευτερογενές δίκαιο της Ε.Ε.	31
I. Η κατοχύρωση του δικαιώματος πρόσβασης σε δικηγόρο στον Κ.Π.Δ.	36
II. Το δικαίωμα σε νομική αρωγή	39
α. Κατά το δευτερογενές ενωσιακό δίκαιο	39
β. Η κατοχύρωση του δικαιώματος νομικής αρωγής στο εθνικό δίκαιο	41
Δ. Ασφαλιστικές δικλίδες ορθής άσκησης του δικηγορικού λειτουργήματος	44
Η πειθαρχική ευθύνη των δικηγόρων	47
E. Αντί επιλόγου	50
Βιβλιογραφία	52

A. Εισαγωγή

I. Η προέλευση του δικαιώματος

Στο πρώτο μέρος της παρούσας μελέτης καταγράφεται ο τρόπος με τον οποίο αναπτύχθηκε ο συγκεκριμένος κανόνας δικαίου της δίκαιης δίκης με τα ειδικότερα στοιχεία του, οι παράγοντες που τον εμπλούτισαν στην πορεία και τα γεγονότα που κατέδειξαν την ανάγκη ύπαρξης του κανόνα και έχουν άμεση σχέση με τη σημερινή λειτουργικότητα του. Η μελέτη της ιστορικής εξέλιξης του δικαιώματος σε δίκαιη δίκη περιλαμβάνει τη γενεαλογία των ειδικότερων κανόνων που το απαρτίζουν. Αποτελεί δε, αναγκαία προϋπόθεση για την κατανόηση της μεγάλης διαδρομής του οικείου δικαιώματος που έχει ως αποτέλεσμα τη σύγχρονη διαμόρφωση ενός διευρυμένου προστατευτικού πλαισίου του δικαιώματος σε δίκαιη δίκη.

Ιστορικά, συστατικά στοιχεία της σύγχρονης έννοιας της δίκαιης δίκης ανιχνεύονται απαρχής στην ίδια την αρχαία ελληνική μυθολογία. Χαρακτηριστικά παραδείγματα που αποδεικνύουν την ιστορική σύλληψη της ύπαρξης του δικαίου, έστω υπό τη μορφή της θεϊκής προέλευσης του, εμφανίζονται στις πρώτες αναφορές δικαιοκτών εννοιών όπως η Θέμις¹, κόρη των Τιτάνων Ουρανού και της Γαίας, αποτελούσα τη πρώτη θεότητα που σχετίζεται με το δίκαιο και μεσολαβεί στις σχέσεις των θεών και των ανθρώπων. Έπειτα, η Δίκη, θυγατέρα της Θέμιδος και του Δία², η οποία καθοδηγεί προς το δίκαιο, ως πλέον κοινωνικό αγαθό των ανθρώπων, και συνδέθηκε με το δημοκρατικό πολίτευμα. Ουσιάδης διαφορά τους είναι πως η Θέμις αποτελεί σύμβουλο του Δία³ ενώ η Δίκη δρα ως παράγοντας κοινωνικής ειρήνης. Η αλληλεπίδραση της Δίκης και της Θέμιδος, ως δικαιοκτών θεσμών, απαρχής συλλαμβάνεται ως ιδέα στον αρχαίο ελληνικό πολιτισμό⁴. Σταδιακά, ο όρος Δίκη

¹ Ruiperez M.S, Historia de θέμις en Homero, Emerita 28, 1960, σελ.99-123, Αισχύλος, Προμηθέας Δεσμώτης, Εκδόσεις Ζήτηρος, 2007, σ. 97, Ησίοδος, Θεογονία, Εκδόσεις Δημ.Ν. Παπαδήμα, 2007, σ. 65.

² H.Lloyd-Jones, The Justice of Zeus, Revised Edition, University of California Press, 1983, σ.111.

³ A. B. Cook, Zeus: a study in ancient religion. Cambridge: University Press, 1914-1940; H. Schwabl in RE 10A (1972) and Suppl. 15 (1978).

⁴ Πανταζόπουλος Ν, Ιστορική εισαγωγή εις τας πηγάς του Ελληνικού Δικαίου, Επιστημονική Επετηρίδα της Σχολής Νομικών και Οικονομικών Επιστημών, τόμος ΙΘ', τεύχος Α, 1986, σ. 4-110.

υποχωρεί και επιλέγεται ο όρος Δικαιοσύνη⁵ προς χάριν της αλληλένδετης συνεργασίας των προσωποποιημένων ομώνυμων θεοτήτων. Το τρίπτυχο δίκαιο δίκη δικαιοσύνη διαφαίνεται ήδη σε πρώιμο στάδιο να αντιστοιχεί εν συνόλων στην απονομή της Δικαιοσύνης.

Ειδικότερες πτυχές της αρχής της δίκαιης δίκης ανιχνεύονται ιστορικά στην αρχαία Αθήνα⁶. Ιδιαίτερη σημείο αναφοράς αποτελεί η δίκη του Ορέστη⁷ στις Ευμενίδες⁸ του Αισχύλου η οποία διεξάγεται ενώπιον του Αρείου Πάγου, νεοσυσταθέντος δικαστηρίου με αποκλειστική αρμοδιότητα την εκδίκηση ανθρωποκτονιών έστω υπό της θεϊκής σύνθεσης του. Χαρακτηριστικά της εν λόγω διαδικασίας⁹ αποτελούν η διεξαγωγή προανάκρισης, η συγκέντρωση αποδεικτικού υλικού¹⁰, η δημόσια διεξαγωγή της δίκης και η συμμετοχή τρίτων¹¹ που δρουν αποκλειστικά για την αντιμετώπιση της κατηγορίας.

Ειδικότερα, η συμμετοχή ενός τρίτου προσώπου ως υποστηρικτή του συμφέροντος του κατηγορουμένου, εν είδει πρώιμης μορφής συνηγόρου, εξευρίσκεται στη δράση των ρητόρων¹² στην αρχαία Αθήνα¹³. Προβληματισμοί σχετικά με τον ρόλο και την δράση των συγκεκριμένων προσώπων υπό το πρίσμα της τέχνης της ρητορικής με την δικαιοσύνη και αντίστοιχα της πειθούς με την ηθική είχαν αναδειχθεί από τους αρχαίους Έλληνες

⁵ Havelock A, *Dikaioisune*, Phoenix 23, 1969.

⁶ Παπαγιάννη Ε., Αρναούτογλου Η., Δημοπούλου Α., Καράμπελας Δ., Λιαρμακόπουλος Α., Χατζάκης Ι., Χέλμης Α., *Ιστορία Δικαίου*, 2015, σ.30, Cohen D, *Crime, Punishment and the Rule of Law in Classical Athens*, στο συλλογικό: Gagarin M, Cohen D, *The Cambridge companion to Ancient Greek Law*, Cambridge University Press, 2005, σ.211-235.

⁷ Leão D.F, *The Legal Horizon of the Oresteia: The Crime of Homicide and the Founding of the Areopagus*, στο συλλογικό: Edward M. Harris – Leão D.F, Rhodes P. J. (επιμ.), *Law and Drama in Ancient Greece*, Bloomsbury Academic London, 2010, σ. 39-60, Μήτας Σ., *Η δικαιοσύνη, επά σκηνης και στην πόλη. Σημείωμα για την Ορέστεια του Αισχύλου*, *The Art of Crime*, Νοέμβριος 2020.

⁸ *Αισχύλος, Ορέστεια. Τριλογία Αγαμέμνων, Χοηφόροι, Ευμενίδες*, 5η έκδ., μτφ. Κ. Χ. Μύρη, Εστία, 2009, σ. 182-183 επ.

⁹ Μήτας Σ., *Η δικαιοσύνη, επά σκηνης και στην πόλη. Σημείωμα για την Ορέστεια του Αισχύλου*, *The Art of Crime*, Νοέμβριος 2020.

¹⁰ Bonner J. R., *Evidence in Athenian courts*, The lawbook exchange, Ltd., Clark, New Jersey, 2006, σ. 79 επ.

¹¹ *The Cambridge Companion to Ancient Greek Law* - Edited by Michael Gagarin and David Cohen

¹² Rubinstein L., *Differentiated Rhetorical Strategies in the Athenian Courts*, στο συλλογικό: Gagarin M, Cohen D, *The Cambridge companion to Ancient Greek Law*, Cambridge University Press, 2005, σ.129-135.

¹³ Αδάμ-Μαγνήσαλη Σ., *Η απονομή της δικαιοσύνης στην αρχαία Αθήνα (5^{ος} και 4^{ος} π.Χ. αι.)*, Εκδόσεις Νομική βιβλιοθήκη, 2008, σ.120.

φιλοσόφους, στο πλαίσιο της εν είδει άσκησης δικηγορικού λειτουργήματος κατά αντιπαραβολή των σύγχρονων όρων. Χαρακτηριστικά έργα τα οποία διαπραγματεύονται τα ανωτέρω αποτελούν ο Γοργίας του Πλάτωνα¹⁴ και Τέχνη Ρητορική του Αριστοτέλη, αποτελούμενο από τρία βιβλία για τη βουλευτική, τη δικανική και την επιδεικτική ρητορική. Ειδικότερα, ο Αριστοτέλης¹⁵ διαμόρφωσε κανόνες ηθικής εντός της ρητορικής συμφιλιώνοντας την ηθική απαίτηση με τη ρητορική αξίωση επιδιώκοντας την αλήθεια και την επικράτηση του δικαίου. Επομένως, η παρουσία των ρητόρων ως υποστηρικτών σε πρόσωπα εις βάρος των οποίων απειλούνταν ποινή ή πρόστιμο και η ορθή στάση τους τόσο έναντι των κατηγορουμένων όσο και του ίδιου του θεσμού της Δικαιοσύνης αποτέλεσε ζήτημα και επιχειρήθηκε να προσδιοριστεί ο γνώμονας της ηθικοπολιτικής τοποθέτησης τους εντός του πλαισίου απονομής της Δικαιοσύνης.

Η περιγραφόμενη απονομή της δικαιοσύνης σηματοδοτεί την μετάβαση από την αυθαίρετη αυτοδικία και το δίκαιο του αντιπεπονητός στη δικαστική κρίση με διεξαγωγή δίκης, η οποία χαρακτηρίζει την ευνομούμενη και δημοκρατική κοινωνία. Εν τάχει, απόδειξη της διαπίστωσης ότι πτυχές του δικαιώματος της δίκαιης δίκης αδρά εμφανίζονται ήδη στην Αρχαία Ελλάδα¹⁶, και δη το Αττικό Δίκαιο¹⁷, αποτελεί η διάκριση και λειτουργία των δικαστηρίων¹⁸ του Αρείου Πάγου, της Ηλιαίας και των δικαστηρίων των φονικών¹⁹, με αποκλειστικές αμιγώς ποινικής φύσεως αρμοδιότητες, και περαιτέρω, η ενημέρωση του κατηγορουμένου από τον πολίτη-κατήγορο, η διασφάλιση της αμεροληψίας και

¹⁴ D. Stauffer, *The Unity of Plato's Gorgias: Rhetoric, Justice and the Philosophic Life*, Cambridge University Press, 2006.

¹⁵ L. Pernot, *Rhetoric in Antiquity* (English translation by W. E. Higgins. Original title: *La Rhétorique dans l'Antiquité*, Paris: Librairie générale française, 2000), Washington, D.C.: The Catholic University of America Press, 2005, ελληνική μετάφραση Ξ. Τσελέντη, *Η ρητορική στην αρχαιότητα*, Δαίδαλος, 2005, σ. 79επ.), M.A. Grimaldi, *Aristotle Rhetoric: a commentary*, New York, 1988.

¹⁶ Νίκας Γ., *Μορφές Αρχαίων Ελληνικών Νομοθεσιών : Συμβολή στην ιστορία του Αρχαίου Ελληνικού Δικαίου*, University Press Studio, 1986, Τεύχος 1, σ.30 επ.

¹⁷ Κουράκης Ε. Ν., *Η ποινική καταστολή μεταξύ παρελθόντος και παρόντος*, εκδόσεις Α.Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1997, Calhoun G., *The growth of criminal law in ancient Greece*, Greenwood press, publishers, Westport, Connecticut, 1977, σ. 74 επ.

¹⁸ Μαγνήσαλης Σ., *Η απονομή της δικαιοσύνης στην αρχαία Αθήνα (5ος και 4ος αιώνας)*, εκδόσεις Νομική βιβλιοθήκη, 2008, σ. 130-137.

¹⁹ Μία από τις ιδιαιτερότητες του αθηναϊκού συστήματος απονομής της δικαιοσύνης ήταν η ύπαρξη τεσσάρων διαφορετικών δικαστηρίων για την εκδίκαση διαφορετικών ειδών ανθρωποκτονία περαιτέρω σε Παπαγιάννη Ε., Αρναούτογλου Η., Δημοπούλου Α., Καράμπελας Δ., Λιαρμακόπουλος Α., Χατζάκης Ι., Χέλμης Α., *Ιστορία Δικαίου*, 2015, σ. 31-34.

ανεξαρτησίας των δικαστών όπως είναι η κλήρωση τη σύνθεσης τους σχεδόν πριν την συγκρότηση της προς αποφυγή της πιθανότητας δωροδοκίας. Αξιοσημείωτη είναι η πρόβλεψη της διάρκειας των διαδικασιών με τη τήρηση ίσου και εύλογου χρόνου, μέσω κλεψύδρας, για κατ' αντιμωλία διατύπωση ισχυρισμών και η δημόσια διεξαγωγή της διαδικασίας με διάκριση ισχυρισμών και ψήφου των δικαστών επί της ενοχής και της ποινής²⁰.

Ως προς τη συμμετοχή των ρητόρων²¹, ως υποστηρικτών σε πρόσωπα εις βάρος των οποίων απειλούνταν ποινή ή πρόστιμο, και η ορθή στάση τους τόσο έναντι των κατηγορουμένων όσο και του ίδιου του θεσμού της Δικαιοσύνης έχει καταγράψει πως οι ίδιοι συγγράφοντας την απολογία των κατηγορουμένων λειτουργούσαν ως πρώιμης μορφής συνήγοροι²². Προβληματισμοί σχετικά με τον ρόλο και την δράση των συγκεκριμένων προσώπων υπό το πρίσμα της τέχνης της ρητορικής με την δικαιοσύνη και αντίστοιχα της πειθούς με την ηθική είχαν αναδειχθεί από τους αρχαίους Έλληνες φιλοσόφους. Χαρακτηριστικά έργα τα οποία διαπραγματεύονται τα ανωτέρω αποτελούν ο Γοργίας²³ του Πλάτωνα και Τέχνη Ρητορική, αποτελούμενο από τρία βιβλία για τη βουλευτική, τη δικανική και την επιδεικτική ρητορική, του Αριστοτέλη. Ειδικότερα, ο Αριστοτέλης²⁴ διαμόρφωσε κανόνες ηθικής εντός της ρητορικής συμφιλιώνοντας την ηθική απαίτηση με τη ρητορική αξίωση επιδιώκοντας την αλήθεια και την επικράτηση του δικαίου. Κατά τον ίδιο ο ρήτορας πρέπει να έχει αίσθηση δικαίου και κοινωνική αντίληψη προς την εξεύρεση της προσφορότερης λύσης. Κατ' αυτό το τρόπο αναδεικνύεται η επιτρεπτή συμμετοχή τρίτων

²⁰ Παύλου Στ, *Μεταβολές των ποινών στο Αττικό Δίκαιο, ένα παράδειγμα προβολής των κοινωνικών εξελίξεων στο Δίκαιο, Επιστημονική Επετηρίδα του Δικηγορικού Συλλόγου Θεσσαλονίκης* 5 (1984), Θεσσαλονίκη, 1985.

²¹ Osborne R, *Law in Action in Classical Athens*, *The Journal of Hellenic Studies* Vol. 105 (1985), pp. 40-58, Published By: The Society for the Promotion of Hellenic Studies, R. Wardy, *The Birth of Rhetoric*, Published by Routledge, 1996.

²² Bonner J.R, *Lawyers and litigants in ancient Athens, The genesis of the Legal Profession*, L'Erma di Bretschneider, Roma, 1970, σ.110 επ.

²³ Stauffer D., *The Unity of Plato's Gorgias: Rhetoric, Justice and the Philosophic Life*, Cambridge University Press, 2006, σ.125-130.

²⁴ Nussbaum M., «Aristotle on emotions and rational persuasion», *Essays on Aristotle's Rhetoric*, ed. Rorty, UCP, 1996, Ogren B., *Aristotle's Rhetoric and the cognition of being: human emotions and the rational – irrational dialectic*, *Minerva - An Internet Journal of Philosophy*, Vol. 8, 2004. L. Pernot, *Rhetoric in Antiquity* (English translation by W. E. Higgins. Original title: *La Rhétorique dans l'Antiquité*, Paris: Librairie générale française, 2000), Washington, D.C.: The Catholic University of America Press, 2005, ελληνική μετάφραση Ξ. Τσελέντη, *Η ρητορική στην αρχαιότητα, Δαίδαλος*, 2005, σ. 79.

προσώπων, ως οιονεί συνηγόρων, που έχουν ειδικότερες γνώσεις ενεργώντας υπέρ του συμφέροντος του κατηγορουμένου του.

Οι ανωτέρω αναφορές αναδεικνύουν τον προβληματισμό πως η ορθή απονομή της δικαιοσύνης διαμέσου της δικαστικής επίλυσης διαφορών προϋποθέτει την διασφάλιση της δίκαιης διεξαγωγής της δίκης. Περαιτέρω, κατά την ιστορική προσέγγιση, το δικηγορικό λειτούργημα όπως και οι συντεχνίες των δικηγόρων αναδείχθηκαν σε μείζονος σημασίας παράγοντες της ποινικής διαδικασίας στους πρώιμους βυζαντινούς χρόνους. Ενδεικτικά, ως απόδειξη των ανωτέρω, αναφέρεται πως η ρωμαϊκή έννομη τάξη αναγνώριζε²⁵ ως δικαίωμα του κατηγορουμένου την μη αμοιβόμενη και μη υποχρεωτική παράσταση με συνήγορο με τη Lex Cincia, 204 π.Χ. Εν απουσία όμως πρώτον, της πρόβλεψης κύρωσης σε περίπτωση παραβίασης της απαγόρευσης και της κοινωνικά αποδέκτης αμειβόμενης παροχής νομικών υπηρεσιών η οποία συνετέλεσε στη διαμόρφωση υπέρμετρων αμοιβών και δεύτερον, οι συχνές παραβιάσεις πίστεως των δικηγόρων έναντι των υπερ'ων κατηγορούμενοι κατέληξε σε constitutiones principum, ήτοι νόμους οι οποίοι επίλυσαν τα ως άνω π.χ.με τη θεσμοθέτηση του ανώτατου ορίου αμοιβής. Η εν λόγω οικονομική σχέση εμπεριέχοντας κινδύνους παρεκτροπής ή εκμετάλλευσης του κατηγορουμένου κατέστησε ως επιτακτική ανάγκη τη θέσπιση κανόνων που την διέπαν με τον Κώδικα και τον Πανδέκτη του Ιουστινιανού. Μεταξύ αυτών των κανόνων προβλεπόταν η νομιμότητα και το χρηματικό ποσό των προκαταβολών, η απαγόρευση σύναψης συμφωνίας για αμοιβή με ποσοστό επι της υπόθεσης και η επιτρεπτή επιπλέον χρηματική παροχή, το palmarium, για την επιτυχή έκβαση της υπόθεσης και μετέπειτα συντάχθηκαν οι πρώτοι οιονεί κανόνες άσκησης του δικηγορικού λειτουργήματος²⁶.

Μετέπειτα, οι ειδικότερες εκφάνσεις του δικαιώματος σε δίκαιη δίκη και αντίστοιχα στοιχεία της αρχής του κράτους δικαίου²⁷ ανιχνεύονται στο Lex Duodecim Tabularum του

²⁵ Δημοπούλου Α., Η διαφθορά των δικηγόρων κατά τους ρωμαϊκούς χρόνους”, Πνεύματος Δώρημα Γεωργίου Π. Νάκω, ΝΟΜΟΣ, Επιστημονική Επετηρίδα του Τμήματος Νομικής της Σχολής Νομικών, Οικονομικών και Πολιτικών Επιστημών του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη, 2010, σ. 189-210.

²⁶ Περαιτέρω σε Δημοπούλου Α., Ρωμαϊκό Δίκαιο Αναδρομή στις σύγχρονες πηγές του δικαίου, Εκδόσεις Ευρασία, 2020, ιδίως Μέρος III Απονομή της Δικαιοσύνης σ. 301 επ.

²⁷ Benton L., Ford L., Empires and the Rule of Law: Arbitrary justice and Imperial Legal Ordering, ed. Meierhenrich J and Loughlin M, The Cambridge Companion of Rule of Law, Cambridge University Press, 2021, σ.101-118.

Ρωμαϊκού Δικαίου. Η Δωδεκάδελη νομοθεσία αποτέλεσε την πρώτη κωδικοποίηση²⁸ νόμων στην ρωμαϊκή αυτοκρατορία με ψήφιση από τα *comitia centuria* και δημοσίευση στην Ρωμαϊκή Αγορά το 449 π.Χ.²⁹. Η σύνταξη του κώδικα επηρεάστηκε από τη Σολώνεια νομοθεσία της αρχαίας Αθήνας³⁰. Συγκεκριμένα προβλεπόταν η τήρηση διαδικασίας, η ενημέρωση και η κλήση του κατηγορουμένου, η δημόσια εκδίκηση ενώπιον ακροατηρίου, η αρχή ισότητας των διαδίκων, ο προσδιορισμός διαρκείας διεξαγωγής της δίκης³¹. Τα ανωτέρω τεκμήρια σκιαγραφούν πως το αίτημα για την οριοθέτηση της ποινικής διαδικασίας εμπεριέχει απαρχής τη συμμετοχή των συνηγόρων από τις ιστορικές καταβολές του νομικού πολιτισμού.

Εξίσου, ιστορικά ίχνη της απαίτησης για την θεσμική κατοχύρωση δικαιώματος πρόσβασης σε συνήγορο εντοπίζονται κατά τη διαμόρφωση της αρχής του κράτους δικαίου και του δικαιώματος σε δίκαιη δίκη κατά τον Ώριμο και Ύστερο Μεσαίωνα.

Την περίοδο του Ώριμου Μεσαίωνα συντάχθηκε ο πρώτος καταστατικός χάρτης θεμελιωδών ελευθεριών, η *Magna Carta Libertatum*. Η ίδια αποτέλεσε αντικείμενο διαπραγμάτευσης, εν παύση εμφυλίου αγγλικού πολέμου, μεταξύ του βασιλιά Ιωάννη και των επαναστατημένων βαρόνων. Η πρώτη έκδοση σφραγίστηκε από τον βασιλιά σε ένα μικρό φύλλο περγαμηνής την 15η Ιουνίου 1215³². Αξιοσημείωτη είναι η λεπτομερής αναφορά στα άρθρα 39 και 40 καθώς επ' αυτών εδράζονται η αρχή του κράτους δικαίου και η τήρηση της νόμιμης ποινικής διαδικασίας χωρίς καθυστέρηση στην απονομή της δικαιοσύνης. Σύμφωνα με το άρθρο 39 κανένας ελεύθερος άνθρωπος δεν θα συλληφθεί ή φυλακιστεί, ή θα στερηθεί τα δικαιώματα [...] ή θα εξοριστεί ή θα στερηθεί το κύρος του με οποιονδήποτε τρόπο, παρά μόνο με την νόμιμη διαδικασία σύμφωνα με το νόμο της χώρας. Επίσης, το άρθρο 40 αναφέρει [...] ούτε θα αρνηθούμε, ούτε θα καθυστερήσουμε σε κανέναν [...] την απονομή δικαιοσύνης. Ο ερμηνευτικός συνδυασμός των δυο άρθρων καταλήγει στην παραδοχή πως ο ποινικός νόμος αποτελεί μέτρο περιορισμού της κρατικής εξουσίας και

²⁸ Τρωιάνος Σ., Βελισσαροπούλου-Καράκωστα Ι, *Ιστορία Δικαίου*, εκδ. Σάκκουλας, 2002, σ. 124.

²⁹ Νάκος, Γ., *Ιστορία Ελληνικού και Ρωμαϊκού Δικαίου*, εκδ. University Studio Press, 1991, σ. 254.

³⁰ Livy L., *The Early History of Rome*, Books I, Penguin London Classics, 2002, σ.203 επ.

³¹ Ιδίως οι δέλτοι I και VIII περαιτέρω Robinson O.F., *Criminal Law In Ancient Rome*, The John Hopkins University Press, 1995, ιδίως σ. 55-80, 130-145.

³² Hindley G., *A Brief History of the Magna Carta: The Story of the Origins of Liberty*, Brown Book Group, 2015, σ. 15 επ. . Johnson R.V., *The Ancient Magna Carta and the Modern Rule of Law: 1215 to 2015*, St.Mary's University Commons, 2015, σ.11επ.

ότι ιδίως στην ποινική δίκη θα πρέπει να διασφαλίζονται ορισμένες προϋποθέσεις ορθής απονομής της δικαιοσύνης . Το άρθρο 39 έχει αναγνωριστεί ως η πρώτη ενσάρκωση της αγγλικής ιδέας της τήρησης της δέουσας δικαστικής διαδικασίας και των αμερικανικών απογόνων της³³. Η Magna Carta έθεσε τις προσδοκίες που επί 800 χρόνια διαμόρφωσαν την εξέλιξη του δικαίου στην Αγγλία συμβάλλοντας στο δικαιοσύνη σύστημα τόσο των ενωμένων Πολιτειών Αμερικής³⁴ όσο και διεθνώς. Η σπουδαιότητα της νομικής της εμβέλειας ορθά μπορεί να χαρακτηριστεί σαν ένα λαμπερό φως που διαπερνά το μεσαιωνικό σκοτάδι, φωτίζει την σημασία των νομικών αρχών, των δίκαιων διαδικασιών, της αναλογικής τιμωρίας και το σεβασμό της ανθρώπινης αξιοπρέπειας³⁵. Η ανωτέρω αξιολόγηση επιβεβαιώνεται από τη μεταγενέστερη νομική ιστορία. Η Magna Carta συνέλαβε στην αρχαία ιδέα της δημοκρατίας που εμπεριέχει την αρχή του κράτους δικαίου και της εμφύσησε νέα πνοή³⁶.

Αξιοσημείωτη είναι η συμβολή της στην Αμερικανική Επανάσταση στα τέλη του δέκατου όγδοου αιώνα και στη διαμόρφωση της σύγχρονης αντίστοιχης ποινικής διαδικασίας³⁷. Στη δεκαετία του 1760 οι πολιτικές διαμάχες μεταξύ της Βρετανίας και των αμερικανικών αποικιών της εξελίχθηκαν σε επαναστατική κρίση, η οποία κατέληξε σε πόλεμο και στη δημιουργία των ανεξάρτητων Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής. Στα τέλη του πολέμου της αμερικανικής ανεξαρτησίας, οι επαναστατημένες πολιτείες συνέταξαν συνταγματικά κείμενα³⁸ με ρητή κατοχύρωση του δικαιώματος σε δίκαιη ποινική δίκη. Αρκετές πολιτείες ρητά εγγυήθηκαν³⁹ ότι κανένας δεν πρέπει να στερείται της ζωής, της

³³ Siegan B., Rights: From Magna Carta to the Fourteenth Amendment, London Transaction Publishers, 2001, σ. 52 επ.

³⁴ Ενδεικτικά, Jowell J., “Professional Program: The Influence of Magna Carta” Journal of the American College of Trial Lawyers, 2015, σελ. 36.

³⁵ Hazeltine H.D., The Influence of Magna Carta on American Constitutional Development, Columbia Law Review, Volume 17, 1917, σ.1-3, Bingham T., The Rule of Law, The Cambridge Law Journal, Volume 66, 2007, σ.67-83.

³⁶ McLachlin B., Relevance of Magna Carta in Today’s World, at the Honourable Society of Gray’s Inn, Bingham Centre for the Rule of Law, June 2015, σ.17.

³⁷ Langbein J.H., Lerner R.L., Bruce P. S., History of The Common Law: The Development of Anglo-American Legal Institutions, chapters 1, 9 and 11, Aspen Publishing, 2009, σ.40 επ.

³⁸ Nelson W.E., The Common Law in Colonial America: Law And The Constitution on The Eve of Independence, 1735–1776, Volume IV, Oxford University Press, 2018, σ. 15 επ.

³⁹ Όπως το Μέριλαντ, το Ντέλαγουερ, η Βόρεια Καρολίνα και η Νότια Καρολίνα το 1776, η Νέα Υόρκη το 1777, η Μασαχουσέτη το 1780, *πραιτέρω* Niles K., Principles and Acts of the Revolution in America, σ. 123–124.

ελευθερίας ή της περιουσίας του χωρίς τη δέουσα νομική διαδικασία, ότι κάθε κατηγορούμενος πρέπει να δικάζεται με βάση το νόμο της χώρας στην περιοχή όπου έλαβε χώρα το έγκλημα και ότι η δικαιοσύνη δεν πρέπει να δωροδοκείται ή να καθυστερεί. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το συνταγματικό κείμενο της Βιρτζίνια⁴⁰, από του έτους 1776, όπου διακηρύχθηκε ότι ο κατηγορούμενος δικαιούται να δικαστεί με ταχεία απονομή δικαιοσύνης (speedy trial) ενώπιον αμερόληπτου σώματος ενόρκων στο τόπο τέλεσης του αδικήματος.

Μετά την διακήρυξη της ανεξαρτησίας των πολιτειών, το 1787 συντάχθηκαν οι όροι του Ομοσπονδιακού Συντάγματος (Federal Constitution) και επικυρώθηκαν από τις πολιτείες το 1788. Η αρχική του μορφή δεν περιελάμβανε την εγγυητική θέση του δικαιώματος σε δίκαιη δίκη. Λίγα χρόνια αργότερα, το δικαίωμα σε δίκαιη ποινική δίκη κατοχυρώθηκε με τον Κατάλογο των Δικαιωμάτων (Bill of Rights) το 1791. Ο εν λόγω κατάλογος αποτελούνταν από δέκα τροπολογίες οι οποίες προσαρτήθηκαν στον θεμελιώδη νόμο του ομοσπονδιακού συστήματος των Ηνωμένων Πολιτειών Αμερικής. Μεταξύ αυτών, τα στοιχεία της δίκαιης ποινικής διαδικασίας περιέχονται στη Τροπολογία V και Τροπολογία VI, οι οποίες διατηρούν ακόμα την συνταγματική διατύπωση και την αντίστοιχη νομική ισχύ τους. Ειδικότερα όμως, η έκτη τροπολογία⁴¹ εμβαθύνει στην εξασφάλιση της δίκαιης ποινικής διαδικασίας ανάγοντας τις εγγυήσεις διεξαγωγής της ποινικής διαδικασίας ως δικαίωμα του κατηγορουμένου. Δομικά στοιχεία της αποτελούν η ταχεία (speedy) και δημόσια δίκη από ανεξάρτητο αμερόληπτο δικαστήριο ενόρκων, το δικαίωμα πληροφόρησης της φύσης και των αιτιών της κατηγορίας, το δικαίωμα εξέτασης και επίκλησης μαρτύρων και το δικαίωμα παράστασης με συνήγορο. Σύμφωνα με την ερμηνεία της έκτης τροπολογίας⁴², το Ανώτατο Δικαστήριο των Ηνωμένων Πολιτειών, κατά τη πάγια νομολογία του για την ανωτέρω διάταξη, αποφαινεται ότι όλες οι διαδικασίες ενώπιον ενός δικαστηρίου πρέπει να είναι δίκαιες όμως ο εν λόγω χαρακτηρισμός δεν είναι μια απόλυτη έννοια, αλλά σχετική καθώς πρέπει σε μία ποινική διαδικασία να εφαρμόζεται κάθε επιμέρους ειδικότερη

⁴⁰ Dunaway W. F, The Virginia Conventions of the Revolution, Virginia Law Review, Volume 10, 1904, σ. 582-584.

⁴¹ *Κατα ακριβή διατύπωση του πρωτότυπου κειμένου* In all criminal prosecutions, the accused shall enjoy the right to a speedy and public trial, by an impartial jury of the State and district wherein the crime shall have been committed, which district shall have been previously ascertained by law; and to be informed of the nature and cause of the accusation; to be confronted with the witnesses against him; to have compulsory process for obtaining witnesses in his favor; and to have the Assistance of Counsel for his defence.

⁴² Clooney A, Webb P, The Right to a Fair Trial in International Law, Oxford University Press, 2021, ιδίως σ.44-68.

έκφραση του δικαιώματος σε δίκαιη δίκη και η άρνηση της δέουσας διαδικασίας είναι η αποτυχία τήρησης αυτής της θεμελιώδους δικαιοσύνης που είναι απαραίτητη και σύμφυτη με την ίδια την έννοια της απονομής της δικαιοσύνης.

Αντίστοιχα, στον ευρωπαϊκό χώρο κορωνίδα των ιστορικών παραγόντων οι οποίοι συνετέλεσαν στη διαμόρφωση του δικαιώματος σε δίκαιη δίκη αποτελούν οι Ιδέες του γαλλικού Διαφωτισμού. Ως ιδανικά, οι ιδέες αυτές αποτέλεσαν το αφετηριακό σημείο⁴³ για την θεσμοθέτηση θεμελιωδών αρχών και αντίστοιχων δικαιωμάτων ως δομικών στοιχείων εφαρμογής τους. Ως προς την ποινική δικαιοσύνη η συστηματοποίηση τους ευρίσκει στο δοκίμιο με τίτλο “Περί Αδικημάτων και Ποινών” του Μπεκκαρία⁴⁴. Σύμφωνα με τον Μπεκκαρία⁴⁵, το ποινικό δίκαιο οφείλει να είναι σαφές ως προς τη διατύπωση και άμεσο ως προς την επιβολή ανάλογης ποινής. Ειδικότερα, το δικαίωμα σε δίκαιη δίκη, ως πρόβλεψη τήρησης προσήκουσας διαδικασίας της πρόσβασης στη δικαιοσύνη, υπό το φως της αρχής της διάκρισης των λειτουργιών, αποτέλεσε τη πεμπουσία του κράτους δικαίου καθ’ όμοιο τρόπο με το αίτημα για καμία ποινή χωρίς προγενέστερο νόμο θεμελίωσης του αξιόποινου. Περαιτέρω, η ιστορική συγκυρία διαμόρφωσης της έννοιας του σύγχρονου κράτους, ιδίως με την αρχή της διάκρισης των λειτουργιών/εξουσιών και την επιβολή του κράτους δικαίου, υπό την επίδραση του Κινήματος του Διαφωτισμού έθεσε και τα θεμέλια⁴⁶ για την ανοικοδόμηση του συστήματος απονομής της ποινικής δικαιοσύνης. Εμπνευσμένη από τη διακήρυξη της αμερικανικής επανάστασης και του φιλοσοφικού πνεύματος του Διαφωτισμού συντάχθηκε και ψηφίστηκε ως απότοκο της γαλλικής επανάστασης η Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Πολίτη, το 1789. Τα άρθρα επτά έως εννέα της γαλλικής διακήρυξης κατοχύρωναν την αρχή *nullum crimen, nulla poena sine lege*, την αρχή της αναλογικότητας

⁴³ Μανωλεδάκης Ι, *Ιδεολογικοπολιτικοί προσανατολισμοί του ελληνικού ποινικού δικαίου κατά την ιστορική του εξέλιξη*, σε: ΜΝΗΜΗ ΧΩΡΑΦΑ/ΓΑΦΟΥ/ΓΑΡΔΙΚΑ, τ. Α΄, Αντ. Ν. Σάκκουλας, 1986, σ.130 επ.

⁴⁴ Hélie F, *Introduction et Commentaire à l’oeuvre de Beccaria Des délits et des peines*, Paris: Guillaumin, 1866 σε ανατύπωση Var: Editions d’Aujourd’hui. 1980, σελ. I-LXXXIX, C. Phillipson, *Three Criminal Law Reformers: Beccaria, Bentham, Romily*, London and Toronto: J.M. Dent/N.York: E.P. Dutton, 1923.

⁴⁵ Beccaria C, “Introduction”, in *On Crimes and Punishment and Other Writings*, edited by Richard Bellamy, translated by Richard Davies, with Virginia Cox and Richard Bellamy (Cambridge: Cambridge University Press, 1995).

⁴⁶ Κιούπης Δ, *Η επίδραση του Διαφωτισμού στο ποινικό δίκαιο*, σε επιμ. Κοτσαλής Λ., *Ιστορία του Ποινικού Δικαίου και των Ποινικών Θεσμών*, Αθήνα Κομοτηνή, Αντ. Ν. Σάκκουλας, 2007, σ.95,101.

της ποινής με το έγκλημα⁴⁷, το τεκμήριο αθωότητας του κατηγορουμένου⁴⁸ και την τήρηση ποινικής διαδικασίας σύμφωνα με νόμο⁴⁹.

Η δικαιοκρατική αντίληψη για την διεξαγωγή της ποινικής δίκης τελεί σε άμεση συνάρτηση με την επιβολή του κράτους δικαίου και την προστασία των ατομικών δικαιωμάτων. Εν είδει συμπεράσματος, τα ανωτέρω και η ιδιαίτερη επίδραση της θεωρίας του κοινωνικού συμβολαίου⁵⁰ στη μακροχρόνια διαμόρφωση της νομιμοποίησης και οριοθέτησης του συστήματος της ποινικής δικαιοσύνης, αποτυπώνουν την ιστορική και βουλευτική προσέγγιση του δικαιώματος σε δίκαιη δίκη ως θεσμική κατοχύρωση νομικού θεμελίου της αρχής του κράτους δικαίου στο πλαίσιο του δικονομικού ποινικού δικαίου καθώς κατά τον κανονιστικό περιορισμό, το δημοκρατικό μετασχηματισμό και τον εξορθολογισμό του αρχικά απόλυτου αυθαίρετου τρόπου άσκησης της κρατικής εξουσίας⁵¹ με την θέσπιση, μεταξύ άλλων, του κράτους δικαίου αποτυπώνεται στην ιστορική καταγραφή και παράλληλο αίτημα διεξαγωγής της δίκης με τα στοιχεία της δικαιοσύνης όπως ορίζονται και στα μεταγενέστερα νομικά κείμενα.

Περαιτέρω όμως, κατά τη διαμόρφωση του διεθνούς και του ευρωπαϊκού ποινικού δικαίου οι εν λόγω εγγυήσεις αποτελούν σε κανονιστικό επίπεδο δικαιώματα του κατηγορουμένου όπως το δικαίωμα ακρόασης και υπεράσπισης, το δικαίωμα να εκδικαστεί υπόθεση από ένα ανεξάρτητο και αμερόληπτο δικαστήριο εντός εύλογου χρόνου. Η καταγραφή του ιστορικού πλαισίου των νομικών αυτών εγγυήσεων της δίκαιης διεξαγωγής της δίκης καταλήγει στα νομικά εργαλεία κατοχύρωσης, πλέον, του δικαιώματος σε δίκαιη δίκη σε διεθνές και περιφερειακό επίπεδο.

⁴⁷ Άρθρο 8 :Ο νόμος οφείλει να επιβάλλει ποινές που είναι αποκλειστικά και απόλυτα αναγκαίες. Κανείς δεν μπορεί να τιμωρηθεί παρά με νόμο που είχε θεσπιστεί πριν το αδίκημα και ο οποίος εφαρμόζεται νόμιμα

⁴⁸ Άρθρο 9: Επειδή κάθε άνθρωπος θεωρείται αθώος έως ότου αποδειχτεί η ενοχή του, αν κριθεί αναγκαίο να συλληφθεί, κάθε αυστηρό μέτρο που δεν θα ήταν αναγκαίο για τη σύλληψή του απαγορεύεται αυστηρά από το νόμο.

⁴⁹ Άρθρο 7:Κανένα άτομο δεν μπορεί να κατηγορηθεί, να συλληφθεί ή να κρατηθεί παρά μόνο στις περιπτώσεις που ο νόμος ορίζει και σύμφωνα με τις διαδικασίες που προκαθορίζονται από αυτόν.

⁵⁰ Δ. Κιούπης, ό.π., σ . 95, 101, N. Lacey, State Punishment. Political Principles and Community Values, London-New York: Routledge, 1988, σ . 16 επ., R.A. DUFF, Trials and Punishments, Cambridge: Cambridge University Press, 1986.

⁵¹ Χουλιάρας Α., Ποινική δικαιοσύνη και ανθρώπινα δικαιώματα η προβληματική μιας επαμφοτερίζουσας σχέσης, Εγκληματολογία 2/2012, σ.59.

II. Η νομική κατοχύρωση του δικαιώματος της δίκαιης δίκης

Η διεθνής νομική κατοχύρωση του δικαιώματος εδράζεται στην Οικουμενική Διακήρυξη Δικαιωμάτων του Ανθρώπου⁵² του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών (εφεξής Ο.Η.Ε.) το 1948, στο Διεθνές Σύμφωνο για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα⁵³ (εφεξής Δ.Σ.Α.Π.Δ.), 1966, στη Σύμβαση κατά των Βασανιστηρίων και άλλων τρόπων σκληρής, απάνθρωπης ή ταπεινωτικής μεταχείρισης ή τιμωρίας⁵⁴ 1984, στο Κώδικα Αρχών για την Προστασία όλων των Ατόμων που στερούνται την προσωπική τους ελευθερία με οποιαδήποτε μορφή Κράτησης ή Φυλάκισης⁵⁵ 1988, στο Διεθνές Σύμφωνο για τα Δικαιώματα του Παιδιού⁵⁶ 1989, στο Καταστατικό του Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου⁵⁷ 1998, στους Πρότυπους

⁵² Άρθρο 10: Καθένας έχει δικαίωμα, με πλήρη ισότητα, να εκδικάζεται η υπόθεσή του δίκαια και δημόσια, από δικαστήριο ανεξάρτητο και αμερόληπτο [...]σε περίπτωση ποινικής διαδικασίας, για το βάσιμο της που κατηγορίας που στρέφεται εναντίον του.

⁵³ Το ΔΣΑΠΔ (Νέα Υόρκη, 16.12.1966, UNTS, τ. 999, σελ. 171, τέθηκε σε ισχύ 23.3.1976) έχουν επικυρώσει 168 κράτη-μέλη του ΟΗΕ, συμπεριλαμβανομένης της Ελλάδας (ν. 2462/1997, Α' 25).

⁵⁴ Άρθρο 7 παράγραφος 3 : Κάθε πρόσωπο, το οποίο διώκεται σε σχέση με οποιοδήποτε από τα εγκλήματα που αναφέρονται στο άρθρο 4, απολαμβάνει τις εγγυήσεις μιας δίκαιης μεταχείρισης σε όλα τα στάδια της διαδικασίας, όπως κυρώθηκε με τον Ν. 1782/1988 ΦΕΚ 116, τ. Α.

⁵⁵ Αρχή 38: Ο κρατούμενος-κατηγορούμενος για ποινικό αδίκημα δικαιούται να δικαστεί σε εύλογο χρόνο ή να απολυθεί αναμένοντας τη διεξαγωγή της δίκης. Υιοθετήθηκε υπ' αριθμ. 43/173 Απόφαση της Γενικής Συνέλευσης του Ο.Η.Ε, μετάφραση: Γραφείο της Ύπατης Αρμοστείας του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες στην Αθήνα.

⁵⁶ Άρθρο 37. Τα Συμβαλλόμενα Κράτη αναγνωρίζουν σε κάθε παιδί, κατηγορούμενο ή καταδικασμένο για παράβαση του ποινικού νόμου το δικαίωμα σε μεταχείριση που να συνάδει με το αίσθημα της αξιοπρέπειάς του και της προσωπικής αξίας, που να ενισχύει το σεβασμό του για τα ανθρώπινα δικαιώματα και τις θεμελιώδεις ελευθερίες [...] παράγραφος 2: Για το σκοπό αυτόν, και λαμβάνοντας υπόψη τις σχετικές διατάξεις των διεθνών οργάνων, τα Συμβαλλόμενα Κράτη επαγρυπνούν ιδιαίτερα ώστε : β. κάθε παιδί ύποπτο ή κατηγορούμενο για παράβαση του ποινικού νόμου να έχει τουλάχιστον το δικαίωμα στις ακόλουθες εγγυήσεις [...] στοιχείο β iii) να κρίνεται η υπόθεσή του χωρίς καθυστέρηση από μια αρμόδια, ανεξάρτητη και αμερόληπτη αρχή ή δικαστικό σώμα, σύμφωνα με μία δίκαιη κατά το νόμο διαδικασία, με την παρουσία ενός νομικού ή άλλου συμβούλου και την παρουσία των γονέων του ή των νόμιμων εκπροσώπων του, εκτός αν αυτό θεωρηθεί αντίθετο προς το συμφέρον του παιδιού, λόγω κυρίως της ηλικίας ή της κατάστασης του, όπως υιοθετήθηκε με την από 20 Νοεμβρίου 1989 44/25 Απόφαση της Γενικής Συνέλευσης των Ηνωμένων Εθνών και κυρώθηκε με τον Ν. 2101 της 2/1992 ΦΕΚ 192, τ. Α.

⁵⁷ Άρθρο 67 παράγραφος 1: Κατά την εκδίκαση οποιασδήποτε κατηγορίας, ο κατηγορούμενος έχει το δικαίωμα διεξαγωγής της δίκης σε δημόσια συνεδρίαση, λαμβανομένων υπόψη των διατάξεων του παρόντος Καταστατικού, το δικαίωμα δίκαιης δίκης διεξαγόμενης αμερόληπτα και το δικαίωμα στις ακόλουθες ελάχιστες εγγυήσεις με πλήρη ισοτιμία:[...] (γ) Να δικασθεί χωρίς αδικαιολόγητη καθυστέρηση [...] Άρθρο 61 παράγραφος 2: Το Τμήμα Πρώτου Βαθμού διασφαλίζει ότι η δίκη είναι δίκαιη και ταχεία [...] όπως κυρώθηκε με τον Ν. 3003/2002: Κύρωση Καταστατικού Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου, ΦΕΚ 75, τ. Α.

Ελάχιστους Κανόνες των Ηνωμένων Εθνών για τη μεταχείριση των Κρατουμένων⁵⁸, γνωστούς ως «Κανόνες Νέλσον Μαντέλα», όπως τιμητικά ονομάστηκαν από την Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ το έτος 2015.

Σε επίπεδο περιφερειακών οργανισμών⁵⁹ το δικαίωμα σε δίκαιη δίκη κατοχυρώνεται και στην Διαμερικανική Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου⁶⁰ του 1969, στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (εφεξής Ε.Σ.Δ.Α.) του 1950 του Συμβουλίου της Ευρώπης⁶¹, στον Αφρικανικό Χάρτη για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου και των Λαών⁶² του 1981 και στο άρθρο 47 του και 48 Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων⁶³ της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Αντίστοιχα, για την επίτευξη του σκοπού της προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων που αναγνωρίζουν τα ανωτέρω διεθνή και περιφερειακά θεμελιώδη νομικά κείμενα διακρίνεται και ο μηχανισμός ελέγχου εφαρμογής και προστασίας του δικαιώματος σε δίκαιη δίκη. Στο πλαίσιο του Δ.Σ.Α.Π.Δ. του Ο.Η.Ε. κατά ρητή πρόβλεψη⁶⁴ ιδρύθηκε η Επιτροπή

⁵⁸ Κανόνας 39 παράγραφος 1: Κανένας κρατούμενος δεν τιμωρείται παρά μόνο σύμφωνα με τους όρους του νόμου ή του κανονισμού [...] και τις αρχές της δικαιοσύνης και της δέουσας διαδικασίας (and the principles of fairness and due process) Υιοθετήθηκε υπ' αριθμ 70/175 της Γενικής Συνέλευσης του ΟΗΕ. Ελεύθερη πρόσβαση σε https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/nelson_mandela_Rules-E-ebook.pdf και περαιτέρω σε Smit D.V.Z, Incorporating Nelson Mandela Rules into National Prison Legislation A Model Prison Act and Related Commentary, Criminal Justice Handbook Series, Publishing and Library Section, United Nations Office at Vienna, Απρίλιος 2022.

⁵⁹ Για την πληρέστερη καταγραφή των περιφερειακών δικαιοδοτικών οργάνων αναφέρονται και το Διαμερικανικό Δικαστήριο όσο και το Αφρικανικό Δικαστήριο Ανθρωπίνων ιδρυθέντα από τις αντίστοιχες Συμβάσεις, των οποίων η Ελλάδα δεν αποτελεί συμβαλλόμενο μέρος, περαιτέρω, *Shelton D*, Performance of Regional Human Rights Courts, Cambridge University Press, 2018, σ. 114-153.

⁶⁰ Άρθρο 8 παράγραφος 1: Κάθε πρόσωπο έχει δικαίωμα σε ακρόαση, με τις δέουσες εγγυήσεις και εντός εύλογου χρόνου, από αρμόδιο, ανεξάρτητο και αμερόληπτο δικαστήριο [...] για την τεκμηρίωση κάθε κατηγορίας ποινικής φύσης που διατυπώνεται εναντίον του [...] παράγραφος 2: Κατά τη διάρκεια της διαδικασίας, κάθε πρόσωπο δικαιούται, με πλήρη ισότητα, τις ακόλουθες ελάχιστες εγγυήσεις: [...] γ) επαρκή χρόνο και μέσα για την προετοιμασία της υπεράσπισης του [...].

⁶¹ Άρθρο 6 παράγραφος 1:1. Παν πρόσωπον έχει δικαίωμα όπως η υπόθεσίς του δικασθή δίκαιως, δημοσία και εντός λογικής προθεσμίας [...] ποινικής φύσεως.

⁶² Άρθρο 7 παράγραφος 1: Κάθε άτομο έχει το δικαίωμα [...] δ) το δικαίωμα να δικάζεται εντός εύλογου χρόνου από αμερόληπτο δικαστήριο. Ο Χάρτης υιοθετήθηκε το 1981 και τέθηκε σε ισχύ το 1986, περαιτέρω σε Udombana I.N, So Far, so Fair: The Local Remedies Rule in the Jurisprudence of the African Commission on Human and Peoples' Rights, The American Journal of International Law, Volume 97, 2003, σ.10επ.

⁶³ Άρθρο 47 παράγραφος 2: Κάθε πρόσωπο έχει δικαίωμα να δικαστεί η υπόθεση του, δίκαια, δημοσία και εντός εύλογου προθεσμίας, [...] την εκπροσώπηση και την υπεράσπιση του. Ειδικότερα, ο Χάρτης ανακηρύχθηκε πανηγυρικά στη Νίκαια τον Δεκέμβριο του 2000 από το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, το Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης και την Επιτροπή και απέκτησε νομικό κύρος πρωτογενούς δικαίου με την Μεταρρυθμιστική Συνθήκη της Λισαβώνας τον Δεκέμβριο του 2009, περαιτέρω Σαχπεκίδου Ρ. Ε., Ευρωπαϊκό Δίκαιο, 3η έκδοση, Εκδόσεις ΣΑΚΚΟΥΛΑ, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2021, σ.153-158, Νάσκου-Περράκη, Δικαιώματα του Ανθρώπου Παγκόσμια και Περιφερειακή προστασία Θεωρία-Νομολογία, 3η έκδοση, Εκδόσεις ΣΑΚΚΟΥΛΑ, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2022, σ.601-605.

⁶⁴ Άρθρο 28 Διεθνούς Συμφώνου για τα Πολιτικά και Ατομικά Δικαιώματα.

Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Η θέσπιση της με το Δ.Σ.Α.Π.Δ. σε συνδυασμό με τη πρώτη κατοχύρωση ατομικής προσφυγής με το Προαιρετικό Πρωτοκόλλο⁶⁵ του ίδιου εγγυώνται την σημαντικότερη προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου σε παγκόσμιο επίπεδο⁶⁶. Μολονότι η εν λόγω δυνατότητα ατομικών προσφύγων είναι αξιοσημείωτη εντούτοις η ενάσκησή τους εμφανίζεται περιορισμένη⁶⁷.

Αντίθετα, σε περιφερειακό επίπεδο, η προστασία του αντίστοιχα αναγνωρισμένου δικαιώματος σε δίκαιη δίκη της Ε.Σ.Δ.Α. και του Χ.Θ.Δ. καταλυτικά ενισχύεται από το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Δ.Ε.Ε.) και το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου⁶⁸ (Ε.Δ.Δ.Α.). Αμιγώς το Ε.Δ.Δ.Α. του Συμβουλίου της Ευρώπης, συμβάλει είτε υπό της δικαιοδοτικής του είτε υπό της γνωμοδοτικής του αρμοδιότητας⁶⁹, καθοριστικά στην προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων όπως θα καταφανεί παρακάτω.

Κατά τα ανωτέρω, το δικαίωμα του υπόπτου ή κατηγορουμένου για νομικό συμπαράστατη εντάχθηκε και προωθήθηκε διαμέσου διεθνών, περιφερειακών και ευρωπαϊκών οργανισμών και συμβάσεων. Ακρογωνιαίο λίθο, στο πλαίσιο του Συμβουλίου της Ευρώπης, της νομικής κατοχύρωσης του δικαιώματος του κατηγορουμένου σε πρόσβαση σε συνήγορο αποτελεί το άρθρο 6 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου⁷⁰

⁶⁵ Υιοθετήθηκε την 16 Δεκεμβρίου 1966 και τέθηκε σε ισχύ 23 Μαρτίου 1976 με την Απόφαση 2200[XXI] Α της Γενικής Συνέλευσης.η Ελλάδα κύρωσε στις 5 Μαΐου 1997.

⁶⁶ Νάσκου – Περράκη Π, Μηχανισμοί Προστασίας Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, δημοσιεύματα έδρας UNESCO Πανεπιστημίου Μακεδονίας, Εκδόσεις Θέμις, 2 έκδοση, 2014,σελ. 49 και 168.

⁶⁷ Η Επιτροπή έχει απασχοληθεί σε δεκατρείς υποθέσεις κατά της Ελλάδας εκ των οποίων η μια αφορούσε μόνο το δικαίωμα σε δίκαιη δίκη. Περαιτέρω σε Νάσκου-Περράκη Π, Δικαιώματα του Ανθρώπου, Παγκόσμια και περιφερειακή προστασία, Εκδόσεις Σάκκουλα Αθήνα Θεσσαλονίκη, 3η Έκδοση, 2022, σ. 159-168.

⁶⁸ Ambos K, European Criminal Law, Cambridge University Press, 2018, σ.74-95.

ο

⁶⁹ Με το 16 Πρωτόκολλο της Ε.Σ.Δ.Α. το οποίο κυρώθηκε με ν.4596/2019, το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (Ε.Δ.Δ.Α.) απέκτησε την πρόσθετη δικαιοδοτική αρμοδιότητα να εκδίδει γνώμες επί ζητημάτων αρχής που συνέχονται με την ερμηνεία και εφαρμογή των διατάξεων της Σύμβασης και των πρωτοκόλλων της. Ενδεικτικά, Μπουκουβάλα Β, Το 16ο Πρωτόκολλο στη Σύμβαση για την Προάσπιση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών και ο διάλογος των δικαστών, Το Σύνταγμα, Τόμος 4/2019, σ.894 επ, Κουϊτόρου Ε, Η διεύρυνση της γνωμοδοτικής αρμοδιότητας του Ε.Δ.Δ.Α, Μια κριτική προσέγγιση, Ψηφιακή Βιβλιοθήκη Πέργαμος, 2020, σ.14 επ, <https://pergamos.lib.uoa.gr/uoa/dl/object/2939014/file.pdf>

⁷⁰ Σύναψη στη Ρώμη,4.11.1950, τέθηκε σε ισχύ στις 3.09.1953, κυρώθηκε αρχικά με τον ν.2329/1953, καταγγέλθηκε όμως από την κυβέρνηση της Δικτατορίας το 1969 και ουσιαστικά επικυρώθηκε με το Ν.Δ. 53/1974 ΦΕΚ Α' 256/20.09.1974.

(εφεξής ΕΣΔΑ). Το εν λόγω άρθρο ενσαρκώνει⁷¹ την αρχή του Κράτους Δικαίου και περιέχει βασικές εγγυήσεις γενικής εφαρμογής για την διασφάλιση και προώθηση των ιδεών της δημοκρατικής κοινωνίας⁷² αποβλέποντας στην εξασφάλιση της δέουσας λειτουργίας του συστήματος απονομής της δικαιοσύνης. Επακόλουθα, η ερμηνεία και η εφαρμογή των εν λόγω δικαιωμάτων γίνεται υπό το φως της αρχής της δίκαιης δίκης καθώς αποτελούν ειδικότερες εκφάνσεις της⁷³. Κατα αυτό το τρόπο διαμορφώνεται σημαντικό corpus δικονομικών κανόνων το οποίο εμπλουτίζεται από τη νομολογιακή περιδίνηση κατά την ερμηνεία των αντίστοιχων διατάξεων από το Δικαστήριο του Στρασβούργου.

Ως εγγύηση και επιμέρους δικαίωμα η πρόσβαση σε συνήγορο εδράζεται στη παράγραφο 3 στοιχείο γ του άρθρου 6 ΕΣΔΑ και στην πανοπτική θεώρηση του άρθρου 6 καθίσταται εμφανής η ιδιαίτερη σημασία που αποδίδουν οι συντάκτες της Σύμβασης στην προστασία του κατηγορουμένου. Περαιτέρω, το δικαίωμα σε συνήγορο βρίσκεται σε διαλεκτική σχέση⁷⁴ με το δικαίωμα του κατηγορουμένου σε χρόνο και αναγκαίες ευκολίες με σκοπό την προετοιμασία της υπεράσπισης του σύμφωνα με τη παράγραφο 3 της ΕΣΔΑ. Επίσης, βάσει των ανωτέρω, διαφαίνεται και ο ρόλος του συνηγόρου ως αμιγώς παραστάτη του κατηγορουμένου παρά αντιπροσώπου του. Κατά αυτό το τρόπο, τα δικαιώματα του κατηγορουμένου αναπτύσσουν δυναμική με αντανακλαστική αξία και υπέρ του συνηγόρου του προς εξυπηρέτηση του κοινού τους σκοπού με την παράλληλη σύμπραξη τους. Ειδικότερα, ο συνήγορος αποτελεί όργανο της δικαιοσύνης και από την πλευρά της εσωτερικής της λειτουργίας είναι αναγκαίος παράγοντας⁷⁵ για την διεξαγωγή της όπως οι δικαστικοί λειτουργοί. Ως προς τον κατηγορούμενο αποτελεί συμπαραστάτη του και η

⁷¹ Σισιλιάνος, ό.π., σ.

⁷² Ε.Δ.Δ.Α, Söering κατά Ηνωμένου Βασιλείου, 07.07.1989, σκέψη 87 σύμφωνα με την οποία [...]κάθε ερμηνεία των εγγυημένων δικαιωμάτων και ελευθεριών πρέπει να είναι σύμφωνη με το γενικό πνεύμα της Σύμβασης, ενός μέσου σχεδιασμένου να διατηρεί και να προάγει τα ιδανικά και τις αξίες μιας δημοκρατικής κοινωνίας.

⁷³ Μεταξύ πολλών, ΕΔΔΑ, Al-Khawaja and Tahery κ. Ενωμένου Βασιλείου (Ευρεία Σύνοψη), 15.12.2011.

⁷⁴ Μ.-Α. Κωστοπούλου σε Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου Ερμηνεία κατ'άρθρο Δικαιώματα- Παραδεκτό- Δίκαιη Ικανοποίηση- Εκτέλεση, Διεύθυνση έκδοσης Λ.Α. Σισιλιάνος, Δεύτερη Έκδοση, Νομική Βιβλιοθήκη, 2017.

⁷⁵ Γ.-Α. Μαγκάκης, Ο Συνήγορος μια παράδοση κατάκτηση του πολιτισμού, Εκδόσεις ANT. Ν. ΣΑΚΚΟΥΛΑ, Τρίτη έκδοση, 2004, περαιτέρω Η. Robert, Ο δικηγόρος, μετάφραση Σ. Κροντηρά, 1981, Κ.-Η. Gössel, Die Stellung des Verteidigers im rechtstaatlichen Strafverfahren, Zeitschrift für die Gesamte Strafrechtswissenschaft, Τόμος 94 (1982), Ν. Ανδρουλάκης, Θεμελιώδεις έννοιαι της ποινικής δίκης, Τεύχος Α, 1972, Κ. Γαρδίκας, Ο συνήγορος εν τη ποινική δίκη, 1973.

παρουσία του κατα κανόνα δεν απαλλάσσει τον κατηγορούμενο από το να συμμετέχει στις διαδικαστικές πράξεις που προβλέπει η δικονομία καθώς και δεν τον εμποδίζει να αυτενεργεί. Η ανεξαρτησία του συνηγόρου κατά την άσκηση του υπερασπιστικού του έργου είναι εμφανής και ο συνήγορος είναι υποχρεωμένος να κάνει τα πάντα, όσα μπορούν να γίνουν στο πλαίσιο του νομικά δυνατού, για να αποδυναμωθεί η μομφή της ενοχής⁷⁶. Αντίστροφα, είναι υποχρεωμένος να παραλείψει τελείως όλα όσα επιβεβαιώνουν αυτή τη μομφή.

Όπως στην ΕΣΔΑ του Συμβουλίου της Ευρώπης έτσι και στον Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων (εφεξής ΧΘΔ) σε επίπεδο Ευρωπαϊκής Ένωσης το δικαίωμα πρόσβασης σε συνήγορο εδράζεται εντός της αρχής της δίκαιης δίκης. Συγκεκριμένα, τα άρθρα 47 εδάφιο γ' και 48 παράγραφος 2 ΧΘΔΕΕ, τα οποία τελούν σε ανάλογη σχέση με το άρθρο 6 παράγραφοι 1 και 3 στοιχείο γ' Ε.Σ.Δ.Α. κατά την επιταγή της ομοιογένειας του άρθρου 52 παράγραφος 3 εδάφιο α' Χ.Θ.Δ. αποτελούν δικαιοπολιτικό αφετηριακό σημείο της ευρωπαϊκής ποινικής νομοθεσίας ως προς την κατοχύρωση των δικονομικών δικαιωμάτων του κατηγορουμένου. Βάσει των συγκεκριμένων άρθρων, ως πρωτογενές δίκαιο της Ε.Ε. αλλά και της ρητής αρμοδιότητας της Ένωσης να θεσπίζει ελάχιστους κοινούς ποινικούς δικονομικούς κανόνες επιχειρείται με την έκδοση Οδηγιών⁷⁷, δευτερογενές δίκαιο της Ε.Ε, η διαμόρφωση corpus minimum ενωσιακής ποινικής δικονομίας⁷⁸.

Κατά όσο το ποινικό δίκαιο εκτός από μηχανισμό προστασίας έννομων αγαθών αποτελεί και μηχανισμό περιορισμού ή προσβολής θεμελιωδών ελευθεριών του πολίτη που

⁷⁶ G. Bemmman, Καθήκοντα και νομική θέση της ποινικής υπεράσπισης, Δίκαιο και Πολιτική, τεύχος 7, 1983,σ.7.

⁷⁷ Ειδικότερα, η Πράσινη Βίβλος της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για τις «δικονομικές εγγυήσεις υπέρ των υπόπτων και των κατηγορουμένων στις ποινικές διαδικασίες σε ολόκληρη την στην Ευρωπαϊκή Ένωση» της 19.2.2003 εγκαινίασε μια μακρά νομοθετική διαδικασία, οι πρώτοι καρποί της οποίας είναι οι Οδηγίες 2010/64/ΕΕ για το δικαίωμα διερμηνείας και μετάφρασης και 2012/13/ΕΕ για το δικαίωμα ενημέρωσης υπόπτων και κατηγορουμένων. Η Επιτροπή αξιολόγησε τις απαντήσεις και παρατηρήσεις που έλαβε και εντόπισε πέντε τομείς, στους οποίους θεώρησε αναγκαία την ανάληψη άμεσης πρωτοβουλίας μεταξύ των οποίων ήταν η πρόσβαση σε νομικό παραστάτη στην προδικασία και το ακροατήριο. Περαιτέρω, Π. Τσιρίδη, Η προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ΠοινΧρ ΝΔ/291 επ., Δ. Ζημιανίτη, Πράσινο Βιβλίο της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για τις «δικονομικές εγγυήσεις υπέρ υπόπτων και κατηγορουμένων σε ποινικές διαδικασίες σε ολόκληρη την ΕΕ», ΠοινΔικ 2003, 443-444.

⁷⁸ Η.Αναγνωστόπουλος, Δικαιώματα των κατηγορουμένων στην Ευρωπαϊκή Ένωση: οι οδηγίες 2010/64/ΕΕ και 2012/13/ΕΕ, Π.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα, 2017, σ. 67 επ.

υφίσταται τις συνέπειες του⁷⁹ προϋποτίθεται ως άμεση αναγκαιότητα ο καθορισμός αρχών και ορίων της κρατικής καταστολής του εγκλήματος καθώς συνδέεται στενά με την ελευθερία των θεμελιωδών δικαιωμάτων και με το κράτος δικαίου⁸⁰. Εκτός της εσωτερικής κυρίαρχης θέσης του κράτους, η αρχή του κράτους δικαίου έχει σταδιακά μετατραπεί σε θεμελιώδες οργανωτικό πρότυπο⁸¹ διεθνών και περιφερειακών οργανισμών οι οποίοι εντείνουν τη δυναμική της εν λόγω αρχής. Το ακριβές περιεχόμενο των εγγυήσεων που απορρέουν από το κράτος δικαίου ως προς το ποινικό δικονομικό σύστημα προσδιορίζεται στα στοιχεία της δίκαιης διεξαγωγής της δίκης. Με άλλα λόγια, όσο ο κρατικός μηχανισμός εγγυάται και εκδηλώνει τον συγκεκριμένο αυτοπεριορισμό δεν προκύπτει παραβίαση της αρχής του κράτους δικαίου επομένως δεν υφίσταται βλάβη του δικαιώματος της δίκαιης δίκης. Η ιδιαίτερη όμως σημασία της αναγνώρισης της εγγύησης σε κανονιστικό πλαίσιο ως αντίστοιχου δικαιώματος προκύπτει στις περιπτώσεις εκδήλωσης μη αυτοπεριορισμού της κρατικής ποινικής καταστολής ειδάλλως δεν θα προέκυπτε τρόπος επιβολής του. Η αρχή του κράτους δικαίου, ως όριο της κρατικής καταστολής, επενεργεί στο ποινικό δικονομικό δίκαιο ως αναγνώριση δικαιώματος και συγκεκριμένα της δίκαιης δίκης. Το δικαίωμα σε δίκαιη δίκη κατά την ποινική διαδικασία αφορά το πρόσθετο στοιχείο της προστασίας του κατηγορουμένου από την κατάχρηση εξουσίας από το κράτος. Επομένως η δίκαιη δίκη διασφαλίζει ότι το σύστημα απονομής ποινικής δικαιοσύνης λειτουργεί υπό αυτοπεριορισμό κατά τη ποινική διαδικασία συμβάλλοντας ουσιαστικά και άμεσα στη προστασία των λοιπών αναγνωρισμένων δικονομικής ή ουσιαστικής φύσης δικαιωμάτων. Εξ αυτού του λόγου στη δίκαιη δίκη αποδίδεται και ο χαρακτηρισμός της εγγυητικής θέσης. Εν κατακλείδι, η αρχή του κράτους δικαίου αποκτά την πραγματική της υπόσταση στη ποινική διαδικασία με τη δίκαιη διεξαγωγή της η οποία εξευρίσκεται στην ισόρροπη αλληλεπίδραση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, της νομοθεσίας και τους δικαστές⁸².

⁷⁹ Μανωλεδάκης Ι, Ποινικό Δίκαιο, Γενική Θεωρία, Εκδόσεις Σάκουλλα Αθήνα Θεσσαλονίκη, 2004, σ.26 επ.

⁸⁰ Καϊάφα-Γκμπάντι Μ, ό.π, σ.1

⁸¹ Alvarez, José E., International Organisations and the Rule of Law, New Zealand Journal of Public and International Law, 14, 2016, 3–46.

⁸² Bingham T, The Rule of Law, Penguin UK Publishing, 2011, σ. 138.

B. Πρότυπα αντεγκληματικής πολιτικής για την ποινική διαδικασία

Το δικαιοκρατικό πρότυπο του ποινικού δικονομικού συστήματος, ως ιδιαίτερου παράγοντα άσκησης αντεγκληματικής πολιτικής, αποτέλεσε ακανθώδες ζήτημα διεθνώς. Κεντρικό πεδίο αναφοράς αποτέλεσαν, ως πρότυπα/μοντέλα του ζητήματος, η θεωρία του Ελέγχου του Εγκλήματος (Crime Control model) και της δέουσας Δίκαιης Διαδικασίας (Due Process model) τα οποία διακρίνονται αμιγώς με γνώμονα τη λειτουργική σχέση της διάρκειας της διαδικασίας με το κοινωνικοπολιτικό επιδιωκόμενο σκοπό του μηχανισμού ποινικής καταστολής.

Στην αναλυτική προσέγγιση των δυο θεωριών, καίριας σημασίας αποτελεί το έργο του καθηγητή Packer⁸³ ο οποίος επιχείρησε τη σκιαγράφηση των αντίθετων μεθοδολογικών προτύπων ως των δυο άκρων ενός φάσματος εντός του οποίου εμφανίστηκαν επιμέρους παραλλαγές των δυο κεντρικών θεωριών. Πρόκειται για το μοντέλο της δέουσας διαδικασίας, το οποίο αποδίδει θεμελιώδη σεβασμό στα δικαιώματα του κατηγορουμένου, και του μοντέλου του Ελέγχου του Εγκλήματος, το οποίο προσπαθεί κυρίως να ρυθμίσει την εγκληματική συμπεριφορά προσδίδοντας προτεραιότητα στην καταστολή της με τον πιο ταχύ και αποτελεσματικό τρόπο.

I. Η θεωρία του Ελέγχου του Εγκλήματος (Crime Control model)

Οι αρχές του προτύπου του ελέγχου του εγκλήματος, όπως το περιέγραψε ο καθηγητής Packer, νοηματικά συγκεντρώνονται στη πρόταση ότι η καταστολή της εγκληματικής συμπεριφοράς είναι η σημαντικότερη λειτουργία που πρέπει να επιτελεί η ποινική διαδικασία. Βάσει αυτής της θεωρίας, η επιβολή του νόμου αποτυγχάνει εάν προβλέπονται συνθέτες διαδικασίες ποινικής καταστολής με αποτέλεσμα να πλήττεται η κοινωνική ασφάλεια και η δημόσια τάξη. Το σύστημα της ποινικής δικαιοσύνης για να είναι αποτελεσματικό θα πρέπει να επιδιώκει την εμπέδωση του αισθήματος αυτής της ασφάλειας. Προαπαιτούμενο για τον επιδιωκόμενο σκοπό είναι η διεύρυνση της αρμοδιότητας των αστυνομικών αρχών για τον εντοπισμό των υπόπτων, το προσδιορισμό της ενοχής και την επιβολή ποινής. Η αποτυχία της επιβολής του νόμου να θέσει την εγκληματική συμπεριφορά

⁸³ Packer L.H, Two models of the Criminal Process, University of Pennsylvania Law Review, Volume113, 1964, σ.1-68.

υπό αυστηρό έλεγχο θεωρείται ότι καταλήγει στην κατάρρευση της δημόσιας τάξης και, ως εκ τούτου, στην απώλεια μιας σημαντικής προϋπόθεσης της ανθρώπινης ελευθερίας. Αν οι νόμοι δεν εφαρμόζονται, δηλαδή αν γίνεται αντιληπτό ότι υπάρχει υψηλό ποσοστό αποτυχίας στην έγκαιρη σύλληψη και καταδίκη κατά τη ποινική διαδικασία, αναπτύσσεται μια γενική περιφρόνηση των νομικών ελέγχων και γενικότερα του ποινικού δικαστικού συστήματος. Περαιτέρω, η θεωρία του Ελέγχου του Εγκλήματος αναγνωρίζει ως σημαντικότερη λειτουργία της ποινικής δικαιοσύνης την καταστολή του εγκλήματος ακόμα και εάν είναι απαραίτητο να παραβιάζονται τα αναγνωρισμένα δικαιώματα των εγκληματιών προκειμένου να παρέχεται ασφάλεια και τάξη στο κοινωνικό σύνολο⁸⁴. Σχηματικά, βάσει αυτής, η κοινωνική τάξη και ασφάλεια συντίθεται από στάδια που κατατείνουν στην άμεση επιβολή ποινής, σε σημείο όπου ο ύποπτος εφόσον παραπεμφθεί σε δίκη, πλέον ως κατηγορούμενος, πρακτικά εκκινεί ως ένοχος⁸⁵ λόγω της αξιοπιστίας των προηγούμενων σταδίων.

Με άλλα λόγια, η ποινική διαδικασία σε αυτό το πρότυπο αποτελεί μια διαλογή στην οποία κάθε επιτυχές στάδιο κατάφασης του εγκλήματος, όπως η έρευνα πριν από τη σύλληψη, η σύλληψη και η γενικότερη προδικασία, περιλαμβάνει μια σειρά από διαδικαστικές ενέργειες των οποίων η επιτυχία προσμετράται σε κάθε επόμενο στάδιο κατατείνοντας την υπόθεση σε επιτυχή κατάληξη της δίκης δηλαδή την επιβολή ποινής. Η ποινική δικαιοσύνη θα πρέπει να επικεντρώνεται στην αποκατάσταση της προσβολής των δικαιωμάτων των θυμάτων παρά στην προστασία των δικαιωμάτων των δραστών. Σύμφωνα με αυτό το γνώμονα του συστήματος ποινικής δικαιοσύνης, όσες περιπτώσεις δεν πληρούν τα κριτήρια κάθε σταδίου της ποινικής διαδικασίας δεν μετέρχονται του επόμενου. Όμως, εφόσον υπάρχει εμπιστοσύνη στην αξιοπιστία του αποτελέσματος των πρώτων σταδίων της ποινικής διαδικασίας, τα επόμενα στάδια θα μπορούσαν να είναι σχετικά διεκπεραιωτικά χωρίς καμία απώλεια στη λειτουργική αποτελεσματικότητα του συστήματος καταλήγοντας σε επιβολή ποινής. Το μοντέλο Ελέγχου του Εγκλήματος δημιουργήθηκε για να προσπαθήσει να διασφαλίσει ότι οι αδύναμες, ως προς τις ενδείξεις ενοχής του υπόπτου, ποινικές υποθέσεις αντιμετωπίζονταν γρήγορα και ταχέως απορρίπτονται προς εκδίκαση. Εξ αντιδιαστολής συμπεραίνεται ότι οι σημαντικότερες υποθέσεις θα αντιμετωπίζονταν και θα κατέληγαν το συντομότερο δυνατό σε καταδίκη και τιμωρία. Εν κατακλείδι, ο Packer περιέγραψε συνοπτικά το μοντέλο ως θετική εγγύηση της κοινωνικής ελευθερίας.

⁸⁴ Ashworth, A, Redmayne, M, *The Criminal Process*, Oxford University Press, 2010, σ.40.

⁸⁵ Kaylor H.E, *Crime Control, Due Process, & Evidentiary Exclusion: When Exceptions Become the Rule*, Proceedings of the New York State Communication Association: Volume 2013, Article 6, 2014, σ. 5.

II. Η Θεωρία της δέουσας Δίκαιης Διαδικασίας (Due Process)

Αντίθετα, στο μοντέλο της δέουσας διαδικασίας κεντρική θέση κατέχει το κράτος δικαίου στη διαμόρφωση της ποινικής διαδικασίας. Η θεωρία σχεδιάστηκε για να διασφαλίσει ότι οι ύποπτοι και μετέπειτα, ορισμένοι εξ αυτών, κατηγορούμενοι απολαμβάνουν πλήρως των δικαιωμάτων τους. Πρώτιστο μέλημα του συστήματος ποινικής δικαιοσύνης θα πρέπει να αποτελεί η διασφάλιση των δικαιωμάτων των κατηγορουμένων. Προαπαιτούμενο της εξασφάλισης των εν λόγω δικαιωμάτων αποτελεί η θέσπιση εγγυητικών δικονομικών τύπων στη ποινική διαδικασία. Κατά συνέπεια, οι όποιες διαδικασίες προβλέπονται υπό το πρίσμα του προτύπου της δέουσας διαδικασίας οφείλουν να προστατεύουν τον κατηγορούμενο κατοχυρώνοντας την επανεξέταση πιθανών σφαλμάτων της κρινόμενης κάθε φορά υπόθεσης. Με αυτό το συλλογισμό, το οντολογικό στοιχείο της διαρκείας της ποινικής διαδικασίας λειτουργεί εξασφαλιστικά των δικαιωμάτων του κατηγορουμένου σε αντίθεση με την επιτακτική λειτουργία της άμεσης διευθέτησης της ποινικής καταστολής που προκρίνει η θεωρία του ελέγχου του εγκλήματος.

Ως εκ τούτου, ενισχύεται η ουσιαστική εμπιστοσύνη των πολιτών στο ποινικό δικονομικό τους σύστημα με την πεποίθηση πως το ίδιο πρωτίστως με αυτοσυγκράτηση αυτοπροσδιορίζεται θέτοντας ως σκοπό την ίδια την Δικαιοσύνη.

Ως προς τα αρνητικά στοιχεία, αντίστοιχα, όπως έχει λεχθεί από τον Packer⁸⁶ αυτό το μοντέλο αναπαριστά μια πορεία μετ' εμποδίων. Κάθε ένα από τα στάδια του είναι σχεδιασμένο να εμφανίζει μείζονος σημασίας ζητήματα για τη εκδίκαση της υπόθεσης του κατηγορουμένου διαμορφώνοντας μια μακρά διαδικασία. Ακριβώς λόγω της υποβολής του ατόμου στην κρατική εξουσία η ποινική διαδικασία πρέπει να διαμορφώνεται διαμέσου συνεχούς ελέγχου και εγγυήσεων της ουσιαστικής ενάσκησης δικονομικών και ουσιαστικών δικαιωμάτων του κατηγορουμένου. Οι υποστηρικτές αυτού του προτύπου ορίζουν πως κατά τη στιγμή που ένα κράτος ασκεί τις εξουσίες επιβολής του νόμου, τα ουσιαστικά ατομικά δικαιώματα είναι πιο πιθανό να συγκρουστούν με το συμφέρον του κράτους να αναζητήσει τα πιο αποτελεσματικά μέσα για τον έλεγχο του εγκλήματος. Επομένως, οι εγγυητικές θέσεις θεμελιωδών δικονομικών δικαιωμάτων των κατηγορουμένων αποτελούν όριο⁸⁷ στην άσκηση της ποινικής καταστολής αν και θα απαιτηθεί περισσότερος χρόνος εκδίκασης των υποθέσεων.

⁸⁶ Packer L.H, Two models of the Criminal Process, University of Pennsylvania Law Review, Volume 113, 1964, σ.34 επ.

⁸⁷ Packer L.H, The Limits of the Criminal Sanction, Stanford University Press, 1968, σ. 249 επ.

III. Εν είδη συμπεράσματος των κεντρικών θεωριών

Κοινό πεδίο των δυο θεωριών ως προτύπων αποτελεί ότι το ποινικό σύστημα για να είναι αποτελεσματικό προϋποθέτει έγκαιρες ποινικές διαδικασίες. Η θεωρία του ελέγχου του εγκλήματος παραβλέπει την πλήρη προστασία των δικαιωμάτων του κατηγορουμένου⁸⁸. Η θεωρία της δέουσας διαδικασίας προασπίζει τον εγγυητικό ρόλο αυτών των δικαιωμάτων. Η ισορροπία αυτών των στόχων είναι ιδανική, αλλά πρακτικά αποτελεί πρόκληση η εξεύρεση του δικαιοκρατικού χαρακτήρα του συστήματος διάρθρωσης της ποινικής διαδικασίας υπό τον ειδικότερο προβληματισμό της διάρκειας της. Εντός αυτής της θεματικής απώτερος σκοπός των θεωριών είναι η ανάδειξη της διαρκείας της ποινικής διαδικασίας ως μέσου εμπέδωσης της απονομής της δικαιοσύνης. Η θεωρία ελέγχου του εγκλήματος εργαλειοποιεί αυτή τη διάρκεια ως οιονεί αυτοσκοπό προκρίνοντας άλλες αξίες όπως είναι η διάσωση των αποδείξεων ενώ η θεωρία της δέουσας διαδικασίας αναδεικνύει ως όριο της ποινικής καταστολής το οντολογικό στοιχείο του χρόνου, ειδικότερα ως εγγύηση της προστασίας των δικαιωμάτων του κατηγορουμένου π.χ. παροχή εύλογου χρόνου προετοιμασίας της υπεράσπισης του κατηγορουμένου για την εξεύρεση της αλήθειας. Ιστορικά, ο μετασχηματισμός της εθνικής ποινικής διαδικασίας της δικαιοσύνης στις χώρες που εκδημοκρατίζονται αποτελεί μετάβαση από τον έλεγχο του εγκλήματος στον προσανατολισμό της δέουσας διαδικασίας⁸⁹. Στα αυταρχικά κράτη, τα συστήματα ποινικής δικαιοσύνης βασίζονται σε έναν μεγαλύτερο μηχανισμό επιβολής του νόμου-τιμωρίας για τη διατήρηση της τάξης. Αντίθετα, στις φιλελεύθερες δημοκρατίες, η δικαιοσύνη επιδιώκεται ως υπεράσπιση των ατομικών ελευθεριών και ως εκ τούτου αποτελεί συνυφασμένο στοιχείο της δημοκρατίας. Ορθή επομένως, είναι η δεύτερη θεωρία καθώς συνδέθηκε με την αρχή του κράτους δικαίου⁹⁰ και την ενίσχυση της κοινωνικής εμπιστοσύνης στον διαδικαστικό μηχανισμό της ποινικής καταστολής.

Στο σύγχρονο διεθνές, περιφερειακό και εθνικό ποινικό σύστημα διεγείρεται ζήτημα σχετικά με το κατά ποσό θα μπορούσαν να επηρεάσουν οι γενικότερες πολιτισμικές και κοινωνικές αλλαγές τους στόχους του συστήματος ποινικής δικαιοσύνης και τη νομιμότητα

⁸⁸ Αρχμανδρίτου Μ., Εισαγωγή στην Εγκληματολογία, Εκδόσεις Σάκκουλα Αθήνα Θεσσαλονίκη, 3η Έκδοση, 2022, σ. 77-83.

⁸⁹ Martinot St., Due Process and the Reconstruction of Democracy, Social Justice, Volume 43, No 2, 2016, σ.80-96.

⁹⁰ Summers J.S., Fair Trials: The European Criminal Procedural Tradition and the European Court of Human Rights, Hart Publishing, 2007, σ. 169-174, 183-185.

της μεταστροφής προς τον έλεγχο του εγκλήματος⁹¹. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτών αποτελεί η αντεγκληματική πολιτική ως προς την νομική μεταχείριση της τρομοκρατίας⁹² και της προστασίας των δικαιωμάτων υπόπτων ή κατηγορουμένων για αυτό.

Εν κατακλείδι, το έγκλημα ακολουθώντας την κοινωνική εξέλιξη ανανεώνεται σε μορφές και αυξάνεται σε αριθμούς⁹³ και στη πραγματικότητα, οι παρεκκλίσεις ως προς τα δυο πρότυπα παραμένουν ως πρόσφορος καταλύτης για σημαντικές συζητήσεις σχετικά με το ποιες αξίες πρέπει να διέπουν την πολιτική της ποινικής δικαιοσύνης στη διαμόρφωση της αντίστοιχης διαδικασίας. Η εξέταση παλαιών θέσεων και η διερεύνηση νέων πεδίων διαφωνίας είναι ζωτικής σημασίας για την κατανόηση και τη βελτίωση της ποινικής διαδικασίας και τη διασφάλιση της ασφάλειας της κοινωνίας στο σύνολο της. Η κατανόηση της αντιπαράθεσης μεταξύ των υποστηρικτών του ελέγχου της εγκληματικότητας και της δίκαιης διαδικασίας ως διαμάχης, στην οποία τα κοινά χρησιμοποιούμενα ιδεογράμματα καμουφλάρουν διαφορετικές ερμηνευτικές κατασκευές των εννοιών που διακυβεύονται, βοηθά να φωτιστεί ο τρόπος με τον οποίο κάθε η πλευρά κινητοποιεί την υποστήριξη της περί απονομής δικαιοσύνης.

Αξιοσημείωτες, καταλήγουν οι υπερεθνικές⁹⁴ ή υπερκρατικές πιέσεις στην αντεγκληματική πολιτική στην εποχή της παγκοσμιοποίησης⁹⁵ και ιδίως ως προς την γιγάντωση της καταστολής προς χάριν της δημόσιας ασφάλειας⁹⁶ αλλά και της υιοθέτησης μορφών εναλλακτικής ποινικής διαδικασίας π.χ. η ποινική συνδιαλλαγή, όπου επιχειρείται η

⁹¹ Ενδεικτικά, Günther K., «Διεθνής αντεγκληματική πολιτική: Η πορεία προς ένα παγκόσμιο δίκαιο ασφάλειας», στο Ι. Μανωλεδάκη, C. Prittwitz (εκδ.), Διεθνοποίηση του ποινικού δικαίου, Αθήνα - Θεσσαλονίκη Σάκκουλας, 2003, σ. 20-37, Ν. Παρασκευόπουλος, Τα θεμέλια του ποινικού δικαίου, 2η Έκδοση, 2020, σ. 47-50.

⁹² Καϊάφα-Γκμπάντι Μ., Παπακυριάκου Θ., Στοιχεία Ενωσιακού Ποινικού Δικαίου και της ενσωμάτωσης του στην ελληνική έννομη τάξη, 2η Έκδοση, 2019, σ.150-154. Berkell A. K, A Criminological Approach to Preventing Terrorism: Situational Crime Prevention and the Crime Prevention Literature, Schmid, Alex P. (ed.) Handbook of Terrorism Prevention and Preparedness, The Hague NL Press, 2020, σ.49-60.

⁹³ Αλεξιάδης Στ., Η Εγκληματολογία: από το χθες στο αύριο, στο Γεωργούλας Σ. (επιμ.) Η Εγκληματολογία στην Ελλάδα σήμερα, Τιμητικός Τόμος για τον Στέργιο Αλεξιάδη, Εκδόσεις ΚΨΜ, 2007, σ.19-33.

⁹⁴ Περαιτέρω σε Courakis N, Roger Hood, The Changing Face of Crime and Criminal Policy in Europe: Proceedings of a Seminar held in Collaboration with University of Athens Faculty of Law with the support of The Oxford Programme for Hellenic Studies, Oxford: University of Oxford, Centre for Criminological Research, 1999.

⁹⁵ Δημόπουλος Χ., Η παγκοσμιοποίηση του εγκλήματος, Εγκληματολογικά 23, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2003, σ.45.

⁹⁶ Βιδάλη Σ., Αντεγκληματική Πολιτική, Νομική Βιβλιοθήκη, β' έκδ., 2014, σ. 38 επ., Sykiotou A, "Terrorism and Human Rights" σε: Cuadernos Constitucionales, Department of Constitutional Law and Political Science of the University of Valencia, Τόμος 62, 2011, σ. 203-232.

υπό στενή έννοια αποδικαστικοποίηση⁹⁷ των υποθέσεων. Τα σύγχρονα νομικά συστήματα, ανεξάρτητα από τις ιστορικές τους καταβολές και τις διαφορετικές παραδόσεις τους, αποκλίνουν σταδιακά από την αντίληψη της απονομής ποινικής δικαιοσύνης μέσω της αυστηρής εφαρμογής του ουσιαστικού ποινικού δικαίου και των κλασικών μηχανισμών και εγγυήσεων της αρχετυπικής ποινικής διαδικασίας⁹⁸. Τα εθνικά νομικά συστήματα τείνουν να υιοθετούν σε ποινικές υποθέσεις, ιδίως για λόγους δικονομικής οικονομίας, λιγότερο επίσημα, διακριτικά και κοινωνικά συναινετικά μέσα, καθώς και άλλους εναλλακτικούς διαδικαστικούς μηχανισμούς, δομές και ρυθμίσεις για την απλούστευση, τη συντόμευση ή την αποφυγή των παραδοσιακών διαδικασιών επίλυσης συγκρούσεων⁹⁹.

Συνέπεια αυτών είναι η σποραδική¹⁰⁰ αποστασιοποίηση από το πρότυπο της δέουσας διαδικασίας υπέρ των ιδεών του ελέγχου του εγκλήματος οι οποίες κατατείνουν σε αλλοίωση της ιδιαίτερης σημασίας της διάρκειας των ποινικών δικονομικών σταδίων. Ωστόσο, εφόσον η νομιμότητα των θεσμών και των νόμων, βάσει των οποίων αναγνωρίζονται τα δικαιώματα, μαζί με το σύστημα ποινικής δικαιοσύνης συνιστούν τη Δικαιοσύνη¹⁰¹ είναι αναπόφευκτο ότι ο προβληματισμός για την ορθή ποινική διαδικασία απονομής της καταλήγει υπέρ της ισόρροπης εξασφάλισης των εγγυήσεων των δικαιωμάτων του κατηγορουμένου. Αυτό το διαλεκτικό εγχείρημα αντιπαραβάλλεται υπό προϋποθέσεις στα ανωτέρω και κυρίως στην προώθηση αντίπαλων ιδεολογιών που προκρίνουν άλλους παράγοντες για τη διαμόρφωση ποινικών διαδικασιών όπως είναι η οικονομική ανάλυση του μηχανισμού, η ανάγκη για

⁹⁷ Συκιώτου Π.Α., Οι τάσεις στην Αντεγκληματική πολιτική στην εποχή της παγκοσμιοποίησης, στο Γασπαράτου Μ. (επιμ.) Έγκλημα και Ποινική Καταστολή σε Κρίση, Τιμητικός Τόμος Α' για τον Νέστορα Κουράκη, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2016, σ.186.

⁹⁸ Mylonopoulos C., Bargain Practises and the Fundamental Values for the ECHR, Sieber U.(ed), Alternative Systems of Crime Control National, Transational and International Dimensions, Research Series of the Max Planck Institute for Foreign and International Criminal Law, Volume S161, 2018, σ. 89-108.

⁹⁹ Billis E, Knust N., Alternative Types of Procedure and the Formal Limits of Nationa Criminal Justice:Aspects of Social Letigimacy,Sieber U.(ed), Alternative Systems of Crime Control National, Transational and International Dimensions, Research Series of the Max Planck Institute for Foreign and International Criminal Law, Volume S161, 2018, σ. 39- 45.

¹⁰⁰ Kaylor H.E., Crime Control, Due Process, & Evidentiary Exclusion: When Exceptions Become the Rule, Proceedings of the New York State Communication Association: Volume 2013, Article 6, 2014.

¹⁰¹ Frank, M. T., Fairness in International Law and Institutions, Oxford University Press, 1998, σ. 82-139.

αποδείξεις με πάση θυσία επιτάχυνση βάσει του ελέγχου του εγκλήματος ή η πολιτική¹⁰² εργαλειοποίηση του¹⁰³.

Λαμβάνοντας υπόψιν ότι κάθε σύστημα εξαρτάται από τους ιστορικά οικείους του ανεπτυγμένους θεσμούς και την εμπιστοσύνη που τους παρέχουν οι διάφορες κοινωνίες, η δέουσα διαδικασία ως επιλογή αντεγκληματικής πολιτικής αποδεικνύεται ως κρατούσα θεωρία στις ιστορικές συνθήκες διαμόρφωσης της ποινικής διαδικασίας με εν τοις πράγμασι απόδειξη την κατοχύρωση¹⁰⁴ του κανονιστικού πλαισίου του δικαιώματος της δίκαιης δίκης στην Ε.Σ.Δ.Α. και τον Χ.Θ.Δ. Επίσης, διεθνούς εμβέλειας αντίστοιχο επιχείρημα εδράζεται στο Δ.Σ.Α.Π.Δ αφού εκτός από τη χωρίς καθυστέρηση (to be tried without undue delay) διεξαγωγής της ποινικής διαδικασίας έχει επιλέγει και στο στοιχείο β' του άρθρου 14 η ρητή αναφορά στην εξασφάλιση επαρκούς χρόνου για την προετοιμασία της υπεράσπισης του κατηγορουμένου. Η διαπίστωση αυτή καθώς και η ιστορικά διαπιστωθείσα προσήλωση στην επιλογή του όρου "reasonable time" σε αντιδιαστολή με την επιλογή του όρου "speedy trial", όπου ιστορικά επιλέχθηκε κυρίως στην αμερικανική ήπειρο, συνηγορούν, μεταξύ άλλων, στην άμεση σύνδεση των δικαιωμάτων των υπόπτων και κατηγορουμένων και των επιμέρους σταδίων της ποινικής δίκης. Βάσει αυτών, η προσέγγιση της αντεγκληματικής πολιτικής για το σύστημα της ποινικής δικαιοσύνης κατατείνει αμιγώς υπέρ της εξεύρεσης του θεωρητικού της θεμελίου στο πρότυπο-μοντέλο της Δέουσας Διαδικασίας (Due Process model) έναντι της θεωρίας-μοντέλου του Ελέγχου της Εγκληματικότητας (Crime Control model).

¹⁰² Μπιτζιλέκης Ν., Ποινικοποίηση της πολιτικής και πολιτικοποίηση του ποινικού δικαίου, Ποινικά Χρονικά 2018, 417-424.

¹⁰³ Pratt J., Penal Populism, Key Ideas in Criminology Series, Routledge, Volume 6, 2007, σ.8 επ., και για μια πρωτότυπη άποψη Bell E, Seizing the Populist Moment: Towards a New Penal Politics?, The British Journal of Criminology, Volume 62, Issue 5, September 2022, 1077-1092 στο οποίο κάπως παράδοξα, διερωτάται αν λαϊκισμός μπορεί να θεωρηθεί μάλλον ως ευκαιρία παρά ως απειλή όσον αφορά την προώθηση λιγότερο τιμωρητικών λύσεων για το πρόβλημα της εγκληματικότητας και την ανάδειξη του τρόπου με τον οποίο η πολιτική, κοινωνική, οικονομική και νομική δικαιοσύνη συνδέονται άρρηκτα μεταξύ τους.

¹⁰⁴ Αλεξιάδης Στ., Το άρθρο 6 παρ.1 της Ε.Σ.Δ.Α. στην εθνική ποινική δίκη, ΕΕΕυρΔ, 17, 1997σ. 63-71, του ίδιου, Το δικαίωμα του κατηγορουμένου στο διαδικαστικό χρόνο σε Ανθρώπινα Δικαιώματα και Ποινική Καταστολή (Δώδεκα Μελέτες), Εκδόσεις Σάκκουλα, 1990, σ.49-57.

Γ. Η πρόσβαση σε συνήγορο κατα το δευτερογενές δίκαιο της Ε.Ε.

Η Οδηγία 2013/48 ΕΕ πραγματώνει την λήψη του δεύτερου μέτρου¹⁰⁵ του Οδικού Χάρτη για την ενίσχυση των δικονομικών δικαιωμάτων υπόπτων ή κατηγορουμένων σε ποινικές διαδικασίες του Προγράμματος της Στοκχόλμης και έχει εκδοθεί κατα την αρμοδιότητα της Ε.Ε. για την θέσπιση ελαχίστων κοινών κανόνων δικονομικού ποινικού δικαίου παρέχοντας μείζονος σημασίας νομικό εργαλείο για την αποτελεσματική προστασία του δικαιώματος πρόσβασης του υπόπτου ή κατηγορουμένου ή εκζητουμένου σε συνήγορο υπό το φως της αρχής της δίκαιης δίκης με την επίδραση της αρχής της ομοιογένειας¹⁰⁶.

Στο σημείο αυτό κρίνεται σκόπιμο να αναφερθεί ότι το Ε.Δ.Δ.Α έχει σταδιακά αναπτύξει σημαντική νομολογία που επιβεβαιώνει το δικαίωμα πρόσβασης σε δικηγόρο πριν ή κατά τη διάρκεια της αστυνομικής ανάκρισης, με εμβληματική την απόφαση *Salduz* κατά Τουρκίας¹⁰⁷. Η απόφαση αυτή αποτελεί σημείο καμπής για τον καθορισμό μιας ισχυρής θέσης¹⁰⁸ σχετικά με το εν λόγω δικαίωμα και αποτέλεσε εφαλτήριο για την θέσπιση της Οδηγίας 2013/48 ΕΕ. Το Ε.Δ.Δ.Α. έκρινε ότι το δικαίωμα πρόσβασης σε δικηγόρο αφικνείται από τη στιγμή της σύλληψης του υπόπτου/κατηγορουμένου διατρέχει όλη τη προδικασία και βεβαιότατα καλύπτει την επ' ακροατηρίου διαδικασία. Επίσης, το μείζον ζήτημα είναι ότι το Δικαστήριο διέτύπωσε ρητώς ότι αρκεί ο μη διορισμός συνηγόρου για

¹⁰⁵ Με τον οδικό χάρτη ζητείται, βάσει σταδιακής προσέγγισης, η έγκριση μέτρων όσον αφορά το δικαίωμα μετάφρασης και διερμηνείας (μέτρο Α), το δικαίωμα ενημέρωσης για τα δικαιώματα και τις κατηγορίες (μέτρο Β), στο δικαίωμα σε νομικές συμβουλές και στο ευεργέτημα της πενίας (μέτρο Γ), το δικαίωμα επικοινωνίας με συγγενείς, εργοδότες και προξενικές αρχές (μέτρο Δ) και τις ειδικές διασφαλίσεις για ευάλωτους υπόπτους ή κατηγορουμένους (μέτρο Ε), περαιτέρω

¹⁰⁶ Σκέψη 1 του προοιμίου της Οδηγίας 2013/48/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 22ας Οκτωβρίου 2013 σχετικά με το δικαίωμα σε δικηγόρο στο πλαίσιο ποινικής διαδικασίας και διαδικασίας εκτέλεσης ευρωπαϊκού εντάλματος σύλληψης, καθώς και σχετικά με το δικαίωμα ενημέρωσης τρίτου προσώπου σε περίπτωση στέρησης της ελευθερίας του και με το δικαίωμα επικοινωνίας με τα τρίτα πρόσωπα και με προξενικές αρχές κατα τη διάρκεια της στέρησης της ελευθερίας.

¹⁰⁷ ΕΔΔΑ, *Salduz* κατά Τουρκίας, Αριθ.36391/02, 27 Νοεμβρίου 2008, ιδίως σκέψεις 56-59. Το Ε.Δ.Δ.Α. επιβεβαίωσε ότι, για να παραμείνει το δικαίωμα σε δίκαιη δίκη «πρακτικό και αποτελεσματικό», η πρόσβαση σε δικηγόρο πρέπει να παρέχεται από την πρώτη αστυνομική ανάκριση. Το δικαστήριο επεσήμανε ότι οι ύποπτοι είναι ιδιαίτερα ευάλωτοι κατά το στάδιο της έρευνας και ότι τα αποδεικτικά στοιχεία που συλλέγονται μπορούν να καθορίσουν την έκβαση της υπόθεσής τους. Η έγκαιρη πρόσβαση σε δικηγόρο προστατεύει το δικαίωμα κατά της αυτοενοχοποίησης και αποτελεί θεμελιώδη διασφάλιση κατά της κακομεταχείρισης. Κάθε εξαίρεση από το δικαίωμα αυτό πρέπει να οριοθετείται σαφώς και να περιορίζεται χρονικά. Ακόμη και όταν συντρέχουν επιτακτικοί λόγοι, οι περιορισμοί δεν πρέπει να θίγουν αδικαιολόγητα τα δικαιώματα του κατηγορουμένου.

¹⁰⁸ Giannouloupoulos, D., *Falling on Deaf Ears: Looking for the Salduz Jurisprudence in Greece*. In: John D Jackson and Sarah J Summers, eds. *Obstacles to Fairness in Criminal Proceedings: Individual Rights and Institutional Forms*. Hart Publishin, 2018, ηλεκτρονική πρόσβαση σε Goldsmiths Research Online [https://research.gold.ac.uk/id/eprint/25985/3/Giannouloupoulos_2017_Falling_on_Deaf_\(1\).pdf](https://research.gold.ac.uk/id/eprint/25985/3/Giannouloupoulos_2017_Falling_on_Deaf_(1).pdf)

την κατάφαση της παραβίασης και ότι το ίδιο δεν θα προβαίνει σε υποθετικό έλεγχο των συνεπειών για τον κατηγορούμενο σε αντίθετη περίπτωση.

Ωστόσο, στην υπόθεση Ibrahim και άλλοι κατά Ηνωμένου Βασιλείου¹⁰⁹, το ΕΔΔΑ εξέφρασε την ανάγκη περαιτέρω αποσαφήνισης της εν λόγω προσβολής, υποδεικνύοντας ότι η αξιολόγηση της προσβολής θα πρέπει να γίνεται πλέον σε δύο στάδια υιοθετώντας εν τελεί και το κριτήριο της εν συνόλω αξιολόγησης του δικαιώματος της δίκαιης δίκης για να διερευνηθεί κατά πόσον οποιοσδήποτε περιορισμός της έγκαιρης πρόσβασης σε συνήγορο είναι συμβατός με το άρθρο 6 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Κατά αυτό το τρόπο η σχετικά πρόσφατη νομολογιακή μεταστροφή διαφαίνεται να αντιπροσωπεύει την υποχώρηση του Ε.Δ.Δ.Α. από τις αρχές της απόφασης Salduz και εν τελεί μια λιγότερο ισχυρή προστατευτική θέση της Ε.Σ.Δ.Α σε σύγκριση με το ενωσιακό δίκαιο.

Επανερχόμενοι στην Οδηγία 2013/48 η οποία οφείλουμε να επισημάνουμε ότι δικαιοπολιτικό λόγο της νομοθετικής ρύθμισης αποτέλεσε πρώτον, η εν μέρει ενίσχυση της αμοιβαίας εμπιστοσύνης στα συστήματά απονομής ποινικής δικαιοσύνης των κρατών μελών ως προϋπόθεση για την εφαρμογή της αρχής της αμοιβαίας αναγνώρισης ποινικών αποφάσεων προκειμένου να επιτευχθεί η δικαστική συνεργασία εντός της Ε.Ε. και δεύτερον, η ενδυνάμωση της προστασίας των δικονομικών δικαιωμάτων που κατοχυρώνονται στον Χ.Θ.Δ. την Ε.Σ.Δ.Α. και το Δ.Σ.Α.Π.Δ¹¹⁰ έχει επίσης επικαλεστεί¹¹¹ από το Ε.Δ.Δ.Α. Ως προς το πεδίο εφαρμογής της Οδηγίας διευκρινίζεται πως πρώτον, καταλαμβάνει το δικαίωμα πρόσβασης σε δικηγόρο στο πλαίσιο της ποινικής διαδικασίας επομένως αναπόδραστα εντάσσονται όλες οι περιπτώσεις της αυτόνομης έννοιας της *κατηγορίας ποινικής φύσης* που πρωτίστως, βάσει της νομολογίας του, έχει διαμορφώσει¹¹² το Ε.Δ.Δ.Α. και αντίστοιχα έχει αναγνωρίσει και το Δ.Ε.Ε., καθώς αποτελούν προϋπόθεση εκκίνησης ποινικής διαδικασίας,

¹⁰⁹ Ε.Δ.Δ.Α., Ibrahim κ.α. κατά Ηνωμένου Βασιλείου, Αρ.50541/08, 50571/08, 50573/08, 13 Σεπτεμβρίου 2016, ιδίως σκέψεις 160-189 και 251 κατα την οποία: η τήρηση των απαιτήσεων της δίκαιης δίκης πρέπει να εξετάζεται σε κάθε περίπτωση λαμβανομένης υπόψη της εξέλιξης της διαδικασίας στο σύνολό της και όχι βάσει της μεμονωμένης εξέτασης μιας συγκεκριμένης πτυχής ή ενός συγκεκριμένου περιστατικού, αν και δεν μπορεί να αποκλειστεί ότι ένας συγκεκριμένος παράγοντας μπορεί να είναι τόσο καθοριστικός ώστε να επιτρέπει την αξιολόγηση της δίκαιης δίκης σε προγενέστερο στάδιο της διαδικασίας.

¹¹⁰ Σκέψεις 2-8 του προοιμίου ό.π.

¹¹¹ ΕΔΔΑ, Α.Τ. κατά Λουξεμβούργου, Αριθ. 30460/13, 9 Απριλίου 2015, σκέψη 38.

¹¹² Ε.Δ.Δ.Α., Engel κ.ά. κατά Ολλανδίας, σκέψεις 82-83, αντίστοιχη αναγνώριση από Δ.Ε.Ε., C-617/10, Aklagaren κατά Hans Akeberg Fransson, σκέψη 35.

και δεύτερον, η εν λόγω Οδηγία περιλαμβάνει στο ρυθμιστικό της πλαίσιο και την διαδικασία για την εκτέλεση ευρωπαϊκού εντάλματος σύλληψης¹¹³. Το χρονικό σημείο εκκίνησης της ενάσκησης του δικαιώματος πρόσβασης σε δικηγόρο απαρχής συμπίπτει¹¹⁴ με την έναρξη του υπολογισμού του εύλογου χρόνου της δίκαιης διεξαγωγής της ποινικής διαδικασίας υπό τη πάγια νομολογία του Ε.Δ.Δ.Α ήτοι τη στιγμή που μεταβάλλεται η νομική θέση του προσώπου ως προς την τέλεση αξιόποινης πράξης είτε όταν καθίσταται ύποπτο ή κατηγορούμενο είτε όταν λαμβάνει γνώση με άλλο τροπο¹¹⁵. Με άλλα λόγια, το κριτήριο της εν λόγω Οδηγίας, ως νομικός κανόνας, εξεύρεσης του χρονικού σημείου έναρξης της εφαρμογής της είναι η σχετική στιγμή που το άτομο έλαβε γνώση της κατηγορίας ή όταν επηρεάστηκε ουσιαστικά από τα μέτρα που ελήφθησαν στο πλαίσιο ποινικής έρευνας¹¹⁶ ή διαδικασίας¹¹⁷. Αξιοσημείωτο είναι πως η λήψη γνώσης του ατόμου της εν γένει κατηγορίας εις βάρος του, καθώς η ίδια δεν απαιτείται να έχει συγκεκριμενοποιηθεί, μπορεί να συμβεί και αυτοδύναμα¹¹⁸ π.χ. ανακάλυψη συσκευής παρακολούθησης από νόμιμα μυστικές έρευνες παρακολούθησης των αστυνομικών αρχών, αν και η τελευταία περίπτωση πρακτικά εμφανίζεται ως μη πιθανή για το δικαίωμα πρόσβασης σε δικηγόρο εντούτοις ως προς το δικαίωμα νομικής αρωγής στην Οδηγία 2016/1919 ΕΕ παρέχεται περιθώριο ευδοκίμησης των ως άνω, γεγονός που αμιγώς δικαιολογείται από την αρκετά αδύναμη οικονομική θέση του δικαιούχου. Ειδικότερα η Οδηγία προβλέπει το καθήκον των αρχών για γραπτή ενημέρωση των δικαιουμένων προσώπων με επιτακτικότερη διατύπωση ως προς το στοιχείο της έγκαιρης ενημέρωσης του εκζητουμένου κατα τη χρονική αναγκαιότητα της γενικότερης μεθοδολογικής μεταχείρισης που διέπει την εκτέλεση του Ε.Ε.Σ. και το δικαίωμα παράστασης και απρόσκοπτης επικοινωνίας μεταξύ του δικηγόρου και κατηγορουμένου/

¹¹³ Άρθρ. 2§4, αιτ. σκ. 17 προοιμίου ό.π.

¹¹⁴ Η αντιστοίχιση των εννοιών της Ε.Σ.Δ.Α. και του Χ.Θ.Δ. καταγράφεται και στις σκέψεις του προοιμίου της Οδηγίας, μεταξύ άλλων, κατα τη σκέψη 33 όπου γίνεται γραμματική χρήση του όρου δικαίωμα σε δίκαιη δίκη παρά την έλλειψη αυτής καθεαυτής στον Χ.Θ.Δ. [...] η ουσιαστική εξασφάλιση των δικαιωμάτων υπεράσπισης αποτελεί ουσιαστικό μέρος του δικαιώματος της δίκαιης δίκης.

¹¹⁵ Άρθρο 2 παράγραφος 1 της Οδηγίας 1348/2013/Ε.Ε.

¹¹⁶ Ε.Δ.Δ.Α, Mamíc κατά Σλοβενίας, 27.07.2006, σκέψεις 23-24, και ως επιπλέον αξιοσημείωτη η διαπίστωση του Δικαστηρίου πως η περίοδος αναδιοργάνωσης του δικαστικού συστήματος για την εύλογη διάρκεια εκδίκασης υποθέσεων δεν αποτελεί αντικειμενικό λόγο για μη παραβίαση του εύλογου χρόνου της δίκαιης δίκης, σκέψη 36.

¹¹⁷ Ε.Δ.Δ.Α, Liblik κ.ά. κατά Εσθονίας, 07.10.2019, σκέψεις 28, 96-104.

¹¹⁸ Ε.Δ.Δ.Α, ό.π. σκέψεις 12-13.

υποππου/εκζητούμενου. Ασφαλιστική δικλείδα της εν λόγω επικοινωνίας αποτελεί το αντίστοιχο απόρρητο¹¹⁹ ως δομική προϋπόθεση¹²⁰ της ουσιαστικής άσκησης του δικαιώματος υπεράσπισης το οποίο περιλαμβάνει όλους τους δυνατούς τρόπους επικοινωνίας ήτοι δια αλληλογραφίας, τηλεφωνικής συνομιλίας κ.α. Περιορισμός υπό προϋποθέσεις που δικαιολογεί την άρση του απορρήτου της επικοινωνίας μεταξύ κατηγορουμένου/υπόπτου/εκζητούμενου αναγνωρίζεται όταν τεκμηριωμένα πιθανολογείται η τέλεση αξιόποινης πράξης με *lato sensu* συμμετοχή του συνηγόρου και του υπόπτου. Κατα την εξέταση της εφαρμογής του συγκεκριμένου περιορισμού, εν όψει του θεμελιώδους δικαιώματος πρόσβασης σε συνήγορο που απορρέει¹²¹ από την αρχή της δίκαιης δίκης, προκρίνεται ότι μόνο σε εξαιρετες περιπτώσεις θα είναι δυνατό να κατισχύσει¹²² αίροντας το απόρρητο επικοινωνίας.

Περαιτέρω οι διατάξεις¹²³ της Οδηγίας 2013/48/ΕΕ αναδεικνύουν την πεμπτουσία του δικαιώματος πρόσβασης σε δικηγόρο η οποία είναι η ενεργής¹²⁴ συμμετοχή του συνηγόρου υπέρ του υπόπτου/κατηγορουμένου/εκζητούμενου. Με άλλα λόγια, ο ευρωπαϊός νομοθέτης δεν παραμένει έως του σημείου εξασφάλισης της φυσικής παρουσίας δικηγόρου αλλά καθιστά, έστω έμμεσα, επιβεβλημένη την σύμπραξη¹²⁵ του υπέρ του κατηγορουμένου ενδεικτικά αναφέροντας την υποχρεωτική παρουσία του κατα την εκτέλεση ιδιαίτερης σημασίας ανακριτικών πράξεων όπως είναι η διέλευση προσώπων για αναγνώριση. Η ενεργής συμμετοχή του δικηγόρου καθίσταται ευκρινέστερα ως υποχρέωση του ιδίως εν

¹¹⁹ Άρθρο 4 της Οδηγίας 2013/48/Ε.Ε. ό.π.

¹²⁰ Σκέψεις 30-31 προοιμίου, ό.π.

¹²¹ Σκέψη 30 προοιμίου, ό.π.

¹²² Αρβανίτης Δ., Το δικαίωμα πρόσβασης σε συνήγορο και νομικής βοήθειας στην Ε.Ε. Εισήγηση στο 8ο Συνέδριο της Ένωσης Ελλήνων Ποινολόγων με θέμα «Η ποινική δικονομία της Ευρωπαϊκής Ένωσης – τάσεις και προκλήσεις» (Αθήνα, 15-16 Μαρτίου 2019), *The Art of Crime*, Τεύχος Μαΐου 2019, Symeonidou-Kastanidou, The right of access to a lawyer in criminal proceedings: the transposition of Directive 2013/48/EU of 22 October 2013 on national legislation, *EuCLR* 2015, 82.

¹²³ Άρθρα 3 παράγραφοι 1 και 3, 10 παράγραφοι 2 στοιχεία β' και γ' και 3 'παράγραφοι 1 και 3 στοιχείο γ'.

¹²⁴ Σκέψη προοιμίου 25 περαιτέρω σε Αρβανίτης Δ., ό.π, με αναφορές στην ιστορικοβουλευτική αξία των προοιμίων R. Baratta, Complexity of EU law in the domestic implementing process, 19th Quality of Legislation Seminar "EU legislative drafting: views from those applying EU law in the Member States", European Commission (Legal Service, Quality of Legislation Team), Βρυξέλλες 2014, σελ. 5 (προσβάσιμο σε http://ec.europa.eu/dgs/legal_service/seminars/20140703_baratta_speech.pdf).

¹²⁵ Symeonidou-Kastanidou Ε, ό.π, σ.77-80.

όψει της διαδικασίας εκτέλεσης Ε.Ε.Σ. κατα την οποία καταγράφεται¹²⁶ εάν υποβλήθηκαν ερωτήσεις ή διευκρινίσεις ή δηλώσεις¹²⁷ από τη πλευρά της υπεράσπισης. Εν κατακλείδι η νομική συνδρομή ως σύμφυτο στοιχείο του δικαιώματος πρόσβασης σε δικηγόρο λαμβάνει διάφορες μορφές π.χ. παροχή συμβούλων κατα την ανάκριση, εκπροσώπηση στο δικαστήριο και αντίστοιχα τη σύνταξη και κατάθεση ένδικων βοηθημάτων ή μέσων με απότοκο το δικαίωμα να εφαρμόζεται στο σύνολο¹²⁸ της ποινικής διαδικασίας παρέχοντας προστασία του κατηγορουμένου από την κατάχρηση εξουσίας εκ μέρους των αρχών. Επίσης, συμβάλει στην πρόληψη της εσφαλμένης απονομής της δικαιοσύνης και στην εκπλήρωση των στόχων της δίκαιης δίκης, ιδίως της ισότητας των όπλων¹²⁹ μεταξύ των ανακριτικών ή εισαγγελικών αρχών και του κατηγορουμένου.

Η αναγνώριση και κατοχύρωση του δικαιώματος πρόσβασης σε δικηγόρο του κατηγορουμένου υπό το πλαίσιο της εν λόγω Οδηγίας ρυθμίζει¹³⁰ και την περίπτωση παραίτησης από την άσκηση του όσο και την ανάκληση της. Ως προϋποθέσεις του παραδεκτού της παραίτησης ορίζονται η προηγούμενη πλήρης ενημέρωση του κατηγορουμένου ήτοι πρώτον, την ύπαρξη τόσο του δικαιώματος όσο και του ευεργετήματος της πενίας για τον διορισμό συννηγόρου και δεύτερον, τις πιθανές συνέπειες της παραίτησης όπως και την δυνατότητα ανάκλησης της. Περαιτέρω, η παραίτηση θα πρέπει να αποφασιστεί ελεύθερα με δήλωση, γραπτά ή προφορικά, και με καταγραφή στο πλαίσιο της διαδικασίας. Ολοκληρώνοντας την επισκόπηση της Οδηγίας 2013/48/ΕΕ επισημαίνεται πως απαριθμούνται λόγοι περιορισμού¹³¹ άσκησης του δικαιώματος σε εξαιρετικές περιπτώσεις όπως είναι η γεωγραφική απομόνωση, ως εκ των συνθηκών αδυναμία εξεύρεσης συννηγόρου, του υπόπτου ή κατηγορουμένου και η επείγουσα ανάγκη αποτροπής σοβαρών συνεπειών για τη ζωή ή τη σωματική ακεραιότητα προσώπου. Επιφύλαξη ως προς την ορθή ποινική

¹²⁶ Άρθρο 10 παράγραφοι 1 και 3 στοιχείο γ, ό.π.

¹²⁷ Σκέψη 42 του προοιμίου, ό.π.

¹²⁸ Ε.Δ.Δ.Α, Salduz κατά Τουρκίας, Αριθμ. 3691/02, 27.11.2008, σκέψεις 50-55.

¹²⁹ Ενδεικτικά Ανδρουλάκης Ι., Θεμελιώδεις Έννοιες της Ποινικής Δίκης, Εκδόσεις Π.Ν.Σάκκουλας, 2012 σ.69-73, Βουγιούκας Κ., Ισότης των όπλων μεταξύ υπερασπίσεως του κατηγορουμένου, πολιτικής αγωγής και κατηγορούσης αρχής, Δίκαιο και Πολιτική, Τεύχος 7, 1983, σ.15-20.

¹³⁰ Άρθρο 9 ό.π.

¹³¹ Άρθρο 3 παράγραφοι 5 και 6 ό.π.

νομοθέτηση των περιορισμών έχει εκφραστεί¹³² εν όψει της πλήρους απεξάρτησης της αξιοπιστίας των συλλεγέντων αποδεικτικών μέσων, κατα τη διάρκεια της παρέκκλισης, από την εφαρμογή του δικαιώματος.

I. Η κατοχύρωση του δικαιώματος πρόσβασης σε δικηγόρο στον Κ.Π.Δ.

Η ενσωμάτωση της Οδηγίας με επακόλουθο σε κανονιστικό πλαίσιο την ενίσχυση της προστασίας του ως άνω δικαιώματος πραγματοποιήθηκε υπό των αμιγώς τροποποιητικών για τον τέως Κώδικα Ποινικής Δικονομίας(εφεξής Κ.Π.Δ.) άρθρων 47 έως 52 του ν. 4478/2017. Ως προς την συγκεκριμένη επιλογή του νομοθέτη ορθά υποστηρίζεται¹³³ πως δεν έχει αποδοθεί η απαιτούμενη σαφήνεια και συνοχή στο πλήρες εύρος της Οδηγίας, ιδίως στο μέρος των διατάξεων που αφορούν, και παραμένουν σε ισχύ εντός του ίδιου νόμου, την διαδικασία εκτέλεσης Ε.Ε.Σ. Πλέον, δυνάμει του ν.4620/2019¹³⁴ ο (νέος) Κ.Π.Δ. εμπεριέχει διατάξεις προς εκπλήρωση¹³⁵ της υποχρέωσης ενσωμάτωσης της Οδηγίας ως προς τα δικαιώματα υπόπτων και κατηγορουμένων.

Ειδικότερα, προσδιορίζεται χρονικά το αφετηριακό σημείο υποχρέωσης των αρμοδίων αρχών να ενημερώσουν το ύποπτο/κατηγορούμενο/ εκζητούμενο πρόσωπο για το δικαίωμα πρόσβασης σε δικηγόρο ήτοι για το μεν πρώτο η επίσημη ή με άλλον τρόπο ενημέρωση για το ότι καθίσταται ύποπτο ή κατηγορούμενο¹³⁶ ενώ για τα πρόσωπα καθ'ων το Ε.Ε.Σ η χρονική στιγμή της σύλληψης τους. Η εν λόγω γραμματική διατύπωση¹³⁷ εναρμονίζει την ποινική διαδικασία τόσο με τις επιταγές των διατάξεων της Οδηγίας όσο και ευρύτερα με το χρόνο έναρξης εφαρμογής της αρχής της δίκαιης δίκης υπό το φως της Ε.Σ.Δ.Α. ως προς τους υπόπτους και κατηγορούμενους καθώς εξαρτιέται λυσιτελώς από όμοιο κριτήριο ο

¹³² Αρβανίτης Δ., ό.π.

¹³³ Αρβανίτης Δ., ό.π, με περαιτέρω επιχείρημα την επίκληση των άρθρων 2 παράγραφος 1 στοιχείο γ' και 4 στοιχείο ε' του ν. 4048/2012 για τις αρχές, τις διαδικασίες και τα μέσα της καλής νομοθέτησης.

¹³⁴ ν.4620/2019 (ΦΕΚ Α'96/11.06.2019) τέθηκε σε ισχύ την 01.07.2019 δυνάμει του άρθρου 585 του ίδιου.

¹³⁵ Αιτιολογική Έκθεση Κ.Π.Δ. σ. 32-34.

¹³⁶ Άρθρο 72 για κατηγορούμενο πρόσωπο και 244 παράγραφος 1 Κ.Π.Δ.

¹³⁷ Άρθρο 95 Κ.Π.Δ. και αντίστοιχα άρθρο 47 παράγραφος 2 ν.4478/2017 για εκζητούμενο πρόσωπο.

εναρκτήριο χρονικός προσδιορισμός ενάσκησης του δικαιώματος πρόσβασης σε δικηγόρο με τα επιμέρους επιπρόσθετα δικαιώματα που απορρέουν από την δίκαιη δίκη π.χ. εύλογη διάρκεια της ποινικής διαδικασίας¹³⁸. Περαιτέρω, προβλέπεται πως τόσο ο ύποπτος όσο και ο κατηγορούμενος έχουν δικαίωμα πρώτον, προφορικής ή γραπτής¹³⁹ ενημέρωσης¹⁴⁰ των επιμέρους δικαιωμάτων τους δεύτερον, δικαίωμα διορισμού δικηγόρου¹⁴¹ όπως και αντίστοιχο δικαίωμα παραίτησης¹⁴² με την ελεύθερη και χωρίς όρο ή αίρεση¹⁴³ δήλωση τους από τον εν λόγω διορισμό ή απαρχής άνευ διορισμού. Κατ' επέκταση του διορισμού δικηγόρου ο ύποπτος και κατηγορούμενος έχουν δικαίωμα παράστασης μετά του συνηγόρου τους σε εκτέλεση ανακριτικών πράξεων με αντίστοιχη πρόσβαση στο υλικό της δικογραφίας και ανακοίνωσης των εγγράφων της ανάκρισης όπως και δυνατότητα αιτήματος ορισμού προθεσμίας για την παροχή εξηγήσεων. Επίσης, προβλέπεται και το δικαίωμα διορισμού τεχνικού συμβούλου¹⁴⁴ σε περίπτωση πραγματογνωμοσύνης. Τα ως άνω αποτελούν εκπλήρωση της υποχρέωσης της εναρμόνισης της εθνικής ποινικής δικονομίας με την Οδηγία 2013/48/ΕΕ και συγκεκριμένα οι ως αν περιπτώσεις τελούν κατα αντιστοιχία εκπλήρωσης αμιγώς των όρων του άρθρου 3. Επίσης, κατοχυρώνεται η προστασία της επικοινωνίας του κατηγορουμένου με τον δικηγόρο του, ήτοι αναγνώριση του απόρρητου

¹³⁸ Η εξεύρεση του χρονικού σημείου έναρξης του υπολογισμού της εύλογης διάρκειας είναι η σχετική στιγμή που το άτομο έλαβε γνώση της κατηγορίας ή όταν επηρεάστηκε ουσιαστικά από τα μέτρα που ελήφθησαν στο πλαίσιο ποινικής έρευνας ή διαδικασίας, Ε.Δ.Δ.Α, Μamic κατά Σλοβενίας, 27.07.2006, σκέψεις 23-24, Ε.Δ.Δ.Α, Liblik κ.ά. κατά Εσθονίας, 07.10.2019, σκέψεις 28, 96-104. Αξιοσημείωτο είναι πως η λήψη γνώσης του ατόμου της εν γένει κατηγορίας εις βάρος του, καθώς η ίδια δεν απαιτείται να έχει συγκεκριμενοποιηθεί, μπορεί να συμβεί και αυτοδύναμα π.χ. ανακάλυψη συσκευής παρακολούθησης από νόμιμα μυστικές έρευνες παρακολούθησης των αστυνομικών αρχών Ε.Δ.Δ.Α, ό.π, σκέψεις 12-13 και 100-104.

¹³⁹ Άρθρο 96 Κ.Π.Δ. στις περιπτώσεις σύλληψης ή κράτησης, Αιτιολογική Έκθεση Κ.Π.Δ. κατα την οποία η διάταξη ενσωματώνει τις αξιώσεις της Οδηγίας 2013/48/ΕΕ, ρυθμίζεται το δικαίωμα χορήγησης εγγράφου στον ύποπτο ή στον κατηγορούμενο που συλλαμβάνεται ή κρατείται, στο οποίο καταγράφονται τα δικαιώματά του και το οποίο επιτρέπεται αυτός να το διατηρεί στην κατοχή του καθ' όλη τη διάρκεια της στέρησης της ελευθερίας του, σ.34.

¹⁴⁰ Άρθρο 95 Κ.Π.Δ. κατα αντιστοιχία με τη παράγραφο 4 του άρθρου 3 της Οδηγίας 2013/48/ΕΕ. Σε συνδυασμό με την Οδηγία 2012/13/ΕΕ η οποία κατα την ενσωμάτωση της εισήγαγε το τρίτο εδάφιο του άρθρου 244 παράγραφος 1 σχετικά με την γνωστοποίηση στον ύποπτο των ποινικών διατάξεων η παραβίαση των οποίων διερευνάται.

¹⁴¹ Άρθρο 89 Κ.Π.Δ. κατά αντιστοιχία με τη παράγραφο 1 ό.π.

¹⁴² Άρθρο 90 Κ.Π.Δ. κατά αντιστοιχία με το άρθρο 9 ό.π. και Αιτιολογική Έκθεση Κ.Π.Δ. σ. 34.

¹⁴³ Μαργαρίτης Μ., Μαργαρίτης Α., Κώδικας Ποινικής Δικονομίας: Θεωρία-Νομολογία Κατ' άρθρον ερμηνεία, Εκδόσεις Π.Ν. Σάκκουλα, 2020

¹⁴⁴ Άρθρο 183 Κ.Π.Δ.

χαρακτήρα της επικοινωνίας και ομοίως¹⁴⁵ για τον ύποπτο στον οποίο αναγνωρίζονται έως ένα βαθμό τα ίδια δικαιώματα του κατηγορουμένου με κομβικής σημασίας διάταξη το άρθρο 244 παράγραφος 1 Κ.Π.Δ. ως διάταξη καθοδηγητή για την εν λόγω αναγνώριση των δικαιωμάτων του και ως εκ τούτου καθίσταται επιβεβλημένη η αναφορά της σε κάθε επιμέρους αναγνωρισμένο δικαίωμα του υπόπτου στα ως άνω. Με αυτό το τρόπο διασφαλίζεται στον ύποπτο αξιόποινης πράξης η πλήρης άσκηση των υπερασπιστικών του δικαιωμάτων. Στο ευρύτερο πλαίσιο των δικαιωμάτων του υπόπτου που απορρέουν από την αρχή της δίκαιης δίκης, εν όψει των άρθρων 244 και 104 Κ.Π.Δ., και δεδομένης της μη ύπαρξης κατηγορουμένου στο πλαίσιο της προκαταρκτικής εξέτασης, με συνέπεια να μην λαμβάνεται απολογία ή να μη δύναται η έκδοση εντάλματος σύλληψης, είχε παρατηρηθεί στη πράξη η κλήτευση του υπόπτου ως μάρτυρα εξεταζόμενου με όρκο με αποτέλεσμα να εμπεριέχονται στη δικογραφία οι εν λόγω πρώιμες καταθέσεις του, παραβιάζοντας τοιουτοτρόπος τα δικαιώματα του. Πλέον, υπό τη νέα μορφή της διάταξης καθίσταται επιβεβλημένη η κλήτευση του υπόπτου για παροχή εξηγήσεων αφαιρώντας οποιοδήποτε νομοθετικό έρεισμα στην προϊσχύσασα πρακτική που παρέκκλινε από την αναγνώριση απόλυτης ακυρότητας της μη κλήτευσης του υπόπτου όταν αυτός καθίσταται μεταγενέστερα κατηγορούμενος¹⁴⁶. Με την επιλεγείσα διατύπωση διασαφηνίζεται άνευ ετέρου ότι τόσο με την απαγόρευση εισροής της όσο και με την απαγόρευση παραμονής της στη δικογραφία εισάγεται μια ρητή αποδεικτική απαγόρευση της συγκεκριμένης έγγραφης εξέτασης του υπόπτου, η παραβίαση της οποίας συνεπάγεται την απόλυτη ακυρότητα, δυνάμει του άρθρου 171παρ.1 στοιχείο δ, της διαδικασίας λόγω προσβολής του δικαιώματος σε δίκαιη δίκη¹⁴⁷.

Αξιοσημείωτη αναφοράς είναι η αυτοπρόσωπη ή διά συνηγόρου¹⁴⁸ άσκηση των δικαιωμάτων του υπόπτου ή κατηγορουμένου ως ένδειξη της κατά αντιπαραβολή αξίωσης ενεργούς συμμετοχής του συνηγόρου όπως προαναφέρθηκε ανωτέρω.

¹⁴⁵ Άρθρο 99 παράγραφος 4, Αιτιολογική Έκθεση Κ.Π.Δ.κατα την οποία [...] ενσωματώνεται η αξίωση του άρθρου 4 της Οδηγίας 2013/48/ΕΕ και προστίθεται στο γράμμα του ότι η επικοινωνία του κατηγορουμένου με τον συνήγορό του είναι απολύτως απόρρητη, καθώς τούτο εναρμονίζεται πλήρως με τις αξιώσεις δικαιοσύνης και δημοκρατικότητας της ποινικής διαδικασίας σ. 35.

¹⁴⁶ Μαργαρίτης Μ., Μαργαρίτης Α.,ό.π. σ.607.

¹⁴⁷ Αιτιολογική Έκθεση Κ.Π.Δ. σ. 69, Παπαδαμάκης Α., Ποινική Δικονομία Θεωρία-Πράξη-Νομολογία, Εκδόσεις Π.Ν. Σάκκουλα, 10η έκδοση, 2021, σ.139-140, 175-179.

¹⁴⁸ Άρθρο 89 παράγραφος 2 Κ.Π.Δ.

II. Το δικαίωμα σε νομική αρωγή

α. Κατά το δευτερογενές ενωσιακό δίκαιο

Ειδικότερη μέριμνα για την αποτελεσματικότητα του δικαιώματος πρόσβασης σε δικηγόρο αποτελεί το δικαίωμα της νομικής αρωγής. Ο ενωσιακός νομοθέτης επι τη νομική βάση¹⁴⁹ που του παρέχει το πρωτογενές ενωσιακό δίκαιο λαμβάνοντας υπόψιν την υλοποίηση μερών του Οδικού Χάρτη¹⁵⁰ και εκ προοιμίου την κατοχύρωση της νομικής αρωγής στον Χ.Θ.Δ.¹⁵¹, την Ε.Σ.Δ.Α¹⁵², και το Δ.Σ.Α.Π.Δ.¹⁵³ θέσπισε ελάχιστους κοινούς κανόνες του δικαιώματος παροχής συνδρομής δικηγόρου αμειβόμενου από τα κράτη μέλη για τους υπόπτους/κατηγορούμενους/εκζητούμενους σκοπεύοντας να ενισχύσει την εμπιστοσύνη στα συστήματα απονομής ποινικής δικαιοσύνης βελτιώνοντας την αμοιβαία αναγνώριση των ποινικών αποφάσεων¹⁵⁴.

Το αφετηριακό σημείο της ενάσκησης του δικαιώματος και της υποχρέωσης των αρμοδίων αρχών παροχής νομικής αρωγής ορίζεται κατά ταυτόσημο τρόπο με το δικαίωμα πρόσβασης σε συνήγορο¹⁵⁵ και κατ' επέκταση ομοίως με τα επιμέρους δικαιώματα της δίκαιης δίκης ώστε να καταδεικνύεται η ενίσχυση του πλέγματος προστασίας των υπόπτων και κατηγορουμένων. Τα εν λόγω πρόσωπα δικαιούνται τη παροχή νομικής βοήθειας είτε όταν είναι ευρισκόμενα σε στέρηση της ελευθερίας, είτε όταν απαιτείται να επικουρούνται από δικηγόρο βάσει του ενωσιακού ή εθνικού δικαίου είτε όταν υποχρεούνται ή δύνανται να παρίστανται σε ανακριτική πράξη ή πράξη συλλογής αποδείξεων περιπτώσεις οι οποίες κατ'

¹⁴⁹ Άρθρο 82 παράγραφος 2 στοιχείο β Συνθήκης για την Λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

¹⁵⁰ Σκέψη 7 του Προοιμίου κατα την οποία η παρούσα οδηγία σχετίζεται με το δεύτερο μέρος του μέτρου Γ του οδικού χάρτη, που αφορά τη δικαστική αρωγή.

¹⁵¹ Άρθρο 47 τρίτο εδάφιο Χ.Θ.Δ.

¹⁵² Άρθρο 6 παράγραφος 3 στοιχείο γ' της Ε.Σ.Δ.Α.

¹⁵³ Άρθρο 14 παραγράφος 3 στοιχείο δ' Δ.Σ.Α.Π.Δ.

¹⁵⁴ Σκέψεις 1-5 του προοιμίου της Οδηγίας 2016/1919/Ε.Ε.

¹⁵⁵ Άρθρο 1 παράγραφος 1 της Οδηγίας ό.π.

ελάχιστον πρέπει να περιλαμβάνουν τη διέλευση προσώπων για αναγνώριση, την κατ'αντιπαράσταση εξετάσεις και τις αναπαραστάσεις του εγκλήματος¹⁵⁶.

Περαιτέρω προβλέπεται αντίστοιχο δικαίωμα και των προσώπων που κατέστησαν μεταγενέστερα ύποπτοι ή κατηγορούμενοι ενώ μεσολάβησε εξέταση τους από τις αρμόδιες αρχές¹⁵⁷. Ειδικά για την περίπτωση της εκτέλεσης Ε.Ε.Σ. το εν λόγω δικαίωμα αναπτύσσει δυναμική έως την παράδοση του προσώπου στο κράτος έκδοσης του Ε.Ε.Ε. και σε αντίθετη περίπτωση μέχρις ότου η απορριπτική απόφαση παράδοσης τελεσιδικήσει¹⁵⁸.

Το δικαίωμα σε νομική αρωγή συνίσταται στην οικονομική βοήθεια που παρέχει το κράτος μέλος για τη συνδρομή δικηγόρου προκειμένου να καταστεί δυνατή η άσκηση του δικαιώματος πρόσβασης σε δικηγόρο¹⁵⁹ και κατα αυτό το τρόπο αναδεικνύεται ως πρώτη προϋπόθεση η αδύναμη οικονομική θέση που ευρίσκεισαι ο ύποπτος/κατηγορούμενος/εκζητούμενος ως αποτέλεσμα αξιολόγησης επι τη βάσει κριτηρίων όπως είναι η περιουσιακή και η οικογενειακή κατάσταση του, το βιοτικό επίπεδο στο εν λόγω κράτος μέλος ή ειδικότερων κριτηρίων όπως είναι η περιπλοκότητα της υπόθεσης και η βαρύτητα της απειλούμενης ποινής με αποτέλεσμα να καταφανεί το συμφέρον της απονομής της ποινικής δικαιοσύνης με την παροχή της συγκεκριμένης αρωγής¹⁶⁰. Τα ως άνω κριτήρια δύναται να προτιμηθούν από τους εθνικούς νομοθέτες σωρευτικά ή διαζευκτικά. Λόγω της δυνατής διάζευξης των κριτηρίων το δικαίωμα σε νομική αρωγή υπό το πρίσμα του δικαίου της Ε.Ε. αποκτά ευρύτερη εφαρμογή¹⁶¹ και κατ'επέκταση ενδυναμώνεται η αποτελεσματικότητα του σε σύγκριση με τις αυστηρότερες προϋποθέσεις που θέτει η Ε.Σ.Δ.Α. βάσει της νομολογίας του Ε.Δ.Δ.Α.

¹⁵⁶ Άρθρο 2 παράγραφος 1 της Οδηγίας ό.π.

¹⁵⁷ Άρθρο 2 παράγραφος 3 ό.π.

¹⁵⁸ Άρθρο 2 παράγραφος 2 σε συνδυασμό με άρθρο 5 παραγραφος 1 ό.π.

¹⁵⁹ Άρθρο 3 ό.π.

¹⁶⁰ Άρθρο 4 ό.π.

¹⁶¹ Αρβανίτης Δ., ό.π.

Κατόπιν αιτήματος του υπόπτου ή κατηγορουμένου η απόφαση για την παροχή νομικής βοήθειας λαμβάνεται αμελλητί και σε περίπτωση μη αποδεκτού αιτήματος η άρνηση πρέπει να είναι γραπτώς αιτιολογημένη¹⁶². Τα ποιοτικά χαρακτηριστικά της υποχρέωσης των κρατών μελών ως προς την υπηρεσία της νομικής βοήθειας εξειδικεύονται¹⁶³ στην εν λόγω Οδηγία μεταξύ των οποίων συγκαταλέγονται η εκπαίδευση τόσο του προσωπικού που συμμετέχει στην διαδικασία λήψης της απόφασης παροχής νομικής αρωγής όσο και των δικηγόρων που παρέχουν τις νομικές υπηρεσίες στους κατηγορούμενους/υπόπτους/εκζητούμενους καθώς οι τελευταίοι καθίστανται εντολείς τους. Εξ αυτού του σημείου διαφαίνεται πως η εν προκειμένω ρητή γραμματική διατύπωση της Οδηγίας τείνει να διασφαλίσει την αποτελεσματικότητα του θεσμού της νομικής αρωγής ως σύμφυτο στοιχείο της πρόβλεψης ύπαρξης του και να τονώσει το αίσθημα ευθύνης των δικηγόρων που εξυπηρετούν τον αντίστοιχο σκοπό του, ήτοι την δίκαιη διεξαγωγή της διαδικασίας¹⁶⁴. Εν κατακλείδι, προβλέπεται επίσης η δυνατότητα άσκησης ένδικων μέσων για τη παραβίαση τόσο των δικαιωμάτων της εν λόγω Οδηγίας όσο και της Οδηγίας 2013/48/ΕΕ τα οποία όμως εν τοις πράγμασι κρίνονται μη επαρκή υπό το κριτήριο της αποτελεσματικότητας¹⁶⁵ τους να άρουν την νομιμότητα των διαδικαστικών σταδίων που μεσολάβησαν ενόσω ίσχυε η παραβίαση.

β. Η κατοχύρωση του δικαιώματος νομικής αρωγής στο εθνικό δίκαιο

Το πρώτον, ο Κ.Π.Δ. εμπεριείχε ρητή κατοχύρωση του δικαιώματος νομικής αρωγής υπό το προϊσχύσαν¹⁶⁶ καθεστώς με δικαιοπολιτικό λόγο θεσμοθέτησης την καταδίκη της Ελλάδας από το Ε.Δ.Δ.Α. λόγω παραβίασης της αρχής της δίκαιης δίκης ιδίως¹⁶⁷ στην

¹⁶² Άρθρο 6 της Οδηγίας.

¹⁶³ Άρθρο 7 της Οδηγίας,

¹⁶⁴ Άρθρο 7 παράγραφος 1 της Οδηγίας.

¹⁶⁵ Αρβανίτης Δ., ό.π.

¹⁶⁶ Άρθρο 96 Α τέως Κ.Π.Δ. το οποίο εισήχθη με το άρθρο 17 ν.2721/1999.

¹⁶⁷ Αιτιολογική Έκθεση του νόμου σε ΚΝοΒ 1999, σελ 1020-1031 βάσει της οποίας κατοχυρώνεται ο θεσμός της νομικής αρωγής όπως υπαγορεύθηκε από την καταδίκη της Ελλάδας στην αναφερόμενη υπόθεση κατόπιν άρνησης των ελληνικών αρχών να παράσχουν σε κατηγορούμενο ο οποίος δεν διέθετε τα απαραίτητα οικονομικά μέσα νομική βοήθεια στο στάδιο της αναίρεσης. Η καθ' ου η προσφυγή απόφαση είναι η ΟλΑΠ/724/1992, Ποινικά Χρονικά ΜΒ, 1993,σ. 656.

υπόθεση Twalib κατα Ελλάδα, 09.06.1998. Πλέον, η ρητή πρόβλεψη απαριθμήθηκε¹⁶⁸ και αποτελεί θετικό στοιχείο η απαρχής καταχώρηση της στο σώμα του θεμελιώδους ποινικού δικονομικού νομοθετήματος. Ειδικότερα όμως, ο θεσμός της νομικής αρωγής ως παράλληλος με το αντίστοιχο του διορισμού αυτεπαγγέλτως συνηγόρου εξειδικεύεται κατά ρητή παραπομπή στον ν. 3226/2004¹⁶⁹. Ο Έλληνας νομοθέτης υιοθέτησε το οικονομικό κριτήριο¹⁷⁰ σωρευτικά με το κριτήριο εξυπηρέτησης του συμφέροντος της δικαιοσύνης ως προς τη σοβαρότητα του αδικήματος και της απειλούμενης ποινής για την παροχή νομικής αρωγής ορίζοντας πως το ετήσιο οικογενειακό εισόδημα του προσώπου δεν πρέπει να υπερβαίνει τα δυο τρίτα των κατώτατων ετήσιων ατομικών αποδοχών που κατοχυρώνει η Εθνική Γενική Συλλογική Σύμβαση Εργασίας, ήτοι κατα προσέγγιση¹⁷¹ το ποσό των 6.597,36 ευρώ. Δικαιούχοι ορίζονται¹⁷² μόνον οι κατηγορούμενοι που πληρούν το ως άνω οικονομικό κριτήριο και βάσει της διάκρισης των αξιόποινων πράξεων με κριτήριο¹⁷³ την απειλούμενη ποινή ευρίσκονται στο στάδιο της ανάκρισης ή της συζήτησης στο ακροατήριο για κακουργήματα προβλέποντας σε περιπτώσεις μακράς διάρκειας της ποινικής διαδικασίας επιπρόσθετη αποζημίωση των συνηγόρων προκειμένου να τονωθεί η ουσιαστική άσκηση του εν λόγω δικαιώματος του κατηγορουμένου. Ως προς τα πλημμελήματα περαιτέρω ορίζεται πως θα πρέπει να αποτελούν αρμοδιότητα τριμελούς πλημμελειοδικείου με απειλούμενη ποινή τουλάχιστον έξι μηνών ενώ για το δεύτερο βαθμό δικαιοδοσίας πρέπει να πρόκειται για άσκηση του ένδικου μέσου της έφεσης αρμοδιότητας τριμελούς εφετείου κακουργημάτων, μικτού ορκωτού δικαστηρίου, τριμελούς πλημμελειοδικείου και για παράσταση κατα την εκδίκαση τους με επιπρόσθετο όρο ότι η επιβαλλόμενη ποινή της καταδικαστικής απόφασης του πρωτοβάθμιου δικαστηρίου ήταν τουλάχιστον έξι μηνών. Εν κατακλείδι, προβλέπεται η παροχή νομικής βοήθειας σε ποινικές υποθέσεις για την άσκηση αναίρεσης εφόσον όμως έχει επιβληθεί ποινή τουλάχιστον ενός έτους. Ιδιαίτερα αρνητικές επισημάνσεις ως προς την εναρμόνιση του εν λόγω θεσμού με το ενωσιακό πρότυπο του, ως

¹⁶⁸ Άρθρο 91 Κ.Π.Δ.

¹⁶⁹ Δημοσίευση με ΦΕΚ 24 Α/4.2.2004 και ρητή κατάργηση αντίστοιχων διατάξεων του ν.2721/1999 όπως όμως τροποποιήθηκε προσφάτως με τον ν. 4689/2020, ν.4842/201 και τον ν.5023/2023.

¹⁷⁰ Άρθρο 1 παράγραφος 2 ν.3226/2004 αντίστοιχα με το άρθρο 4 της Οδηγίας 2016/1919/Ε.Ε.

¹⁷¹ Έτσι σε Μον.Πρ.Θεσσ.1380/2010, Ειρ.Χαν. 779/2013.

¹⁷² Άρθρο 7 ν.3226/2004.

¹⁷³ Άρθρο 18 Π.Κ.

προς τα ανωτέρω, αποτελούν η πλήρης έλλειψη κατοχύρωσης του δικαιώματος του υπόπτου εν όψει των άρθρων της Οδηγίας 2016/1919/ΕΕ για παροχή νομικής αρωγής, ο προσδιορισμός αρκετά χαμηλού ανώτατου οικογενειακού εισοδήματος του δικαιούμενου προσώπου και ο εν γενεί απαρχής ακόμα και για κακουργήματα αποκλεισμός¹⁷⁴ της δυνατότητας νομικής βοήθειας στο στάδιο της προανάκρισης ή της προκαταρκτικής εξέτασης. Επίσης, ως προς το κύκλο των δικαιουμένων προσώπων ορθά έχει κριθεί ότι η πρόβλεψη εφαρμογής του εν λόγω θεσμού μόνο σε ημεδαπούς ή πολίτες κρατών μελών της Ε.Ε. αποτελεί αδικαιολόγητο περιορισμό¹⁷⁵ του δικαιώματος υπό το φως της αρχής της δίκαιης δίκης και της διεθνούς και ευρωπαϊκής της κατοχύρωσης.

Θετικό στοιχείο αποτελεί η ανεξάρτηση της παροχής της νομικής αρωγής από το οικονομικό κριτήριο στις περιπτώσεις υποχρεωτικού διορισμού δικηγόρου αυτεπάγγελτα¹⁷⁶ και περαιτέρω η συγκεκριμένη νομοθετική ρύθμιση αποδεικνύει πρωτίστως ότι ο νομοθέτης ρητά έχει τοποθετηθεί επί του προβληματισμού¹⁷⁷ της υποχρεωτικότητας παράστασης μετά συνηγόρου και την αλληλένδετη νομική φύση του δικαιώματος πρόσβασης σε συνήγορο και του δικαιώματος νομικής αρωγής υπό το φως της αρχής του κράτους δικαίου και της

¹⁷⁴ Συνδυαστικά με το δικαίωμα πρόσβασης σε συνήγορο και το αντίστοιχα εν λόγω αρνητικό νομοθετικό πλαίσιο αξιοσημείωτες αναφορές είναι οι από 16.2.2017 παρατηρήσεις Δ. Γιαννουλόπουλου στη σχετική διαβούλευση του Υπουργείου Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων υπό <http://www.opengov.gr/ministryofjustice/?c=10969>, Τσιρίδης Π, Οι κίνδυνοι ποινικής εμπλοκής του δικηγόρου κατα την άσκηση της δικηγορίας, Εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη, 2019, σ.265.

¹⁷⁵ Βούλγαρος Δ., Ο θεσμός της νομικής βοήθειας, Πρακτικά 7ου Πανελληνίου Συνεδρίου της Ελληνικής Ένωσης Ποινικολόγων με αντικείμενο Το δικαίωμα υπεράσπισης στην Ποινική Δίκη Όψεις και Όρια, Εκδόσεις νομική Βιβλιοθήκη, 2017, σ.272-274, Λάππα Γ., Δωρεάν παροχή νομικής βοήθειας σε ποινικές υποθέσεις, Ποινικός Λόγος, 2007, σ. 262-267, Συμεωνίδης Δ., Ο υποχρεωτικός διορισμός συνηγόρου σύμφωνα με τον Κ.Π.Δ. υπό το πρίσμα του ν.3226/2004, Ποινικός Λόγος, 2004, σ.1493.

¹⁷⁶ Βάσει των άρθρων 99 παράγραφος 3 Κ.Π.Δ. για κακουργήματα και πλημμελήματα, 200 Κ.Π.Δ. όταν διεξάγεται ψυχιατρική πραγματογνωμοσύνη, 423 Κ.Π.Δ. για πλημμέλημα κατά την αυτόφωρη διαδικασία, 449 Κ.Π.Δ. κατά τη συζήτηση αίτησης έκδοσης, 346 Κ.Π.Δ. σε περίπτωση αποχώρησης κατηγορουμένου και συνηγόρου για κακούργημα, 348 Κ.Π.Δ. εξαιτίας σοβαρής διαταραχής της υγείας του κατηγορουμένου κατά την διαδικασία ενώπιον του δικαστηρίου, 340 παράγραφος 1 Κ.Π.Δ.σε δικές για κακούργημα, 340 παράγραφος 2 Κ.Π.Δ.για κακουργήματα των οποίων η εκδίκαση θα διαρκέσει μαύρο χρονικό διάστημα, 376 Κ.Π.Δ.για κακουργήματα με περαιτέρω αποτέλεσμα ο μη αυτεπάγγελτος διορισμός να επιφέρει δυνάμει του 171 παράγραφος 1 στοιχείο δ Κ.Π.Δ. απόλυτη ακυρότητα συνιστώντας λόγο αναίρεσης κατα το 510 παράγραφος 1 στοιχείο Α' Κ.Π.Δ.

¹⁷⁷ Περαιτέρω σε Μοίρα Κ., Ο αυτεπάγγελτος διορισμός συνηγόρου παρά τη θέληση του κατηγορουμένου υπό το πρίσμα της εφαρμοσμένης ποινικής δικονομίας, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα), 1993, σ. 24-25, Λ. Μαργαρίτης, Άρθρο 432 § 2 ΚΠΔ: Αυτεπάγγελτος διορισμός συνηγόρου – εκπροσώπηση κατηγορουμένου από συνήγορο, Ποινική Δικαιοσύνη, Τεύχος 11, 2006, σ. 129, Α. Μαγκάκης, Ο Συνήγορος: Μια παράδοση κατάκτηση του νομικού πολιτισμού Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 3η έκδ., 2004, σ. 22-23, Τσιρίδης Π, ό.π., σ.260-264. με αναφορά σε συγκεκριμένη υπόθεση η οποία προσέλυσε το ενδιαφέρον της Ελληνικής Ένωσης για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, Prisching H., Ο αναγκαστικός συνήγορος, Δίκαιο και Πολιτική, Τεύχος 7, 1983, σ.71-86.

ειδικότερης έκφρασης του κοινωνικού κράτους δικαίου, τα οποία σχηματικά θα μπορούσαν να αποτυπωθούν ως νοητή ευθεία γραμμή της οποίας αφετηριακό σημείο αποτελεί το κράτος δικαίου που στην έκταση της εδράζεται το δικαίωμα πρόσβασης σε συνήγορο έως την προέκταση της η οποία αποτελείται αμιγώς από το κοινωνικό κράτος δικαίου εντός της οποία αντιστοιχεί εδράζεται το δικαίωμα νομικής αρωγής στο πλαίσιο της ποινικής διαδικασίας που κατατείνει στην δίκαιη απονομή της ποινικής δικαιοσύνης, Επίσης, θετικό στοιχείο αποτελεί η ρητή πρόβλεψη διορισμού κατόπιν νομικής αρωγής συνηγόρου για αίτηση επανάληψης της διαδικασίας¹⁷⁸ και η σύνδεση¹⁷⁹ της εγγραφής ενημέρωσης για τα δικαιώματα του κατηγορουμένου ο οποίος κρατείται με την διαδικασία αίτησης παροχής νομικής βοήθειας. Εν κατακλείδι, η νομική βοήθεια, ιδίως στον ευαίσθητο χώρο της ποινικής δικαιοσύνης όπου διακυβεύεται το μείζον αγαθό της ελευθερίας ενός προσώπου, είναι αναμφισβήτητα ένα πολύτιμο εργαλείο για την εγγύηση του δικαιώματος σε έννομη προστασία και δίκαιη δίκη καθώς και τη διαφύλαξη του τεκμηρίου αθωότητας.

Δ. Ασφαλιστικές δικλίδες ορθής άσκησης του δικηγορικού λειτουργήματος

Ο δικηγόρος συμβάλλει με το έργο του αποφασιστικά στην απονομή της δικαιοσύνης και υπό την εσωτερική λειτουργία της αναδεικνύεται ως αναγκαίος παράγοντας για την εκκίνηση και την περαιτέρω διεξαγωγή της ποινικής διαδικασίας αποτελώντας συστατικό στοιχείο της υπό το φως της δίκαιης δίκης. Ως εκ τούτου η ποινική διαδικασία συντίθεται από τριχορδία θεσμών¹⁸⁰, ήτοι δικαστής/εισαγγελέας/συνήγορος υπεράσπισης. Ο κάθε ένας από τους θεσμούς συμβάλλει με διαφορετικό τρόπο στον κρατικό μηχανισμό ποινικής

¹⁷⁸ Άρθρο 525 Κ.Π.Δ. με αξιοσημείωτη αναφορά στο αριθμούμενος στοιχείο, ως λόγο επανάληψης της, 6 κατα το οποίο η έκδοση αναγνωριστικής απόφασης παραβίασης του δικαίου χαρακτήρα της δίκης από το Ε.Δ.Δ.Α. αποτελεί απόλυτο λόγο επανάληψης της διαδικασίας περαιτέρω σε Δαλακούρας Θ, Επανάληψη της διαδικασίας Συστηματική θεώρηση του κατ' άρθρο 525 ΚΠΔ ένδικου βοηθήματος και των λόγων θεμελίωσης του, Εκδόσεις Π.Ν. Σάκκουλας 2007, Καρέλλος, Λ., Η αναγκαστική εκτέλεση των αποφάσεων του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου στην εσωτερική έννομη τάξη, Νομικό Βήμα 2015, Σισιλιάνος Λ. Α., Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, Ερμηνεία κατ' άρθρο, 2η έκδ., 2017, Χρυσόγονος Κ., «Η επανάληψη της ποινικής διαδικασίας μετά από απόφαση του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου», Νομικό Βήμα, 2001, σελ. 1110 επ.

¹⁷⁹ Άρθρο 7 ν.3226/2004 με αντίστοιχη εναρμόνιση των άρθρων 2-9 της Οδηγίας 2016/1919/ΕΕ.

¹⁸⁰ Μαγκάκης Γ.Α., Ο Συνήγορος Μια Παράδοση Κατάκτηση του Πολιτισμού, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα Αθήνα Κομοτηνή, 2004, σ. 8.

καταστολής και ειδικότερα ο συνήγορος υπεράσπισης αμιγώς αποτελεί παραστάτη¹⁸¹ παρά αντιπρόσωπο του υπόπτου ή κατηγορουμένου. Όμως, δεν θα πρέπει να παραβλέπεται ότι η ιδιότητα του δικηγόρου, σε περίπτωση δόλιων παραβατικών συμπεριφορών, αποτελεί δυσμενές προνόμιο και αντίστοιχα θα πρέπει να προβλέπεται τόσο ποινική όσο και πειθαρχική κύρωση για τις ως άνω πράξεις που πλήττουν πρωτίστως την απονομή της δικαιοσύνης και το κατηγορούμενο ή ύποπτο και επιπρόσθετα μολύνουν το κύρος της δικηγορίας¹⁸². Οι αξιόποινες πράξεις ή παραλείψεις του συνηγόρου υπεράσπισης του κατηγορουμένου πελάτη του μπορούν να διακριθούν με κριτήριο την δράση του εντός ή εκτός του πλαισίου υπεράσπισης¹⁸³. Κατά αυτό το κριτήριο, διακρίνονται σε όσες τελούνται για την πληρέστερη υπεράσπιση π.χ. αξιόποινες πράξεις που προκαλούν βλάβη ατομικών έννομων αγαθών ιδίως της τιμής των μαρτύρων ή όσες στρέφονται κατά ειδικότερων έννομων αγαθών της απονομής της δικαιοσύνης π.χ. έγγραφα. Ως προς τα εγκλήματα που τελούνται εκτός του πλαισίου της υπεράσπισης τα οποία είτε θέτουν ως σκοπιμότητα την απόκτηση ωφελημάτων είτε πληρούνται οι όροι τέλεσης τους επι τη βάσει κακών συμβουλών αποτελούν αμιγώς θέμα προς εξέταση της παρούσης μελέτης. Με άλλα λόγια, η αντίστροφη όψη της ποινικής ή πειθαρχικής ευθύνης των δικηγόρων αποτελεί προστασία του κατηγορουμένου ή υπόπτου από το επαχθές φαινόμενο προσβολής του δικαιώματος σε δίκαιη διεξαγωγή της δίκης καθόσον κατοχυρώνεται το δικαίωμα πρόσβασης σε συνήγορο και ως θεμελιώδους εξίσου σημασίας το δικαίωμα σε νομική αρωγή. Συλλήβδην, ο θεσμός του συνηγόρου υπεράσπισης, όπως αξιοσημείωτα αναφέρει ο Μαγκάκης¹⁸⁴, είναι βγαλμένος μέσα από μακρά, εμπνευσμένη αλλά και επώδυνη ιστορική διαδρομή, αποδεικνύοντας συχνά σοφότερος από τα άτομα που τον υλοποιούν και μη εξαρτώμενος από σκοπιμότητες υποταγμένες στην αμιγώς κερδοσκοπική επιδίωξη.

¹⁸¹ Παπαδαμάκης Α., ό.π, σ.169, Ανδρουλάκης Ν., Θεμελιώδεις Έννοιες της Ποινικής Δίκης, Π.Ν. Σάκκουλα, 2012, σ.79, Κωνσταντινίδης Α., Η θέση του συνηγόρου υπερασπίσεως στη ποινική δίκη, Ποινικά, αριθμός τεύχους 36, 1992, σ.40,

¹⁸² Θεοτοκά Γ., «Σημερινή εμφάνιση του δικηγορικού επαγγέλματος στην Ελλάδα και ο μελλοντικός προορισμός του» σε: Π. Κ. Τσούκα (επιμ.), Ο ασάλευτος χρόνος της ελληνικής δικαιοσύνης, Καλλιγράφος, 2017, σελ. 115 επ.

¹⁸³ Μανωλεδάκης Ι., Οι αξιόποινες παρεκτροπές του δικηγόρου κατα την υπεράσπιση του κατηγορουμένου πελάτη του και η δικαιολόγησή τους, Δίκαιο και Πολιτική, τεύχος 7, 1983, σ. 109-111.

¹⁸⁴ Μαγκάκης Γ.Α., ό.π, σ.77.

Στο πλαίσιο της ποινικής φύσης της προστασίας των ουσιαστικών στοιχείων του δικαιώματος πρόσβασης σε δικηγόρο και νομικής αρωγής αξιολογείται αναφοράς είναι η παραβίαση του, όπως αναφέρθηκε ανωτέρω, απορρήτου η οποία εγκαθιδρύει ποινική ευθύνη¹⁸⁵ των δικηγόρων και των νομικών παραστατών, ήτοι ευρύτερου κύκλου προσώπων που υποβοηθούν στην υπεράσπιση όπως είναι οι ασκούμενοι δικηγόροι, διασφαλίζοντας την κατοχύρωση του δικαιώματος του κατηγορουμένου σε ελεύθερη πρόσβαση σε δικηγόρο¹⁸⁶.

Επίσης, μείζονος σημασίας είναι η αξιόποινη πράξη της απιστίας¹⁸⁷ δικηγόρου. Ως προς τη στοιχειοθέτηση του εγκλήματος της απιστίας δικηγόρων απαιτούνται¹⁸⁸ η ιδιότητα του δικηγόρου, η εν γνώσει βλάβη της νομικής προστασίας εκείνου του οποίου τα συμφέροντα έχει αναλάβει, επομένως το έγκλημα είναι και δια παραλείψεως¹⁸⁹ τελούμενο, ή η παροχή υπηρεσίας ή βοήθειας στην ίδια ένδικη υπόθεση και τους δύο διαδίκους, ταυτόχρονα ή διαδοχικά. Επίσης το έγκλημα βάσει του χρόνου τέλεσης που εκκινεί από την ύπαρξη οφειλόμενης νόμιμης ενέργειας από την εντολή μπορεί να είναι στιγμιαίο ή διαρκές π.χ. σε περίπτωση εξάντλησης προθεσμίας άσκησης ένδικου βοηθήματος ή μέσου. Η βλάβη του εν λόγω εννόμου αγαθού ως ποινική διάταξη συγκαταλέγεται στο ενδέκατο κεφάλαιο Ποινικού Κώδικα (εφεξής Π.Κ.) με τίτλο εγκλήματα σχετικά με την απονομή της δικαιοσύνης, παρά την παλαιότερη κατάταξη στα εγκλήματα περι την υπηρεσία, τεκμήριο¹⁹⁰ που κατα την συστηματική ερμηνεία αναδεικνύει πως το λειτούργημα του δικηγόρου αποτελεί πολιτειακό θεμέλιο του κράτους και της κοινωνίας και πρωτίστως κατατείνει στην δίκαιη απονομή της δικαιοσύνης. Όμως, αν και σε ορισμένες περιπτώσεις είναι ευδιάκριτη η εφαρμογή της εν λόγω ποινικής διάταξης, όπως όταν κατα τα πραγματικά περιστατικά ο συνήγορος υπεράσπισης ψεύδεται εις βάρος του κατηγορουμένου για την κατάθεση ένδικου μέσου και παραλαμβάνει υψηλά χρηματικά ποσά ισχυριζόμενος πως πρόκειται για κάλυψη

¹⁸⁵ Άρθρο 371 Π.Κ.

¹⁸⁶ Ενδεικτικά Συμεωνίδου-Καστανίδου Ε., Η παραβίαση της επαγγελματικής εχεμύθειας από τον δικηγόρο, Δίκαιο και Πολιτική, τεύχος 7, 1983, σ. 119-125, Κωνσταντινίδης Α, Καθήκον αλήθειας, επαγγελματικό απόρρητο και ιδιωτικές έρευνες του συνηγόρου, Ποινικά Χρονικά ΜΖ, 1997, σ.609 επ.

¹⁸⁷ Άρθρο 233 Ποινικού Κώδικα.

¹⁸⁸ Χαραλαμπίκης Χ, ό.π., σ. 1507.

¹⁸⁹ Άρθρο 15 Π.Κ.

¹⁹⁰ Μαργαρίτης Λ., Απιστία Δικηγόρου, Δίκαιο και Πολιτική, τεύχος 7, 1983, σ.13 με περαιτέρω αναφορά σε όμοια νομολογιακή προσέγγιση ΑΠ 217/1979, Ποινικά Χρονικά 1079, σ.452.

δικαστικών εξόδων¹⁹¹ μολονότι ουδέποτε προέβη στην άσκηση του συγκεκριμένου ένδικου μέσου, εντούτοις ιδιαίτερο προβληματισμό προκαλούν περιπτώσεις κατα τις οποίες βάσει των παρεχόμενων νομικών συμβουλών δημιουργείται δίλλημα επιλογής του προσφορότερου μέσου προάσπισης του συμφέροντος του κατηγορού καθώς εμπεριέχεται πιθανολόγηση ευδοκίμησης αυτής της επιλογής αποκλείοντας την διαφορετική προσέγγιση. Καθώς ο συνήγορος υπεράσπισης δεν ει δυνατό να αξιόνεται πως αποτελεί αυθεντία πρόβλεψης της δικαστικής κρίσης και κατα την αντίστροφη όψη του συλλογισμού να ευθύνεται για κάθε δυσμενή δικαστική απόφαση εις βάρος του υπέρ' ού η υπεράσπιση, οι εν λόγω νομικές συμβουλές εξεύρεσης της προσφορότερης πρακτικής επιλογής υπέρ του κατηγορουμένου αμιγώς άπτονται της ορθής δεοντολογικά άσκησης του δικηγορικού λειτουργήματος με επακόλουθο να καθίσταται επιτακτική η θεσμοθέτηση κανόνων δεοντολογίας του δικηγορικού λειτουργήματος οι παραβάσεις των οποίων εξαιρετικά¹⁹² ανάγονται και σε ποινικά αξιόποινες πράξεις.

Η πειθαρχική ευθύνη των δικηγόρων

Όπως αναφέρθηκε, η ποινική ευθύνη των δικηγόρων για αξιόποινες πράξεις κατά την ανάληψη της υπεράσπισης του κατηγορουμένου εμφανίζεται σε ορισμένες περιπτώσεις στο μεταίχμιο της πειθαρχικής ευθύνης καθιστώντας δυσδιάκριτη την μετά βεβαιότητας πρόβλεψη κύρωσης ποινικού ή πειθαρχικού χαρακτήρα. Εξ αυτού του λόγου αντλείται επιχείρημα υπέρ της κατάφασης μόνο πειθαρχικής κύρωσης υπό το φως της αρχής της αναλογικότητας και της επιλογής θεμελίωσης αξιόποινου ως *ultima ratio*.

Ωστόσο, ο Κώδικας Δικηγόρων¹⁹³ στο πλαίσιο πειθαρχικών παραπτωμάτων προβλέπει¹⁹⁴ πως κάθε κακούργημα που τελείται από δικηγόρο είναι και αυτοτελές πειθαρχικό παράπτωμα όπως αντίστοιχα και κάθε πλημμέλημα, υπό τον όρο ότι η διάπραξη τους και η σχετική καταδίκη είναι ασυμβίβαστες με το δικηγορικό λειτουργήμα. Η εν λόγω

¹⁹¹ Α.Π. 215/2020.

¹⁹² Μαργαρίτης Λ., ό.π., σ. 143.

¹⁹³ ν.4194/2013 όπως ισχύει με τις τροποποιήσεις του ν.4964/2020.

¹⁹⁴ Άρθρο 140 παράγραφος 3 ό.π.

διάταξη συνάδει με την δικαιοπολιτική προσέγγιση του δικαιώματος πρόσβασης σε συνήγορο υπό το φως της δίκαιης δίκης ιδίως ως προς το στοιχείο της δέουσας ενεργής συμμετοχής του συνηγόρου υπέρ του κατηγορουμένου καθιστώντας σε κανονιστικό πλαίσιο υπεύθυνο τον συνήγορο που είτε κακόπιστα είτε από βαρεία αμέλεια δεν συμπαρίσταται μεθοδικά και ουσιαστικά στον κατηγορούμενο. Ειδικότερα όμως αμιγώς η σημασία των πειθαρχικών παραπτώματων και των αντίστοιχων ποινών επι αυτών έγκεινται στις περιπτώσεις που όπως προαναφέρθηκαν υφέρπουν της ποινικής ευθύνης. Επι παραδείγματι έχει κριθεί πως η περίπτωση σύνταξης μήνυσης κατ'εντολή πελάτη και μετέπειτα συμπαράσταση ως συνηγόρου του μηνυθέντος αποτελεί πειθαρχικό παράπτωμα¹⁹⁵ ακόμα και αν δεν στοιχειοθετείται ποινική ευθύνη π.χ. λόγω έλλειψης αποδείξεων ή αυστηρών προϋποθέσεων ποινικών διατάξεων, παραβίασης του απορρήτου μολοντί αποτέλεσε λόγο πειθαρχικής ποινής. Με άλλα λόγια, λόγω της γενικής έως αόριστης διατύπωσης¹⁹⁶ των πειθαρχικών παραπτώματων και της ήσσονος σημασίας τους εν όψει της σύγκρισης με τα εγκλήματα δεν θα πρέπει να λησμονούνται ως πρόσφορο μέσο διαμόρφωσης κανόνων άσκησης του δικηγορικού λειτουργήματος. Την εν λόγω θέση τεκμηριώνει και η ρητή πρόβλεψη της απόφασης¹⁹⁷ της Γενικής Συνέλευσης του Ο.Η.Ε. κατα την οποία οι Κώδικες Δεοντολογίας των Δικηγόρων πρέπει να υιοθετούνται από τα αρμόδια όργανα του νομικού επαγγέλματος ή να θεσμοθετούνται με νόμο, κατά τα προβλεπόμενα από το εθνικό δίκαιο και τα έθιμα καθώς και από τα καθιερωμένα διεθνή πρότυπα και κανόνες ώστε να εξασφαλίζουν σε κάθε πολίτη αποτελεσματική και ίση πρόσβαση σε νομικές υπηρεσίες και οι δικηγόροι όπως και οι ενώσεις τους να συμβουλεύουν και να συνδράμουν τους πελάτες τους σύμφωνα με το νόμο και τους καθιερωμένους επαγγελματικούς κανόνες και δεοντολογία. Αξιοσημείωτο αναφοράς στο ευρύτερο πλαίσιο του αντικειμένου της παρούσης είναι και η πρόβλεψη για τις κατηγορίες ή καταγγελίες κατά δικηγόρων υπό την επαγγελματική τους ιδιότητα οι οποίες θα πρέπει να διερευνώνται άμεσα και δίκαια στο πλαίσιο κατάλληλων διαδικασιών. Επομένως, προβλέπεται ρητά κατα την ως άνω απόφαση στο πλαίσιο της

¹⁹⁵ Ανώτατο Πειθαρχικό Συμβούλιο Δικηγόρων 5/1959, Νομικό βήμα, 8, 1960 σ.669.

¹⁹⁶ Άρθρο 140 Κώδικα Δικηγόρων με ιδιαίτερη αναφορά όμως αναφορά στο στοιχείο β της πρώτης παραγράφου κατα το οποίο πειθαρχικό παράπτωμα αποτελεί πράξη ή παράλειψη η οποία αντίκειται προς τις υποχρεώσεις του που απορρέουν από τις διατάξεις εσωτερικού και διεθνούς δικαίου που αφορούν την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

¹⁹⁷ Βασικές Αρχές του Ρόλου των Δικηγόρων όπως υιοθετήθηκαν από το Όγδοο Συνέδριο των Ηνωμένων Εθνών για την Πρόληψη των Εγκλημάτων και τη Μεταχείριση των Εγκληματιών Αβάνα, Κούβα, 27 Αυγούστου έως 7 Σεπτεμβρίου 1990 Κείμενο: UN Document A.CONF. 144/28/Rev.1, σ.118,

πειθαρχικής διαδικασίας η αναγνώριση του δικαιώματος σε δίκαιη δίκη με τη διατύπωση για τους δικηγόρους αναφέροντας και το δικαίωμα να εκπροσωπούνται από δικηγόρο της επιλογής τους. Αντίστοιχης σπουδαιότητας αναφορά στην αξία ύπαρξης Κωδικών Δεοντολογίας του δικηγορικού λειτουργήματος ως συνόλου κανόνων που εξασφαλίζουν την δέουσα άσκηση του επαγγέλματος θεσπίζοντας αρχές ηθικής συμπεριφοράς για τον προσδιορισμό επαγγελματικής συνείδησης¹⁹⁸ αποτελεί στο πλαίσιο του δευτερογενούς¹⁹⁹ ενωσιακού δικαίου η ρητή πρόβλεψη τήρησης των επαγγελματικών κανόνων του κράτους υποδοχής και του κράτους προέλευσης ως κανόνα διπλής δεοντολογίας²⁰⁰ στο πλαίσιο της διασυνοριακής²⁰¹ άσκησης του επαγγέλματος. Επομένως, η αξιοποίηση της νομοθέτησης διατάξεων δεοντολογικού χαρακτήρα με αντίστοιχη πειθαρχική ευθύνη είναι αποτελεσματικό μέσο για την ενδυνάμωση της προστασίας της ουσιαστικής άσκησης του δικαιώματος πρόσβασης σε δικηγόρο όσο και της νομικής αρωγής.

Εν κατακλείδι, στο πλαίσιο της δικαστικής προστασίας του κατηγορουμένου από την παρελκυστική συμπεριφορά του συνηγόρου υπεράσπισης περιλαμβάνεται και η αγωγή προσωπική ευθύνη του δικηγόρου για πράξεις ή παραλείψεις κατά την ενάσκηση των καθηκόντων του²⁰². Αξιοσημείωτο είναι πως η ειδική αυτή ρύθμιση αποτελεί την μοναδική νομική βάση ευθύνης για την αποκατάσταση του ζημιωθέντος προσώπου με αίτημα²⁰³ την αποκατάσταση της περιουσιακής του ζημιάς ή την επιδίκαση ηθικής βλάβης καθώς δεν είναι δικαστικά αγωγή η ίδια βάσει της διάταξης περί αδικοπραξίας²⁰⁴ του αστικού δικαίου.

¹⁹⁸ Περαιτέρω σε Nicolson D., Making lawyers moral? Ethical Codes and Moral character, Legal Studies, Volume 25, Issue 4, 2005, Published by Cambridge University Press, σ.602- 626.

¹⁹⁹ Οδηγία 77/249/ΕΟΚ του Συμβουλίου της 22ας Μαρτίου 1977 περί διευκόλυνσης της πραγματικής ασκήσεως της ελεύθερης παροχής υπηρεσιών από δικηγόρους, πρόσβαση σε <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/HTML/?uri=CELEX:01977L0249-20130701&from=EN>.

²⁰⁰ Άρθρο 4 παράγραφος 2 της Οδηγίας, Δ.Ε.Κ. C-292/86, 19.1.1988, σκέψεις 15-22.

²⁰¹ Γκισάκη Β., Το Δικηγορικό Επάγγελμα και η Διασυνοριακή άσκηση του στην Ευρωπαϊκή Ένωση, Εκδόσεις Σάκκουλα Αθίνα-Θεσσαλονίκη, 2006, σ. 161 επ.

²⁰² Πλέον βάσει των άρθρων 160 έως 164 του ισχύοντος Κώδικα Δικηγόρων ως αντικατάσταση του άρθρου 73 Εισαγωγικού Νόμου Κώδικα Πολιτικής Δικονομίας, ενδεικτική αναφορά οιοιεί ερμηνευτικού δεδικασμένου Α.Π, 1548/2002, περαιτέρω σε Διαμαντόπουλος Γ., Αγωγή κακοδικίας (Γνωμοδότηση), Ελληνική Δικαιοσύνη Τεύχος 53, 2002, σ. 933 με πλούσια αντίστοιχα νομολογιακή αναφορά, περαιτέρω σε Γώγος Κ., Κωνσταντίνου Ι., Ερμηνεία Κώδικα Δικηγόρων, εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη, 2019, σ. 465 -70.

²⁰³ ΑΠ 1140/2009, ΑΠ 1040/2009.

²⁰⁴ Άρθρο 914 Αστικού Κώδικα, ΑΠ, 1744/2008, Α.Π 1057/2009.

Ε. Αντί επιλόγου

Ο προβληματισμός για την αναζήτηση πρόσφορων μέσων προστασίας από αξιόποινες ή μεμπτές πειθαρχικά παρεκτροπές του δικηγόρου κατά την υπεράσπιση του κατηγορουμένου οι οποίες βάλλουν, είτε με σκοπιμότητα είτε αφελώς, κατά του τελευταίου προϋποθέτει απαρχής την εξασφάλιση της άσκησης του δικαιώματος πρόσβασης σε συνήγορο και προγενέστερα το δικαίωμα της νομικής αρωγής. Η εν λόγω προϋπόθεση είναι θεμελιώδους σημασίας για το περαιτέρω αποτέλεσμα της ουσιαστικής πρόσβασης στο συνήγορο ο οποίος οφείλει να αντιπροσωπεύει τα πραγματικά συμφέροντα του κατηγορουμένου, ήτοι αυτά τα οποία ο κατηγορούμενος θεωρεί ως συμφέροντα του, και στηρίζεται στην αμφίδρομη μεταξύ τους εμπιστοσύνη για την προάσπιση τους. Λαμβάνοντας υπόψιν και ότι το δικαίωμα σε δίκαιη δίκη είναι θεμελιώδες στην ευρωπαϊκή έννομη τάξη και εμπερικλείει στην σύνθεση του ειδικότερα το δικαίωμα σε αποτελεσματική υπεράσπιση, καθίσταται κατά προτεραιότητα αναγκαία η διασφάλιση του δικαιώματος νομικής αρωγής κατ' ορθό τρόπο. Όπως ειπώθηκε στο αντίστοιχο μέρος της παρούσας μελέτης, η εκπλήρωση αυτής της υπαρξιακής αναγκαιότητας της συμπαράστασης του δικηγόρου υπέρ του κατηγορουμένου εκφράζεται σε κανονιστικό πλαίσιο με τον υποχρεωτικό διορισμό συνηγόρου, και παρά την μη πλήρη επικάλυψη του συνόλου της προδικασίας της ποινικής διαδικασίας από τη δυνατότητα άσκησης του δικαιώματος αναδείχθηκε πως ο θεσμός της νομικής βοήθειας κατοχυρώνεται αμιγώς με θετικό πρόσημο σε νομοθετικό πλαίσιο. Όμως, σε επίπεδο ουσιαστικής εφαρμογής του θεσμού εγείρεται προβληματισμός ιδίως ως προς την υλοποίηση της οικονομικής²⁰⁵ του ανάλυσης γεγονός που είναι άμεσα συνυφασμένο με την αποτελεσματικότητα του ως προς το στοιχείο της ποιότητας των παρεχόμενων υπηρεσιών. Περαιτέρω, αξιοσημείωτα αναφοράς είναι τα πορίσματα του Παρατηρητήριου για τη Νομική Βοήθεια²⁰⁶ βάσει των οποίων παρά την ρητή πρόβλεψη διακοπής της ποινικής δίκης για την παροχή ικανού χρόνου προετοιμασίας εκδίκασης των υποθέσεων, οι διορισθέντες συνήγοροι δεν αιτούνται τη παροχή του. Στις

²⁰⁵ Απόφαση Ολομέλειας Δικηγορικών Συλλόγων Ελλάδας στις 5.11.2022 σχετικά με την αποχή από νομικές υπηρεσίες που παρέχονται βάσει της νομικής αρωγής λόγω πολυετών μη εκκαθαρισμένων αποζημιώσεων με αποτέλεσμα την μη καταβολή τους στους συνηγόρους όπου επισημαίνεται και ο κίνδυνος υποβιβασμού του θεσμού, αναρτημένη σε επίσημη ιστοσελίδα Δικηγορικού Συλλόγου Αθηνών.

²⁰⁶ Συμπεράσματα και Προτάσεις για την παροχή Νομικής Βοήθειας σε ποινικές υποθέσεις, Παρατηρητήριο για την Νομική Βοήθεια της Εθνικής Επιτροπής Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, ηλεκτρονική πρόσβαση σε https://legalaidwatch.gr/wp-content/uploads/2022/06/Sumperasmata_k_Protaseis_F.pdf

περιπτώσεις όπου γίνεται υποβολή του εν λόγω αιτήματος ο παρεχόμενος χρόνος είναι ολίγων ωρών καθώς, βάσει στατιστικής έρευνας του ως άνω φορέα, η εκδίκαση των υποθέσεων συντελείται αυθημερόν και η μελέτη του φακέλου της δικογραφίας γίνεται εντός της δικαστικής αίθουσας όπου παράλληλα εκδικάζονται οι υπόλοιπες ποινικές υποθέσεις. Κατά τη συντριπτική πλειονότητα των περιπτώσεων, επίσης, ο συνήγορος υπεράσπισης δεν πρότεινε μάρτυρες²⁰⁷.

Στο πλαίσιο της παρούσας μελέτης αμιγώς ερευνήθηκαν τα νομοθετικά εργαλεία κατοχύρωσης του δικαιώματος πρόσβασης σε συνήγορο και της νομικής αρωγής όπως και τα μέσα προστασίας του κατηγορουμένου από την έστω πλημμελή ενάσκηση των καθηκόντων του συνηγόρου του. Εντούτοις, η αιτία αυτής της σύντομης αναφοράς στις προτάσεις του Νομικού Παρατηρητήριου της Νομικής Βοήθειας έγκειται στην ανάδειξη της κοινωνικοοικονομικής συνθήκης ως αξιοσημείωτου παράγοντα επίδρασης στο σύστημα ποινικής δικαιοσύνης κατά τη διαμόρφωση της πεμπτουσίας των νομοθετικών κειμένων σε πολυπαραγοντικά στοιχεία εξωτερικευμένης πρακτικής εφαρμογής και αντίστροφα.

²⁰⁷ Συμπεράσματα και Προτάσεις για την παροχή Νομικής Βοήθειας σε ποινικές υποθέσεις, Παρατηρητήριο για την Νομική Βοήθεια της Εθνικής Επιτροπής Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, σ. 5-10, ηλεκτρονική πρόσβαση σε https://legalaidwatch.gr/wp-content/uploads/2022/06/Sumperasmata_k_Protaseis_F.pdf με περαιτέρω αναφορά σε προτάσεις πρακτικής επίλυσης του ζητήματος σε Manual on Practice Standards for Legal Aid Providers, Goethe University of Frankfurt, 2018 ηλεκτρονική πρόσβαση σε https://teise.org/wp-content/uploads/2019/09/Qual-Aid_Practice-Standards_EN.pdf και για το Αστικό και Διοικητικό Δίκαιο σε The efficiency and the effectiveness of legal aid schemes in the areas of civil and administrative law - Guidelines and Explanatory memorandum, August 2021, Council Of Europe, ηλεκτρονική πρόσβαση σε <https://rm.coe.int/guidelines-of-the-committee-of-ministers-of-the-council-of-europe-on-t/1680a39918>

Βιβλιογραφία

Ξενογλώσση

Ambos K, *European Criminal Law*, Cambridge University Press, 2018.

Alvarez, J. E., *International Organisations and the Rule of Law*, *New Zealand Journal of Public and International Law*, Volume 16, 2016.

Ashworth, A, Redmayne, M, *The Criminal Process*, Oxford University Press, 2010.

Bemmann G., *Καθήκοντα και νομική θέση της ποινικής υπεράσπισης*, *Δίκαιο και Πολιτική*, τεύχος 7, 1983.

Beccaria C, “Introduction”, in *On Crimes and Punishment and Other Writings*, edited by Richard Bellamy, translated by Richard Davies, with Virginia Cox and Richard Bellamy (Cambridge: Cambridge University Press, 1995).

Benton L, Ford L, *Empires and the Rule of Law:Arbitrary justice and Imperial Legal Ordering*, ed. Meierhenrich J and Loughlin M, *The Cambridge Companion of Rule of Law*, Cambridge University Press,2021.

Billis E, Knust N, *Alternative Types of Procedure and the Formal Limits of National Criminal Justice:Aspects of Social Legitimacy*,Sieber U.(ed), *Alternative Systems of Crime Control National, Transnational and International Dimensions*, Research Series of the Max Planck Institute for Foreign and International Criminal Law, Volume S161, 2018.

Bingham T, *The Rule of Law*, Penguin UK Publishing, 2010.

Bonner J.R, *Lawyers and litigants in ancient Athens, The genesis of the Legal Profession*, L'Erma di Bretschneider, Roma, 1970.

Bonner J. R, *Evidence in Athenian courts*, The lawbook exchange, Ltd., Clark, New Jersey, 2006.

Clooney A, Webb P, *The Right to a Fair Trial in International Law*, Oxford University Press, 2021.

Cohen D, *Crime, Punishment and the Rule of Law in Classical Athens*, (ed.) Gagarin M, Cohen D, *The Cambridge companion to Ancient Greek Law*, Cambridge University Press, 2005.

Courakis N, Roger Hood, *The Changing Face of Crime and Criminal Policy in Europe: Proceedings of a Seminar held in Collaboration with University of Athens Faculty of Law with the support of The Oxford Programme for Hellenic Studies*, Oxford: University of Oxford, Centre for Criminological Research, 1999.

Dunaway W. F, The Virginia Conventions of the Revolution, Virginia Law Review, Volume 10, 1904.

Frank, M. T, Fairness in International Law and Institutions, Oxford University Press, 1998.

Johnson R.V, The Ancient Magna Carta and the Modern Rule of Law:1215 to 2015, St.Mary's University Commons, 2015.

Jowell J, Professional Program: The Influence of Magna Carta” Journal of the American College of Trial Lawyers, 2015.

Hazeltine H.D., The Influence of Magna Carta on American Constitutional Development, Columbia Law Review, Volume 17, 1917.

Hindley G, A Brief History of the Magna Carta: The Story of the Origins of Liberty, Brown Book Group, 2015.

Kaylor H.E, Crime Control, Due Process, & Evidentiary Exclusion: When Exceptions Become the Rule, Proceedings of the New York State Communication Association: Volume 2013, Article 6, 2014.

Kaylor H.E, Crime Control, Due Process, & Evidentiary Exclusion: When Exceptions Become the Rule, Proceedings of the New York State Communication Association: Volume 2013, Article 6, 2014.

Langbein J.H, Lerner R.L, Bruce P. S, History of The Common Law: The Development of Anglo-American Legal Institutions, chapters 1, 9 and 11, Aspen Publishing, 2009.

Leão D.F, The Legal Horizon of the Oresteia: The Crime of Homicide and the Founding of the Areopagus, στο συλλογικό: Edward M. Harris – Leão D.F, Rhodes P. J. (Ed.), Law and Drama in Ancient Greece, Bloomsbury Academic London, 2010.

Martinot St, Due Process and the Reconstruction of Democracy, Social Justice, Volume 43, No 2, 2016.

McLachlin B, Relevance of Magna Carta in Today's World, at the Honourable Society of Gray's Inn, Bigham Centre for the Rule of Law, June 2015.

Mylonopoulos C, Bargain Practises and the Fundamental Values for the ECHR, Sieber U. (ed), Alternative Systems of Crime Control National, Transational and International Dimensions, Research Series of the Max Planck Institute for Foreign and International Criminal Law, Volume S161, 2018.

Nelson W.E, The Common Law in Colonial America: Law And The Constitution on The Eve of Independence, 1735–1776, Volume IV, Oxford University Press, 2018.

Nicolson D, Making lawyers moral?Ethical Codes and Moral character, Legal Studies, Volume 25, Issue 4,, Published by Cambridge University Press, 2005.

Packer L.H, Two models of the Criminal Process, University of Pennsylvania Law Review, Volume113, 1964.

- Robinson O.F, Criminal Law In Ancient Rome, The John Hopkins University Press, 1995.
- Rubinstein L, Differentiated Rhetorical Strategies in the Athenian Courts, στο συλλογικό: Gagarin M, Cohen D, The Cambridge companion to Ancient Greek Law, Cambridge University Press, 2005.
- Symeonidou-Kastanidou, The right of access to a lawyer in criminal proceedings: the transposition of Directive 2013/48/EU of 22 October 2013 on national legislation, EuCLR 2015.
- Sykiotou A, “Terrorism and Human Rights” σε: Cuadernos Constitucionales, Department of Constitutional Law and Political Science of the University of Valencia, Τόμος 62, 2011.
- Summers J.S, Fair Trials: The European Criminal Procedural Tradition and the European Court of Human Rights, Hart Publishing, 2007.
- Smit D.V.Z, Incorporating Nelson Mandela Rules into National Prison Legislation A Model Prison Act and Related Commentary, Criminal Justice Handbook Series, Publishing and Library Section, United Nations Office at Vienna, Απρίλιος 2022
- Siegan B, Rights: From Magna Carta to the Fourteenth Amendment, London Transaction Publishers, 2001.
- Shelton D, Performance of Regional Human Rights Courts, Cambridge University Press, 2018.
- Stauffer D., The Unity of Plato’s Gorgias: Rhetoric, Justice and the Philosophic Life, Cambridge University Press, 2006.
- Udombana I.N, So Far, so Fair: The Local Remedies Rule in the Jurisprudence of the African Commission on Human and Peoples' Rights, The American Journal of International Law, Volume 97, 2003.
- Μαγκάκης Γ.-Α., Ο Συνήγορος μια παράδοξη κατάκτηση του πολιτισμού, Εκδόσεις ANT. N. ΣΑΚΚΟΥΛΑ, Τρίτη έκδοση, 2004.

Ελληνική

- Αλεξιάδης Στ., Το άρθρο 6 παρ.1 της Ε.Σ.Δ.Α. στην εθνική ποινική δίκη, ΕΕΕυρΔ, 17, 1997σ. 63-71, του ίδιου Το δικαίωμα του κατηγορουμένου στο διαδικαστικό χρόνο σε Ανθρώπινα Δικαιώματα και Ποινική Καταστολή (Δώδεκα Μελέτες), Εκδόσεις Σάκκουλα, 1990, σ.49-57.
- Αλεξιάδης Στ., Η Εγκληματολογία: από το χθες στο αύριο, στο Γεωργούλας Σ. (επιμ.) Η Εγκληματολογία στην Ελλάδα σήμερα, Τιμητικός Τόμος για τον Στέργιο Αλεξιάδη, Εκδόσεις ΚΨΜ, 2007.

Αναγνωστόπουλος Η., Δικαιώματα των κατηγορουμένων στην Ευρωπαϊκή Ένωση: οι οδηγίες 2010/64/ΕΕ και 2012/13/ΕΕ, Π.Ν. ΣΑΚΚΟΥΛΑΣ, Αθήνα 2017.

Αδάμ-Μαγνήσαλη Σ. Η απονομή της δικαιοσύνης στην αρχαία Αθήνα (5^{ος} και 4^{ος} π.Χ. αι.) Νομική Βιβλιοθήκη, 2008.

Ανδρουλάκης Ι, Θεμελιώδεις Έννοιες της Ποινικής Δίκης, Εκδόσεις Π.Ν.Σάκκουλας, 2012 σ.69-73, Βουγιούκας Κ, Ισότης των όπλων μεταξύ υπερασπίσεως του κατηγορουμένου, πολιτικής αγωγής και κατηγορούσης αρχής, Δίκαιο και Πολιτική, Τεύχος 7, 1983.

Αρβανίτης Δ., Το δικαίωμα πρόσβασης σε συνήγορο και νομικής βοήθειας στην Ε.Ε.Ε. Εισηγήση στο 8ο Συνέδριο της Ένωσης Ελλήνων Ποινικολόγων με θέμα «Η ποινική δικονομία της Ευρωπαϊκής Ένωσης – τάσεις και προκλήσεις» (Αθήνα, 15-16 Μαρτίου 2019), The Art of Crime, Τεύχος Μαΐου 2019, <https://theartofcrime.gr/ta-dikaiomata-prosbaσης-se-synhgoro-k/>

Βούλγαρης Δ, Ο θεσμός της νομικής βοήθειας, Πρακτικά 7ου Πανελληνίου Συνεδρίου της Ελληνικής Ένωσης Ποινικολόγων με αντικείμενο Το δικαίωμα υπεράσπισης στην Ποινική Δίκη Όψεις και Όρια, Εκδόσεις νομική Βιβλιοθήκη, 2017.

Γκισάκη Β, Το Δικηγορικό Επάγγελμα και η Διασυνοριακή άσκηση του στην Ευρωπαϊκή Ένωση, Εκδόσεις Σάκκουλα Αθηνά-Θεσσαλονίκη, 2006.

Δημοπούλου Α, Η διαφθορά των δικηγόρων κατά τους ρωμαϊκούς χρόνους, Πνεύματος Δώρημα Γεωργίου Π. Νάκω, Επιστημονική Επετηρίδα του Τμήματος Νομικής της Σχολής Νομικών, Οικονομικών και Πολιτικών Επιστημών του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη, 2010, σ. 189-210.

Δημοπούλου Α, Ρωμαϊκό Δίκαιο Αναδρομή στις σύγχρονες πηγές του δικαίου, Εκδόσεις Ευρασία, 2020, ιδίως Μέρος ΙΙΙ Απονομή της Δικαιοσύνης σ. 301 επ.

Δημόπουλος Χ, Η παγκοσμιοποίηση του εγκλήματος, Εγκληματολογικά 23, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2003.

Ζημιανίτης Δ, Πράσινο Βιβλίο της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για τις «δικονομικές εγγυήσεις υπέρ υπόπτων και κατηγορουμένων σε ποινικές διαδικασίες σε ολόκληρη την ΕΕ», ΠοινΔικ 2003.

Θεοτοκά Γ. «Σημερινή εμφάνιση του δικηγορικού επαγγέλματος στην Ελλάδα και ο μελλοντικός προορισμός του» σε: Π. Κ. Τσούκα (επιμ.), Ο ασάλευτος χρόνος της ελληνικής δικαιοσύνης, Καλλιγράφος, 2017.

Καϊάφα-Γκμπάντι Μ, Παπακυριάκου Θ, Στοιχεία Ενωσιακού Ποινικού Δικαίου και της ενσωμάτωσής του στην ελληνική έννομη τάξη, 2η Έκδοση, 2019.

Καρέλλος, Λ., Η αναγκαστική εκτέλεση των αποφάσεων του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου στην εσωτερική έννομη τάξη, Νομικό Βήμα 2015.

Κιούπης Δ, Η επίδραση του Διαφωτισμού στο ποινικό δίκαιο, σε επιμ. Κότσαλης Λ, Ιστορία του Ποινικού Δικαίου και των Ποινικών Θεσμών, Αθήνα Κομοτηνή, Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2007.

Κουράκης Ε. Ν., Η ποινική καταστολή μεταξύ παρελθόντος και παρόντος, εκδόσεις Α.Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1997 , Calhoun G., The growth of criminal law in ancient Greece, Greenwood press, publishers, Westport, Connecticut, 1977.

Κουϊτώρου Ε, Η διεύρυνση της γνωμοδοτικής αρμοδιότητας του Ε.Δ.Δ.Α, Μια κριτική προσέγγιση, Ψηφιακή Βιβλιοθήκη Πέργαμος, 2020.

Λάππα Γ, Δωρεάν παροχή νομικής βοήθειας σε ποινικές υποθέσεις, Ποινικός Λόγος, 2007.

Μαγκάκης Α, Ο Συνήγορος: Μια παράδοση κατάκτηση του νομικού πολιτισμού Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 3η έκδ., 2004.

Μανωλεδάκης Ι ,Ιδεολογικοπολιτικοί προσανατολισμοί του ελληνικού ποινικού δικαίου κατά την ιστορική του εξέλιξη, σε: μνήμη Χωραφά/Γάφου, τ. Α΄, Αντ. Ν. Σάκκουλας, 1986.

Μανωλεδάκης Ι, Ποινικό Δίκαιο, Γενική Θεωρία, Εκδόσεις Σάκουλλα Αθήνα Θεσσαλονίκη, 2004.

Μανωλεδάκης Ι, Οι αξιόποινες παρεκτροπές του δικηγόρου κατα την υπεράσπιση του κατηγορουμένου πελάτη του και η δικαιολόγησή τους, Δίκαιο και Πολιτική, τεύχος 7, 1983.

Μαργαρίτης Μ, Μαργαρίτης Α, Κώδικας Ποινικής Δικονομίας: Θεωρία-Νομολογία Κατ'άρθρον ερμηνεία, Εκδόσεις Π.Ν. Σάκκουλα, 2020.

Μοίρα Κ, Ο αυτεπάγγελτος διορισμός συνηγόρου παρά τη θέληση του κατηγορουμένου υπό το πρισμα της εφαρμοσμένης ποινικής δικονομίας, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα), 1993.

Μαργαρίτης Λ., Άρθρο 432 § 2 ΚΠΔ: Αυτεπάγγελτος διορισμός συνηγόρου – εκπροσώπηση κατηγορουμένου από συνήγορο, Ποινική Δικαιοσύνη, Τεύχος 11, 2006.

Μαργαρίτης Λ, Απιστία Δικηγόρου, Δίκαιο και Πολιτική, τεύχος 7, 1983

Μπιτζιλέκης Ν, Ποινικοποίηση της πολιτικής και πολιτικοποίηση του ποινικού δικαίου, Ποινικά Χρονικά 2018.

Μπουκουβάλα Β, Το 16ο Πρωτόκολλο στη Σύμβαση για την Προάσπιση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών και ο διάλογος των δικαστών, Το Σύνταγμα, Τόμος 4/2019.

Νάκος. Γ, Ιστορία Ελληνικού και Ρωμαϊκού Δικαίου, εκδ. University Studio Press, 1991.

Νάσκου-Περράκη, Δικαιώματα του Ανθρώπου Παγκόσμια και Περιφερειακή προστασία Θεωρία-Νομολογία, 3η έκδοση, Εκδόσεις ΣΑΚΚΟΥΛΑ Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2022.

Νάσκου – Περράκη Π, Μηχανισμοί Προστασίας Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, διεθνεις πράξεις, θεωρία και πρακτική, δημοσιεύματα έδρας UNESCO Πανεπιστημίου Μακεδονίας,

η
Εκδόσεις Θέμις, 2 έκδοση, 2014.

Νίκας Γ, Μορφές Αρχαίων Ελληνικών Νομοθεσιών : Συμβολή στην ιστορία του Αρχαίου Ελληνικού Δικαίου, University Press Studio, 1986, Τεύχος 1.

Πανταζόπουλος Ν, Ιστορική εισαγωγή εις τας πηγάς του Ελληνικού Δικαίου, Επιστημονική Επετηρίδα της Σχολής Νομικών και Οικονομικών Επιστημών, τόμος ΙΘ', τεύχος Α, 1986.

Παπαδαμάκης Α, Ποινική Δικονομία Θεωρία-Πράξη-Νομολογία, Εκδόσεις Π.Ν. Σάκκουλα, 10η έκδοση, 2021.

Παύλου Στ, Μεταβολές των ποινών στο Αττικό Δίκαιο, ένα παράδειγμα προβολής των κοινωνικών εξελίξεων στο Δίκαιο, Επιστημονική Επετηρίδα του Δικηγορικού Συλλόγου Θεσσαλονίκης 5 (1984), Θεσσαλονίκη, 1985.

Ν. Παρασκευόπουλος, Τα θεμέλια του ποινικού δικαίου, 2η Έκδοση, 2020.

Παπαγιάννη Ε, Αρναούτογλου Η, Δημοπούλου Α, Καράμπελας Δ, Λιαρμακόπουλος Α, Χατζάκης Ι, Χέλμης Α, Ιστορία Δικαίου, Ψηφιακή Βιβλιοθήκη Καλλιπος, 2015.

Σαχτεκίδου Ρ. Ε, Ευρωπαϊκό Δίκαιο, 3η έκδοση, Εκδόσεις ΣΑΚΚΟΥΛΑ Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2021.

Συκιώτου Π.Α, Οι τάσεις στην Αντεγκληματική πολιτική στην εποχή της παγκοσμιοποίησης, στο Γασπαράτου Μ (επιμ.) Έγκλημα και Ποινική Καταστολή σε Κρίση, Τιμητικός Τόμος Α' για τον Νέστορα Κουράκη, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2016.

Συμεωνίδης Δ, Ο υποχρεωτικός διορισμός συνηγόρου σύμφωνα με τον ΚΠΔ υπό το πρισμα του ν.3226/2004, Ποινικός Λόγος, 2004.

Σισιλιάνος Λ.Α, Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου Ερμηνεία κατ'άρθρο Δικαιώματα- Παραδεκτό- Δίκαιη Ικανοποίηση- Εκτέλεση, Διεύθυνση έκδοσης, Δεύτερη Έκδοση, Νομική Βιβλιοθήκη, 2017.

Τσόλκα Ο, Το τεκμήριο της αθώτητας και η συμμετοχή του κατηγορουμένου στην ποινική διαδικασία: επί της οδηγίας 2016/343 ΕΕ και του εσωτερικού νόμου ενσωμάτωσης, σε: Η ποινική δικονομία της Ευρωπαϊκής Ένωσης : τάσεις και προκλήσεις, Πρακτικά 8ου Συνεδρίου Ε.Ε.Π. Μάρτιος 2019 Μουσείο Μπενάκη, Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη, 2020, σ. 130-146.

Τσόλκα Ο, Το σύστημα κυρώσεων για τη δωροδοκία και τις συναφείς πράξεις, σε: Η ποινική διαχείριση της δωροδοκίας. Δυνατότητες και όρια, Πρακτικά του 6ου Συνεδρίου της Ε.Ε.Π., Εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2013, σ.435-459.

Τρωιάνος Σ, Βελισσαροπούλου-Καράκωστα Ι, Ιστορία Δικαίου, εκδ. Σάκκουλας, 2002.

Χουλιάρας Α, Ποινική δικαιοσύνη και ανθρώπινα δικαιώματα η προβληματική μιας επαμφοτερίζουσας σχέσης, Εγκληματολογία 2/2012.

Χρυσόγονος Κ, «Η επανάληψη της ποινικής διαδικασίας μετά από απόφαση του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου», Νομικό Βήμα, 2001.

Prisching Η, Ο αναγκαστικός συνήγορος, Δίκαιο και Πολιτική, Τεύχος 7, 1983, σ.71-86.

Günther K, «Διεθνής αντεγκληματική πολιτική: Η πορεία προς ένα παγκόσμιο δίκαιο ασφάλειας», στο Ι. Μανωλεδάκη, C. Prittwitz (εκδ.), Διεθνοποίηση του ποινικού δικαίου, Αθήνα - Θεσσαλονίκη Σάκκουλας, 2003.

Pernot L., Rhetoric in Antiquity (English translation by W. E. Higgins. Original title: La Rhétorique dans l'Antiquité, Paris: Librairie générale française, 2000), Washington, D.C.: The Catholic University of America Press, 2005, ελληνική μετάφραση Ξ. Τσελέντη, Η ρητορική στην αρχαιότητα, Δαίδαλος, 2005.